X 277900

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK
AZ ORSZÁGHÁZBAN

Sorozatszerkesztők:
BELLAVICS ISTVÁN, PELYACH ISTVÁN

Megosztó kompromisszum

Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából

Szerkesztette: HERMANN RÓBERT,
LIGETI DÁVID

BUDAPEST ▪ 2018 ▪ ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ

A kötet szerzői

BERTÉNYI IVÁN ifj.
CIEGER ANDRÁS
DOBSZAY TAMÁS
HERMANN RÓBERT
HOLJEVAC, ŽELJKO
HÖBELT, LOTHAR
KEDVES GYULA
LIGETI DÁVID
NAGY MARIANN

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
3.
SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001261336
X 277900

© Szerzők, 2018
© Országgyűlés Hivatala, 2018

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

ORSZÁGHÁZ
KÖNYVKIADÓ

www. orszaghazkonyvkiado.hu

A kiadásért felel: Such György
A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.
Igazgató: Bellavics István
Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Pelyach István
A német és a horvát nyelvű tanulmányt fordította: Ligeti Dávid és Sokcsevits Dénes
Szöveggondozó, korrektor: Németh Zsófia
Műszaki szerkesztő, tördelő: Fodor Gábor
Borítóterv: Szigligeti Mária
Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya
A borítón: *Allegorikus emléklap Ferenc József és Erzsébet 1857. évi magyarországi utazására. Vinzenz Katzler litográfiája (részlet). (Magyar Nemzeti Múzeum)*
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

magyar
nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-615-5674-57-0
ISSN 2046-4876

TARTALOM

7 Ifj. Bertényi Iván: MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM. AZ 1867-ES KIEGYEZÉS SIKEREI ÉS KUDARCAI 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

37 Lothar Höbelt: AUSZTRIA ÉS AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS

53 Željko Holjevac: HORVÁT JAVASLATOK A HABSBURG BIRODALOM ÁTALAKÍTÁSÁRA (1832–1918)

71 Dobszay Tamás: AZ 1866-OS ALTERNATÍV KIEGYEZÉSI ELKÉPZELÉSEK AZ 1861-ES ÉS AZ 1848-AS ELŐZMÉNYEK TÜKRÉBEN

89 Hermann Róbert: A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TERVEI MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI JÖVŐJÉRŐL, 1849–1867

109 Ligeti Dávid: SOLFERINÓTÓL KÖNIGGRÄTZIG – FERENC JÓZSEF HÁBORÚI 1859 ÉS 1866 KÖZÖTT

127 Cieger András: A KÖZÖS ÜGYEK RENDSZERE

147 Kedves Gyula: AHOL A LEGTÖBBET ENGEDTÜNK A '48-BÓL – 1848–1849 ÉS 1867 HONVÉDSÉGE

173 Nagy Mariann: VÁMSZÖVETSÉG ÉS KVÓTA – A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS

191 A KÖTET SZERZŐI

195 NÉVMUTATÓ

X 277900

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK
AZ ORSZÁGHÁZBAN

Sorozatszerkesztők:
BELLAVICS ISTVÁN, PELYACH ISTVÁN

Megosztó kompromisszum

Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából

Szerkesztette: HERMANN RÓBERT,
LIGETI DÁVID

BUDAPEST ▪ 2018 ▪ ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ

A kötet szerzői

BERTÉNYI IVÁN ifj.
CIEGER ANDRÁS
DOBSZAY TAMÁS
HERMANN RÓBERT
HOLJEVAC, ŽELJKO
HÖBELT, LOTHAR
KEDVES GYULA
LIGETI DÁVID
NAGY MARIANN

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001261336
SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED. 3.
X 277900

© Szerzők, 2018
© Országgyűlés Hivatala, 2018

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ

www. orszaghazkonyvkiado.hu

A kiadásért felel: Such György
A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.
Igazgató: Bellavics István
Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Pelyach István
A német és a horvát nyelvű tanulmányt fordította: Ligeti Dávid és Sokcsevits Dénes
Szöveggondozó, korrektor: Németh Zsófia
Műszaki szerkesztő, tördelő: Fodor Gábor
Borítóterv: Szigligeti Mária
Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya
A borítón: *Allegorikus emléklap Ferenc József és Erzsébet 1857. évi magyarországi utazására. Vinzenz Katzler litográfiája (részlet). (Magyar Nemzeti Múzeum)*
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-615-5674-57-0
ISSN 2046-4876

TARTALOM

7 Ifj. Bertényi Iván: MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM. AZ 1867-ES KIEGYEZÉS SIKEREI ÉS KUDARCAI 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

37 Lothar Höbelt: AUSZTRIA ÉS AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS

53 Željko Holjevac: HORVÁT JAVASLATOK A HABSBURG BIRODALOM ÁTALAKÍTÁSÁRA (1832–1918)

71 Dobszay Tamás: AZ 1866-OS ALTERNATÍV KIEGYEZÉSI ELKÉPZELÉSEK AZ 1861-ES ÉS AZ 1848-AS ELŐZMÉNYEK TÜKRÉBEN

89 Hermann Róbert: A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TERVEI MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI JÖVŐJÉRŐL, 1849–1867

109 Ligeti Dávid: SOLFERINÓTÓL KÖNIGGRÄTZIG – FERENC JÓZSEF HÁBORÚI 1859 ÉS 1866 KÖZÖTT

127 Cieger András: A KÖZÖS ÜGYEK RENDSZERE

147 Kedves Gyula: AHOL A LEGTÖBBET ENGEDTÜNK A '48-BÓL – 1848–1849 ÉS 1867 HONVÉDSÉGE

173 Nagy Mariann: VÁMSZÖVETSÉG ÉS KVÓTA – A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS

191 A KÖTET SZERZŐI

195 NÉVMUTATÓ

Ifj. Bertényi Iván

MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM. AZ 1867-ES KIEGYEZÉS SIKEREI ÉS KUDARCAI 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

Deák Ferenc szobra a mai Széchenyi téren, talapzatán (a képen jobbra) „A kiegyezés" allegorikus szoborcsoportja (MNM Történeti Fényképtár)

150 éves az osztrák–magyar kiegyezés. Mint az újabb kori magyar történelem egyik nagy fontosságú eseményére természetesen érdemes emlékezni rá, de van-e okunk ünnepelni? Vannak-e olyan, máig érvényben lévő, jelenlegi életünket pozitív értelemben meghatározó rendelkezései, mint amilyen 1848 esetében például az állampolgárok jogegyenlőségén alapuló modern és szabad magyar nemzeti közösség?

Nos, azt mondhatjuk, hogy közvetlen formában nincsenek ilyenek. Az 1867-es politikai kompromisszum olyan államjogi alku volt, amely a ma már ebben a formában nem létező Magyar Királyság helyét egy ma már szintén nem létező államalakulat, a Habsburg birodalom keretei között jelölte ki. Ilyen értelemben tehát a kiegyezés végérvényesen a múlt lezárt darabja. Legfeljebb párhuzamok és hasonlóságok révén üzen a mának, meg persze olyan értelemben is, hogy a politikai élet egyik alapvető törvényszerűségének tekinthető kompromisszumkötés kapcsán adhat az utókor kezébe iránytűt. Mert lehet egész nemzedékeket abban a szellemben nevelni, hogy a lánglelkű forradalmárokat és a hajlíthatatlan ellenzékieket tartsa példaképének, de egy normális, békés világban a megbékélés, az érdekek egyeztetése, és bizony, a praktikus élethez való alkalmazkodás jegyében a merev elvhűség feladása jobban eligazít. Nem csupán a magánéletben, hanem a közéletben is.

Írásomban azt vizsgálom, hogy a kiegyezés által létrejött dualista szerkezet bukása mennyiben kapcsolható magához a kiegyezéshez. Mint tudjuk, az első világháború végével összeomló Osztrák–Magyar Monarchia romjai maguk alá temették a történelmi Magyarországot is. Mindezt, összesűrítve Trianonként szoktuk emlegetni, a folyamatot lezáró nemzetközi jogi aktus aláírásának helyszíne alapján, jóllehet a Nagy-Trianon kastélyban aláírt békeszerződés végső soron csak nemzetközi jogi értelemben zárta le a történelmi Magyar Királyság 1918 őszén kezdődő szétesését. Így voltaképpen tévedés is „Trianonnak" hívni, azaz a békediktátummal azonosítani a nemzeti katasztrófát. A ránk kényszerített béke számos részletkérdésben súlyosbította Magyarország helyzetét, mint például a haderőre mért szigorú korlátozásokkal vagy a győzteseknek fizetendő pénzügyi jóvátétellel. Az igazi nemzeti tragédia azonban a történelmi országterület kétharmadának elcsatolása volt, leginkább az az ezzel járó fejlemény, hogy így többmillió-

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 3.

nyi magyar került ellenséges szemléletű államok uralma alá. Márpedig ez 1918–1919-ben következett be, és 1919 végén vagy 1920 elején józanul nem nagyon lehetett várni, hogy maga a békeszerződés lényegesen változtatni fog ezen. A korszakban sem 1920. június 4. volt az igazi sokk, hanem az ország és különösen olyan, akkor még magyar többségű városok, mint Kolozsvár vagy Kassa idegen csapatok általi megszállása. Mivel azonban ez lassú, drámai folyamatként következett be 1918–1919-ben, az utókor számára a béke aláírása válhatott ennek a történelmi folyamatnak az összesűrűsödött jelképévé.

A minket most érdeklő kérdés az, hogy ez a nemzeti katasztrófa egyenesen következett-e az 1867-es kompromisszumból? Már ekkor – 1867-ben – lehetett-e sejteni, hogy a Habsburgokkal kötött alku csak így érhet véget?

Mi vezetett Trianonhoz? A 20. századi magyar történelem egyik legfontosabb problémájával történészek és gondolkodók egész sora foglalkozott, természetesen más és más szemlélettel, s különböző eredményekre jutva.[1] Közülük most három olyan személyiség nézeteit idézem – a terjedelmi korlátok miatt természetesen tömörítve, s ezért talán némileg pontatlanul –, akiknek a gondolatai másokra is nagy hatással voltak, s részben ma is meghatározzák a kiegyezésről való gondolkodásunkat.[2]

A 20. század kiemelkedő jelentőségű konzervatív történetírója, Szekfű Gyula azon a nézeten volt, hogy maga a kiegyezés a magyar politikai elit (elsősorban Deák Ferenc) bölcsességét dicsérő, helyes politikai tett volt. Még a dualista korszakban úgy vélekedett, hogy a kiegyezéssel a magyar államiság és a németekkel való történelmi együttműködés ezeréves folyamata is „nyugvóponthoz és befejezéshez jutott",[3] azaz voltaképpen az 1867-es rendezés „a magyar történelem végének" is tekinthető. A trianoni katasztrófa közvetlen hatása alatt írt híres munkájában, az 1920-ban megjelent *Három nemzedék*ben ugyan a megelőző évtizedeket összességében hanyatló korszakként jellemezte, ám az 1867-es kompromisszumról továbbra is pozitívan vélekedett. Szerinte ugyanis a kiegyezés az 1848-ban megoldatlanul hagyott kérdéseket is rendezte, ezért „67 nem egyéb [...], mint gyakorlatilag lehetővé tett, végrehajtható 48".[4] A kiegyezés stabil és élhető keretet adott a

[1] Jó néhány fontos véleményt összegez és elemez: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1998.

[2] Csak egy önmagában nem jelentős, de jellegzetes írásra utalok itt, amely Németh László, Bibó és Kossuth egyértelmű hatását mutatja: Beke György: *Trianon és az 1867-es kiegyezés*. In: *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Szerk. Göncz László. Lendva, 2000, 194–197.

[3] Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány*. Második kiadás. Budapest, 1924, 190. Az első kiadás előbb németül (*Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie* von J[ulius] Szekfű. Stuttgart – Berlin, 1918, majd magyarul még ugyanebben az évben jelent meg.

[4] Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920, 175.

Habsburg birodalomnak, s azon belül minden korábbinál pontosabban és kedvezően jelölte ki a magyar állam helyét.[5] Szekfű tehát a trianoni bukás és a kiegyezés között legfeljebb ellentétes kapcsolatot látott, s szerinte a bukáshoz egyáltalán nem a kiegyezés, hanem a Széchenyit nem követő nemzedékek helytelen lépései vezettek. Ezek, mint ismeretes, Szekfű szerint mindenekelőtt a hagyományos politikai elit alapvető hibáiból következtek: a nyugat-európai liberális elvek kritikátlan és a hazai viszonyokhoz nem igazított átvételéből, az érzelmek által vezetett, illetőleg az érzelmekre és indulatokra apelláló, egyre túlzóbb, kuruckodó nacionalizmusból.[6]

Az 1867-es kompromisszumot pozitívan láttató Szekfűvel ellentétben az író és gondolkodó Németh László kifejezetten a kiegyezést vádolta azzal, hogy olyan rendszert hozott létre, ami oda vezetett, hogy – Adyval szólva – végzetesen „elveszett a magyar a magyarban". Igaz, nem tagadta: „A baj nem hatvanhéttel kezdődött, ott van az egész kísérletben, mellyel a magyarság, mint annyi más kelet-európai nép – a német példa nyomán – önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni. [...] A magyar irodalomban a törzsökös magyarok közt szinte az első órától dolgoztak jött-magyarok is. [...] 1820 és 1848 közt egyszer már elveszett a magyar a magyarban".[7] De ez még nem volt szégyenletes, hiszen a szomszéd népeknél előbb kiemelkedő magyar szellemhez asszimilálódtak a jött-magyarok, s nem a préda és az elnyomás vonzotta őket, mint 1867 után. Mert a népszerűtlen és idegen érdekeket szolgáló rendszer fenntartásához a hatalom kénytelen volt az erkölcsileg értéktelenebb elemek („hígmagyarok") szolgálatát igénybe venni, s mindez az erkölcsileg nemes, igaz „mélymagyarok" félreállításához vezetett. „A kiegyezéssel megalakult Magyar Állam részvénytársaság hivatalos nyelve a magyar lett ugyan, de kultúrhivatalnokait egy vegyes fajú országból toborozta", s ha még volt is szükség a vákuumba beáramló középszerű zsidó és sváb tehetségekre, az már a „törzsökös magyarok" kárára volt, hogy az elfoglalt pozíciókat védve nem engedték felemelkedni őket. Ez természetszerűen vezetett a bukáshoz.[8]

[5] Ifj. Berténvi Iván: *Szekfű Gyula a kiegyezésről*. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 2. Budapest, 2011, 136–170.

[6] Ifj. Berténvi Iván: *Szekfű Gyula*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1998, 51–69.

[7] Németh László: *Kisebbségben*. In: Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek és vitairatok*. Második kötet. Budapest, 1992, 844., 848. és 857.

[8] *Uo.* 871–877. Az idézet a 875. oldalról. Érdemes itt is jelezni, hogy Németh László idézett, híres-hírhedt kategóriáit elsősorban nem a származásból, hanem az erkölcsi kiválóságból vezette le. Erre például Németh *László: Szekfű Gyula*. In: Németh László: *A minőség forradalma...*

Németh László szerint tehát „67 erkölcsi csapda volt, amelyből nem nyílt szabadulás [...]. A népek (s ez alól az osztrák nép sem volt kivétel) igazi vezetőik alatt kievickélőben voltak a megoldásokra képtelen Monarchiából, ebből az élő romból és örök tákolmányból. A Monarchia viszont jól fizetett ál-elitjével, a korrupció, csendőrtoll és szolgaerkölcs nemességével beléje igyekezett szorítani. [...] A magyar népre 67 ebben a Habsburg-tákolmányban egész lehetetlen szerepet osztott ki: felelős lett azért, ami legjobban őt nyomta. [...] A Habsburg-ház az elnyomás felét albérletbe adta a magyar ál-elitnek, amelybe (minthogy a magyarság ellenzékben maradt) egyre több renegátot kellett bevonni."[9]

Németh László a tőle megszokott hatásos írói eszközökkel, de a konkrét történeti tényektől elrugaszkodva érvel. Sok tekintetben az ő gondolatmenetét követte a 20. század közepének demokrata gondolkodója, Bibó István is. Bibó „alapvetően hazug rendszer"-nek látta a dualizmust, amelyet a kiegyezést megkötő két fél (a Habsburgok és a magyar vezetők) téves helyzetértékeléséből, egymás erejének túlbecsüléséből és az ebből következő félelemből, önbecsapás révén hoztak tető alá. Bibó moralizáló felfogása szerint a hazugságon alapuló rendszerek halálra vannak ítélve, mert, ahogy szinte szállóigévé vált ítélete szólt: „a politikában hazudni nem lehet. Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat mondani, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai programot felépíteni. A kiegyezés további sorsa különös világossággal megmutatja, hogy a hazugság a politikában hogyan bosszulja meg magát".[10] Bibó ebből az elvi kiindulópontjából – némileg Szekfű és Németh László kritikáját is követve – a dualista korszak politikai gyakorlatának súlyos problémáit is levezette. Mivel a két fél önbecsapásán alapuló dualista rendszer ingatag és népszerűtlen volt, az ország vezetői kénytelenek voltak mindenféle trükkökkel elfogadtatni a helyzetet a lakossággal. Egyrészt igyekeztek kitalálni, „hogyan lehet olyan politikai

I. m. 899–900. Vö. Bárdi Nándor: *Németh László*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás... I. m.* 175–192.

[9] Németh László: *Szekfű Gyula*. I. m. 968–969.

[10] Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949*. Válogatta és az utószót írta: Huszár Tibor. Budapest, 1986, 582–596. Az idézet helye: 590. Vö. Gergely András: Bibó István a kiegyezésről és a dualizmus rendszeréről. In: *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Budapest, 1999, 65–76. Gerő András: *A fogalmak foglya. Bibó István a XIX. század második felének magyar történelméről*. Beszélő, 2001. október, 94–104. Lukács Zs. Tibor: *Bibó István*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás... I. m.* 203–220.

intézkedéseket találni, melyeket Ausztria és az uralkodóház felé a kiegyezés szigorú tiszteletben tartásának, Magyarország felé pedig a kiegyezést túlhaladó, eget rengető nemzeti vívmányoknak lehet feltüntetni".[11] Mindez „a vezető rétegek politikai értelmességének a fokozatos romlását idézte elő", a nép „politikai értelmességét" pedig a rendszer fenntartása érdekében mind öntudatosabban alkalmazott választási visszaélések rontották meg.[12] Ha ugyanis a kiegyezést ellenző pártoknak nemzeti érdekből nem volt szabad hatalomra jutni, akkor a kevésbé elegáns eszközök használata is megengedetté vált.[13]

Az egymásra is ható, egymással is vitatkozó[14] 20. századi magyar gondolkodók dióhéjba sűrített véleményeinél azonban van egy még meghatározóbb nézet. Mint ismeretes, a modern kori magyar történelem talán legnépszerűbb alakja, a szabadságharc egykori vezetője az 1849 óta emigrációban élő Kossuth Lajos 1867. május 22-én nyílt levéllel igyekezett az utolsó pillanatban visszatartani[15] az országgyűlést és a levél címzettjét,

[11] Az egyik jellegzetes ilyen „formula" volt Széll Kálmán körmönfont jogászkodása a századfordulón, amikor is a parlamentek obstrukciói miatt nem volt lehetőség a lejárt gazdasági kiegyezést megszavaztatni és ezzel törvényerőre emelni. A miniszterelnök jellegzetes megoldása szerint mivel nem jött létre a vám- és kereskedelmi szövetség, „a magyar korona országaira nézve az önálló vámterület jogállapota állt elő", ami ugyan a magyar önálló államiság jogaira kényes ellenzéki füleknek nagyon szépen csengett, de ténylegesen az addigi gazdasági közösség meghosszabbításáról volt szó. *1899. évi XXX. törvénycikk a vám- és kereskedelmi viszonyoknak és ezekkel összefüggő némely kérdésnek rendezéséről.*

[12] Bibó: *I. m.* 591.

[13] Ezt a korszakban is sokszor támadott jelenséget utóbb mintegy visszaigazolták az egykori 67-es kormánypárt oldaláról is. A századfordulón több kormány sajtófőnökeként működő Klein Ödön visszatekintésében így fogalmazott: „Nálunk a parlamenti és a választási korrupció, ha előfordult, egy felsőbb állami cél szolgálatában állt: a kiegyezés érdekében. Az 1867-es alkotás Magyarországon sohasem volt népszerű, az ország nagy államférfiai ellenben akkoriban arról voltak meggyőződve, hogy a kiegyezés mint eszköz Magyarország integritásának és államiságának fönntartására nem nélkülözhető. Kénytelenek voltak tehát a 67-es alkotmányt oly pillérekkel alátámasztani, amelyek más szempontból nem voltak mindig és mindenben feddhetetlenek." Klein Ödön: *Tiszától Tiszáig. Visszaemlékezések és adatok*. Budapest, 1922, 48.

[14] Például: Gergely András: *Németh László vitája Szekfű Gyulával*. Valóság, 1983/1. 47–63.

[15] Szabad György jogosan figyelmeztet rá, hogy erre Kossuthnak nem volt esélye, és ő maga sem volt olyan naiv, hogy ebben bizakodjék, ellenben azt remélte, hogy a nyílt levele hatására keletkező petíciók és más formájú tiltakozások, illetve a jelentékeny parlamenti ellenszavazat hatására a világ egy része észlelni fogja, hogy itt csak egy párt és nem az egész nemzet kötötte meg a kiegyezést, s „a legközelebbi válságnál" erre is figyelemmel kalkulálnak majd Magyarországgal. Szabad György: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002, 227–228.

Deák Ferencet attól, hogy megszavazzák[16] a kiegyezést,[17] amely – szerinte – Magyarországot a katasztrófa felé indítja el. Ez a szerzője által Kasszandra-levélnek nevezett dokumentum a kor látványos retorikai köntösébe öltöztetve komoly érveket és jóslatokat szegez az akkorra már kész ténynek tekinthető alku ellen.[18]

Ha a sodró lendületű, retorikailag mesterien felépített szöveget olvassuk, ma is a hatása alá kerülhetünk. Utólag visszanézve úgy tűnik, Kossuthnak igaza lett, s részben[19] valóban osztozott Kasszandra trójai királylány sorsában, aki ugyan pontosan megjósolta a bekövetkező jövendőt, mégsem hitt neki senki. Hiszen az 1918-ban megszűnő Habsburg Monarchiánál a velük szövetkező Magyarország talán még nagyobb vesztessé vált.

[16] A képviselőház március 20-tól – a 24-i vasárnap és 25., azaz Gyümölcsoltó Boldogasszony főünnepe kivételével – 29-ig minden nap tartó vitát lezárva, 1867. március 30-án általánosan és részletesen (szakaszonként) is megszavazta, hogy az ún. 67-es bizottság többségi javaslata szolgáljon a részletes vita alapjául. Az általános szavazás név szerint zajlott, eredménye 257:117 volt. *Az 1865-dik év december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* IV. kötet. Pest, 1867, 138–141. A kormány 1867. május 17-én nyújtotta be a kiegyezéssel kapcsolatos törvényjavaslatokat (*Uo.* 178–179.) Ezeket a képviselőház május 27–29-én és 31-én általánosságban és részletesen (szakaszonként) is megtárgyalta és megszavazta. (*Uo.* 188–203., 205–215., 218–220. és 221–222.) A közösügyi törvényjavaslatról szóló, május 29-i név szerinti szavazás eredménye 209:89 volt. *Uo.* 220.

[17] Amit ma leegyszerűsítően kiegyezésnek szoktunk nevezni, az alatt ugyan elsősorban a később XII.-ként szentesített törvényt szokás érteni, amely *„a magyar korona országai és az Őfelsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról"* szólt, ugyanakkor az 1867-es kiegyenlítés tágabb értelmezésébe mindenképpen beletartoztak további törvények is. Az államjogi kompromisszumnak megfelelően rendezni kellett az 1848–1849-ben kialakult helyzetet: ezt oldották meg az addig nem a magyar szokásoknak és törvényeknek megfelelően uralkodó Ferenc József – és Erzsébet – megkoronázásával (I–V. tc.) kapcsolatos, és néhány 1848-as törvény módosításáról szóló (VII–VIII. és X–XI. tc.) törvények, illetve a közösnek elismert ügyek finanszírozásáról szóló XIV. törvény megalkotásával. S bár nem szorosan véve a kiegyezéshez, de az 1867-es rendezéshez tartoztak az Ausztria és Magyarország között létesült *új típusú kapcsolat pénzügyi és gazdasági szabályozásáról szóló törvények is* (XV. és XVI. tc.). Az 1867-ben kialakított dualista rendszert jogi értelemben ezen törvények együttese hozta létre.

[18] A nyílt levél előbb a radikálisan ellenzéki *Magyar Ujság*ban jelent meg (1867. május 26-án), majd a kormánypárti *Magyarország*ban is megjelent (1867. május 30.). Természetesen több későbbi kiadása is létezik, mint például: *Kossuth Lajos iratai.* VIII. kötet. S. a. r. Kossuth Ferenc. Budapest, 1900, 3–17. vagy *A kiegyezés.* Szerk. Cieger András. Budapest, 2004, 187–193.

[19] Kossuthnak szerencsére nem kellett teljes mértékben osztoznia a trójai királylány sorsában. Kasszandrát ugyanis Trója bevételekor a „kis Aiasz" megerőszakolta, majd Agamemnón kapta meg hadizsákmányként. Bár a királylány megjósolta, hogy Agamemnónt hazatértekor meg fogják ölni, a mükénéi király sem hitt neki. Ám a jóslat ismét beigazolódott: a hűtlen feleség, Klütaimnésztra és szeretője, Aigiszthosz végzett a királlyal – s Kasszandrával is.

Ha igaza volt Kossuthnak, miért nem hittek neki? Miért voltak süketek érveire a magyar parlamenti képviselők, köztük olyan nagyságok, mint Deák, Eötvös vagy Andrássy? Megrészegítette volna őket a hatalom közelsége? Rövid távú, részben személyes előnyökért[20] botor módon feláldozták volna a nemzet jövőjét?

Álljunk meg azonban itt egy pillanatra! Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a jövő katasztrófát foglalta magában, hanem az 1867 utáni békés évtizedeket is. A dualista építkezés korszakát, amely – ma már eléggé közismert módon – a modern magyar gazdaságtörténet addigi leggyorsabb ütemű fejlődését produkálta.[21] Jóllehet a nemzetközi gazdaságtörténeti szakirodalomban igen különböző számadatokat találunk a gazdasági növekedésre vagy a bruttó hazai termék egy főre számított összegére, az bizonyos, hogy a dualista korszakban a magyarországi „gazdasági növekedés és a szerkezeti átalakulás üteme egyaránt lényegesen gyorsabb volt, mint Ausztriában. Ez a megállapítás érvényes a nemzeti termék egészére, a gazdaság valamennyi főágára, a munkaerőre, a termelékenységre, a tőkeállományra, egyszóval a nemzetgazdaság állapotát és dinamizmusát jellemző legfontosabb makroszintű mutatókra", azaz a magyar gazdaság fokozatosan zárkózott fel a fejlettebb osztrák és cseh területekhez.[22]

A gazdasági modernizáció, a termelés mennyiségi és minőségi növekedésének évtizedei megteremtették a lehetőséget a kulturális virágzás számára is. A kiegyezés évtizedeiben erősödött meg és szélesedett ki az az oktatási és kulturális intézményrendszer, amely a jövő tudósait és művészeit képezte és támogatta. Bővült az iskolahálózat, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot vezető Eötvös és utódai most már valóban hatékony lépéseket tudtak tenni a régóta elvárt általános iskolakötelezettség tényleges megvalósítása

[20] A beépített besúgók segítségével leleplezett ún. Almássy–Nedeczky-féle összeesküvésben Deák unokaöccsét, Nedeczky Istvánt 1864. november 24-én halálra ítélték. Szabad György szerint „Halálos ítéletét azt követően változtatták 20 évi börtönre, hogy Deák kifejezte kiegyezési készségét az udvar megbízottjával a színfalak mögött folytatott személyes tárgyalásokon. Az olmützi várbörtönből azonban Nedeczky csak a kiegyezés tényleges megkötése után szabadult." Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867).* In: *Magyarország története 1848–1890.* Főszerk. Kovács Endre. Szerk. Katus László. 1. kötet. Budapest, 1979, 733. Szabad mindezt zárójelben közli, annak előrebocsátásával, hogy Deák aggodalma unokaöccse sorsáért „járulékos, de mégsem lebecsülendő személyes" motívumnak számított…

[21] Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Egyetemi tankönyv. 2., javított kiadás. Pécs, 2010, 459.

[22] Katus László: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös piaca.* In: *A Monarchia kora – ma.* Szerk. Gerő András. Budapest, 2007, 28–33. (Az idézet a 33. oldalról.)

felé.[23] A kibővülő középiskolai hálózat[24] és a magasabb művészeteket és tudományokat támogató intézmények (múzeumok, egyetemek, akadémiák stb.)[25] pedig jelentős részben hozzájárultak ahhoz, hogy a korszak tehetségei valóban befuthassák azt a pályát, amelynek köszönhetően a mai magyar irodalmi és művészeti kánon megkerülhetetlen alakjaivá váltak.

A kiegyezéssel induló rendszer magában foglalta azokat a „boldog békeidőket" is, amelyek ugyan az akkori társadalom szegény többsége számára egyáltalán nem voltak könnyűek és talán boldogok sem, de egy minden korábbinál szélesebb réteg számára elérhetővé vált a legmodernebb nyugati civilizáció számos vívmánya. (Így például Magyarország ekkor építette ki európai léptékben is jelentős sűrűségű vasúthálózatát.)[26]

Ha a korszak végén bekövetkező bukás összefügg a kiegyezéssel, egyoldalúság lenne azt állítani, hogy ezekhez a pozitív eredményekhez viszont semmi köze nem volt az 1867-es kompromisszumnak.

Annál is kevésbé lenne ez méltányos, mert a kiegyezést tető alá hozó magyar politikusok egész sora hivatkozott arra, hogy erre a politikai és

[23] Ennek hatására jelentősen visszaszorult az írástudatlanság. Míg az 1869-es népszámlálás szerint az ország 6 évnél idősebb lakosai közül csak 32,8 százalék tudott írni és olvasni, addig az 1910-re ez az arány 68,7 százalékra emelkedett, azaz megkétszereződött. Mindehhez természetesen szükség volt az elemi népiskolai hálózat bővítésére: 1867 és 1914 között ezek száma 13 798-ról 16 929-re nőtt. Az oktatás hatékonyságának javulását inkább annak lehetett köszönni, hogy ennél nagyobb arányban növekedett, megkétszereződött a tanítói létszám: ugyanebben az időszakban 17 779-ről 35 253-ra emelkedett a számuk. KATUS László: *I. m.* 2010, 503. Vö. Joachim von PUTTKAMER: *Ungarns eigenwillige Moderne: Die Epoche des Dualismus 1867 bis 1918.* In: *Ungarn und Deutschland. Eine besondere Beziehung.* Hrsg. vom Haus der Geschichte Baden-Württemberg und vom Kulturinstitut der Republik Ungarn. Tübingen, 2002, 47–48.

[24] Miközben 1867-ben még csak 143 gimnázium és 21 reáliskola működött az országban, számuk 1914-re 195-re, illetve 34-re emelkedett. A tanulók létszámának növekedése még jelentősebb volt: számuk kb. 36 ezerről 78 ezerre nőtt, azaz bőven megkétszereződött. KATUS: *I. m.* 2010, 504. Mindez a középiskolai oktatást újra szabályozó 1883. évi XXX. törvénycikk nélkül, és persze az állam jelentős anyagi áldozatai nélkül nem valósulhatott volna meg.

[25] Például az 1871. évi XI. törvénycikk *„a herczeg Eszterházy-féle képtár, kézrajz- és rézmetszet-gyüjtemény megvétele tárgyában"*, ugyanis ebből a műgyűjteményből alakult meg az Országos Képtár, a későbbi Szépművészeti Múzeum elődje; az 1872. évi XIX. törvénycikk *„a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről"* vagy az 1912. évi XXXVI. törvénycikk *„a debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem felállításáról"*. Természetesen ezeket és sok más oktatási, tudományos és kulturális intézményt fenn is kellett tartani, amire minden évben komoly összegeket szavazott meg a parlament az állami költségvetésből.

[26] A dualista korszakban a vasútvonalak hossza – kb. 4 milliárd koronás tőkebefektetéssel – 2160 km-ről közel 22 000 km-re növekedett. Ennek megfelelően az 1864-es adatokhoz képest a vasúton utazók száma 1,8 millióról kb. 166 millióra, a szállított áruk össztömege 2 millió tonnáról 77,2 millió tonnára emelkedett. Ennél is beszédesebb a növekedés az utaskilométer (179 millióról kb. 5 milliárdra) és a tonnakilométer (304 millióról 8319 millióra) mérőszámaiban. KATUS: *I. m.* 2010, 425.

államjogi tettre éppen azért volt szükség, hogy folytatódhasson a reformkorban eltervezett magyar nemzeti fejlődés.[27] A már 1848-ban is miniszter Eötvös József szerint „a kiegyezés által Magyarország éppen állami életének legfontosabb ágaira oly befolyást nyer, minőt eddig soha sem gyakorolt. Biztosítja materiális jólétét és szellemi fejlődésének lehetőségét oly mértékben, mint azt eddig nem tehette". A közjogi kérdés rendezésével végre „eljött az ideje, hogy a 48-i törvényhozás egyéb szándékainak teljesítéséről is gondoskodjunk [...] Ki nem érzi, ki nem látja a haladásnak, a reformnak szükségét minden téren?"[28] A kiegyezés utáni első választások során hasonlóan érvelt a kecskeméti jogakadémia kormánypárti tanára is: „A 48 [...] csak megkezdte hazánk önállóságának helyreállítását, [...] a földbirtok fölszabadításának s a polgári jogegyenlőségnek kimondása által. – Ezek kivitelét azonban későbbre hagyta. Ebből a 67 sem adott fel semmit. Sőt megszaporította [...] közel fél millió zsidónak polgárrá, magyar hazafivá tételével,[29] célszerűbb polgári perrendtartás behozatalával,[30] – kisebb fontosságúakat nem is említve."[31] Az 1867-ben megalakuló magyar kormány pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért pár évvel később így summázta a kiegyezés jelentőségét: „1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és cselekvés korszaka, a szellemi fejlődés és az anyagi felvirágzás" lehetősége.[32] A kiegyezést létrehozó vezető liberális politikusok tehát meg voltak róla győződve, hogy most folytathatják az ország modernizálásának azt a munkáját, amely 1848-ban félbeszakadt. De még a mérsékelt ellenzékben sem volt feltétlenül elutasító a hangulat. Podmaniczky Frigyes báró 1867. június 20-án ezt jegyezte fel naplójába: „Bármint fogjuk is fel a kiegyezés sokak által megtámadott, mások által kárhoztatott művét, – de annyit kénytelenek leszünk mindannyian bevallani: hogy ha a nekünk nyújtott előnyöket okosan, higgadtan fogjuk felhasználni, s egy elfogulatlan visszapillantást ejtünk hazánk a múlt századok alatt lefolyt történelmére, oda fogjuk vihetni hazánk ügyeinek állását, hogy végre is nemzetünk a mohácsi vész óta boldogabb s szerencsésebb időszakot a jelenleginél alig fog tudni vésni végzetének

[27] A reformkor és a dualista időszak folytonosságáról és különbözőségeiről: Ifj. BERTÉNYI Iván: *„Haza és haladás" – liberális nacionalizmus a reformkortól a 20. századig.* In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2018, 15–33.

[28] Eötvös József: *Arcképek és programok.* Budapest, 1975. 729., 734., idézi KATUS: *I. m.* 2010, 290.

[29] *1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.*

[30] *1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.*

[31] *Mibe került a kiegyezés?* Fölolvasta a „kecskeméti olvasókör" helyiségében 1869. február 2. SZABÓ Vincze jogakadémiai tanár. Pest, 1869, 10.

[32] Lónyay Menyhért: *Közügyeinkről. Nézetek Magyarország pénzügyi állapotáról.* Budapest, 1873. 1., idézi KATUS: *I. m.* 2010, 290.

könyvébe." A bizakodó hangot a napló húsz évvel későbbi kiadásakor az akkor már kormánypárti báró ezekkel a szavakkal kommentálta: „S hogy naplóm e szórul szóra ide igtatott [sic!] szavai teljesedésbe mentek, – ki merné tagadásba venni?"[33]

A kiegyezés hívei persze később is úgy gondolták, hogy helyes döntésre került sor 1867-ben, s az akkori tetteket az azóta eltelt idő visszaigazolta. Cenner Lajos erzsébetvárosi római katolikus káplán szerint erre a kérdésre „megfelel a legutolsó 25 esztendőnek a története", hiszen „Magyarország, illetve az osztrák–magyar birodalom, Európa többi országai között nagyhatalom, melynek [...] nagy tekintélye van. Hazánk pedig szabad, független, önálló és a legutolsó huszonöt év alatt vissza is tért közénk a magyar nemzeti szellem".[34] Az 1905-ös választások során elmondott egyik beszédében Tisza István gróf miniszterelnök feltette a kérdést: „Mit akartak azok a nagy hazafiak, akik a kiegyezést 1867-ben megalkották? Kiegyezést és békét akartak. Olyan békét, amely biztosítja a nemzet számára sarkalatos jogait és amely ezen az alapon ezután megteremti azt a légkört, azt a politikai helyzetet, a melyben sikerrel fordíthatja a magyar nemzet egész erejét, a pozitív munka nagy föladataira".[35] Márpedig – folytatta egy másik 1905-ös beszédben a gondolatot Tisza – „bárki bármit állítson, aki csak némi elfogulatlansággal néz végig az utolsó negyedfél évtized történetén, az el fogja ismerni azt, hogy a világtörténelem kevés példát mutatott föl arra, hogy egy nemzet minden téren akkora haladást mutathasson föl, 30 esztendő alatt, mint aminőt a magyar nemzet fölmutat".[36]

Felvetődik a kérdés: valóban volt-e, s ha igen, mi volt a kapcsolat az ország gazdasági és kulturális fejlődése és a kiegyezés között? Nem árt leszögezni, hogy a magyarországi modern gazdasági fejlődésre egy közjogi, politikai döntésnél nagyobb hatással voltak az évszázados előzmények, Magyarország európai és világgazdaságon belül elfoglalt helyzete, és persze a szintén hosszasabb folyamatok eredményeként kialakult társadalmi és gazdasági adottságok. Emiatt az is nyilvánvaló, hogy nincs feltétlenül egybeesés a magyarországi kapitalizmus kezdetei és a politikai vagy államjogi fordulópontok között. Az 1945 után uralomra jutott dogmatikus marxista történetírás szokása volt a nyugat-európai fejlett országokhoz képest meglévő gazdasági elmaradottságot egy-egy politikai döntéssel,

[33] Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887.* III. kötet. 1850–1875. Budapest, 1888, 244–245.

[34] *Borura derü, vagy Az 1867-i kiegyezés története.* Az 1867-ki koronázás 25-ik évfordulója alkalmából irta Cenner Lajos. Második kiadás. [Az első 1892-ös.] Budapest, 1902, 34–35.

[35] *Budapesti Hírlap,* 1905. január 22. 8.

[36] *Budapesti Hírlap,* 1905. június 21. 5.

így például az 1867-es kiegyezéssel magyarázni, és a politikai döntéshez való viszonyulásból, azaz alapvetően politikai vagy ideológiai szempontok alapján szemlélni a korszak gazdaságtörténetét is. Például a Habsburg-ellenes érzelmektől vezettetve az 1950-es években továbbra is előszeretettel használt „félgyarmati helyzet" kifejezés ugyan a modern gazdaságtörténeti vizsgálatok mércéjének már nem felelt meg, de „megvolt az az előnye, hogy minden más tekintetbe jövő fogalomnál egyszerűbb, ismertebb és közérthetőbb lévén, viszonylag jelentős propagatív erővel rendelkezett. Alkalmas volt arra, hogy a köztudatban maradandó nyomot hagyjon" – ismerte el némi önkritikával egy 1958-as nemzetközi kongresszuson a korszak egyik ismert ipartörténésze.[37] Mindez nem meglepő, hiszen a korszak egész világot megforgatni akaró kommunista szándékaiban a propagandisztikus jelleg dominált, és a régi korokból megöröklött tudományos pontosságot könnyen megbélyegezhették a nem sok jót ígérő „burzsoá", „elavult", „modern szocialista tudományossággal ellentétes" jelzőkkel.

Ugyanakkor a közép-európai milliók sorsát meghatározó, hosszabb távon is ható nagy döntések, mint amilyen a kiegyezés is volt, természetesen bizonyos gazdasági hatással is bírnak. Ez még akkor is igaz, ha az 1867-es kiegyezést követően meghozott gazdaságpolitikai döntések nagy része az addigi viszonyok folytatását jelentette: annak rögzítésével, hogy Magyarországnak joga van meghatározott keretek között ezen változtatni, megmaradt a közös vámterület és ebből következően mindkét állam jóváhagyására lett szükség a külkereskedelmi szerződések megkötésekor; megmaradt – bár később minimálisan átalakult – a közös jegybank és megmaradt a közös valuta; stb.[38] Persze a változtatás elmaradásához is döntésre volt szükség, így az 1867-es rendezés gazdaságpolitikai részeinek hatása és mindennek értékelése is hozzátartozik az 1867-es kiegyezés történetéhez. (Még akkor is, ha különben Deák logikája alapján a gazdaságpolitikai kompromisszumok elvileg nem tartoztak szorosan a közös ügyekhez, hiszen nem a Pragmatica Sanctio, hanem a két fél szabad döntése tette őket közössé.)[39]

[37] Sándor Vilmos: *Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában.* Történelmi Szemle, 1958/1–2. 94. Idézi: Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó.* In: *A Monarchia kora... I. m.* 45.

[38] Hogy a Pragmatica Sanctióból következő közös ügyektől látványosan elkülönítsék, a korban gyakran hívták ezeket „közös érdekű ügyeknek". Ezekről rövid, de alapos felsorolást ad: Katus: *I. m.* 2007, 22–23.

[39] Az 1867. évi XII. tc. 52. § megfogalmazásában: *„Azon fennebb körülírt közös tárgyakon kívül, melyek a pragmatica sanctióból kiindulva, tekinthetők közösen elintézendőknek, vannak még más nagy fontosságú* közügyek, melyeknek közössége nem *foly ugyan a pragmatica sanctióból, de amelyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva; célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve."*

A gazdasági folyamatokat hosszabb távon áttekintő elemzés már több mint fél évszázada eljutott a kiegyezés pozitív értékeléséig. A dualista korszak kiváló kutatója, Hanák Péter úgy emlékezett vissza 1966-os bloomingtoni előadására,[40] hogy ekkor tudatosult benne: „a Monarchia gazdasági közössége a kétségtelen hátrányok és akadályok ellenére a termelési tényezők szabad áramlása, nagyfokú mobilitása, a komparatív előnyök és a mezőgazdaság szempontjából kedvező áralakulás következtében a tőkés fejlődés *megalapozó* szakaszában az iparosodás *feltételeinek* megteremtésében több előnnyel, mint hátránnyal járt Magyarország számára".[41] Megjegyzendő persze, hogy a kérdést nem gazdaságtörténészként vizsgáló Hanák hangsúlyozottan pozitív képe sok tekintetben ellentétben áll a korszak gazdaságtörténészeinek eredményeivel.[42]

Mivel most kifejezetten magának a kiegyezésnek a megítéléséről és a közvetlenül ehhez kapcsolódó gazdasági változásokról van szó, a gazdaságtörténészek több évtizede folyó szakmai vitájában nem szükséges állást foglalni. Fontos azonban leszögezni, hogy a kiegyezésnek volt *közvetlen* gazdasági-pénzügyi hatása is. Mindenekelőtt az, hogy az államjogi rendezés végre stabilitást és kiszámítható viszonyokat teremtett. A magyarkérdés rendezetlenségéből is fakadó korábbi bizonytalanság megszűntével a nyugat-európai tőke is bátrabban merte hitelezni a magyar gazdaság és államigazgatás kiadásait, mert biztos lehetett abban, hogy ezek a befektetések nemcsak az ország javát szolgálják, hanem számukra is tisztességes kamatot fialnak majd. Az 1867-et követő néhány év, a kiemelkedő tőkeimportot hozó *„Gründerzeit"* után voltak ugyan visszaesések, de összességében a dualista rendszer nyugodt évtizedeiben a gazdaság finanszírozásában a

[40] Hanák Péter: *Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderancy or Dependency.* In: *Austrian History Yearbook.*1967, vol. III, Pt. 1, 260–302.

[41] Kiemelések az eredetiben. Hanák Péter: *Historizálás és kiegyezés a kiegyezés vitájában.* In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok.* Budapest, 1975, 195. Idézi: Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó.* In: *A Monarchia kora... I. m.* 49.

[42] Maga Hanák is rámutatott arra, hogy egy fejlett könnyűipar kialakulása jobban bővíthette volna a belső piacot, mint az alapvetően exportra termelő élelmiszeripar, ám a magyarországi könnyűipar megerősödésére nem kerülhetett sor a túlságosan erős ausztriai versenytársak miatt. Hanák Péter: *Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség?* In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok.* Budapest, 1975, 309–310. A kliometrikus történetírás egyik nagy alakja, az amerikai Scott M. Eddie pedig elismerte, hogy a dualista évtizedek során az árarányok ugyan Magyarország javára módosultak, összességében „az árrendszer abszolút mértékben (átlagosan) a magyarok rovására az osztrákoknak kedvezett". Scott M. Eddie: *Ami „köztudott", az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába.* Debrecen, 1996, 104. Mindkettőt idézi: Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó.* In: *A Monarchia kora... I. m.* 50.

zömmel külföldi tőkéből alapított nagybankok kulcsszerepet játszottak. A dualista korszakban 7–8 milliárd korona külföldi tőkét fektettek be Magyarországon, aminek közel fele Ausztriából származott.[43] Kijelenthető tehát, hogy – a szerényebb hazai tőkéket összegyűjtő kisebb hitelintézetek, takarékpénztárak mellett – a külföldi tőkének is döntő érdeme volt az ország máig meghatározó nyugatos modernizációjában.

A fejlődést eredményező rendszer, a dualizmus azonban mindezen pozitívumok ellenére sem örvendett a kortársak körében osztatlan népszerűségnek, s ezért fenntartása sem volt gondok nélküli. Az 1867-es struktúrát védelmező kormánypártot heves támadások érték az ellenzék részéről. A Kossuthot követő, s az 1848-as, a dualizmushoz képest valóban szélesebb körű függetlenséget zászlaira tűző ellenzék elvi alapon gyakorolt kritikát, és az 1867-ben megalkotott teljes rendszer megváltoztatására törekedett. Emellett azután idővel megjelent az Apponyi Albert által vezetett, ún. 67-es ellenzék is, amely a századfordulóhoz közeledve már azt hangoztatta, hogy ugyan a kiegyezés híve, ám a kormánypárttal ellentétben ők az 1867-es alku valamennyi előnyét kiaknáznák a nemzet számára, s nem hagynák, hogy a hatalomban maradásért cserébe engedményekre hajlandó kormánypárt elsikkasszon olyan jogokat, amelyek a kiegyezés keretei között is megvalósíthatók lennének. Ez a bonyolult jogi fejtegetésekkel kísért program – nem utolsósorban Apponyi tekintélyének és kiváló szónoki képességeinek is köszönhetően – megnehezítette a kormánypárt dolgát, és valóban egyre tömegesebben került sor választási visszaélésekre a hatalom és a kiegyezés fenntartása érdekében. Mindazonáltal túlzónak mondható az a közkeletű vélekedés, hogy a rendszer kizárólag korrupcióra és választási csalásokra épült. A rendszer tagadhatatlanul meglévő anomáliáinak bírálói elfelejteni látszanak, hogy a korszakban más országok választási rendszereinek is velejárója volt a korrupció és az erőszak.[44]

[43] A Magyarországon kibocsátott államkölcsönök közül az 1892-es állapotok szerint 1,3 milliárd korona értékű talált gazdára Magyarországon, 2,4 milliárdnyi Ausztriában és 700 milliónyi a vámkülföldön. A záloglevelek, községi kötvények, hitelintézeti, ipari és közlekedési vállalati kötvények és részvények esetében 1892-ben 700 milliónyi a magyarországi, 600 milliós az osztrák és 200 milliós a vámkülföldi kézben lévő értékpapírok aránya. 1912-ben a magyarországi és vámkülföldi tulajdonarány növekedését tapasztaljuk: az államkölcsönök esetében már 2,1 milliárdnyi magyar és 2,3 milliárdnyi vámkülföldi tulajdonlás mellett az osztrák részarány csak 1,4 milliárdnyi, míg az egyéb értékpapíroknál 5,5 milliárdnyi tulajdonrésszel a magyarországi tulajdonosok abszolút többségbe kerültek az osztrák (1,7 milliárd) és vámkülföldi (1,5 milliárd) befektetőkkel szemben. Katus: *I. m.* 2010, 412–415. Az adatok a 413–414. oldalakon található 1. táblázatból származnak.

[44] Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországán 1867–1918.* Budapest, 2011, 10. és 16.

A magyar nemzeti érdekeket Kossuth és követői szerint oly súlyosan veszélyeztető kiegyezést heves bírálatok érték Ausztriából is. Ferenc József az osztrák–német liberális többségű bécsi parlamenttel csak azon az áron tudta a magyarokkal megkötött alkut utólag elfogadtatni, hogy cserébe kibővítette az alkotmányosságot és megerősítette a szabadságjogokat. Ezért az eleinte a *Dezemberverfassung* sikerén örvendezve vezető liberális politikusok is üdvözölték a dualizmust, mondván: a két alkotmányos államból álló, átrendezett birodalomban már nem lesz esély az abszolutisztikus visszarendezésre,[45] és ilyen értelemben a két alkotmányos állam egymást közvetve erősítve az alkotmányosság fenntartójává válhat. Ugyanakkor a dualizmust kezdetben elfogadó osztrák–német liberálisok közül a többség lassanként szembefordult az új berendezkedéssel, mert látniuk kellett, hogy reményeik ellenére nem sikerül a saját „birodalomfélen" az, ami a magyaroknak „Transzlajtániában" egyre inkább. Miközben Magyarországon a centralizáció és a nemzetállami fejlődés egyre látványosabb eredményeket ért el, addig Ausztriában inkább csökkent a németek befolyása a szlávokkal szemben. Ezt a növekvő elégedetlenséget az is kiegészítette, hogy Ausztriában sokan eleve igazságtalannak tartották, hogy miközben a magyarok kiharcolták a paritást, azaz az egyenjogúságot Ausztriával, ami tehát a jogok 50 százalékát jelentette, addig a főleg a hadseregre elköltött közös kiadások megosztásánál már csak jóval kevesebbet (kezdetben 30 százalékot) voltak hajlandók fizetni, az ország csekélyebb teherbíró képességére hivatkozva.[46] Ráadásul az ugyan szegényebb és fejletlenebb, de nemzeti szempontból homogénebb Magyarország – sok osztrák szerint – egyre több kérdésben tudta érvényesíteni akaratát a németek és szlávok vitái miatt gyakran megbénuló Ausztriával szemben, ha a magyarok eléggé eltökélten léptek fel különállásuk védelmében. Nem véletlen tehát, hogy egy német nacionalista képviselő 1905-ben egyenesen így fakadt ki a bécsi parlamentben: „A Magyarországgal való kiegyezés szerencsétlenség volt számunkra."[47]

A magyarok érdemtelen előjogairól szóló ausztriai vádak persze komoly visszhangot váltottak ki Magyarországon, és pártkülönbség nélkül elítéltek minden olyan osztrák szándékot, amely a birodalom régi egységét kívánta volna visszaállítani. Persze, ahogy Tisza István rámutatott, ezek a

[45] Johann Nepomuk Berger 1867. november 13-i parlamenti beszédét idézi: Somogyi Éva: *Vom Zentralismus zum Dualismus. Der Weg der deutschöstereichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867.* Budapest, 1983, 104.

[46] Például Kolossa Tibor: *A dualizmus rendszerének kialakulása és megszilárdulása (1867–1875).* In: *Magyarország története 1848–1890. I. m.* 791.

[47] A német eredetiben: „Der Ausgleich mit Ungarn war für uns ein Unglück." Az *alldeutsch* Karl Wolff beszédét idézi: *Deutsches Volksblatt*, 1905. március 18. 3.

viták a két oldal radikálisait erősítették („a magyar függetlenségi pártnak leghatalmasabb szövetségesei azok, akik az 1867-iki kiegyezést centralisztikus irányban vissza akarják fejleszteni")[48], és mindez tovább nehezítette a népszerűtlen rendszer fenntartását.

Mert a kiegyezés és a dualista rendszer nem csupán a túl nagy magyar befolyás ellen háborgó osztrákok számára volt népszerűtlen, hanem Magyarországon is. A dualista rendszert nehéz volt érzelmileg is lelkesen elfogadnia egy olyan honpolgárnak, aki a magyar történelem legdicsőbb korszakaként tekintett a Ferenc József elleni szabadságharcra. Nehéz volt, hiszen a dualista rendszer számos látványos elemében folytatója volt az 1848–1849-ben a magyarok ellen harcoló Habsburg-rezsimnek. Hiába igyekeztek bizonygatni a kormánypárti jelesek, hogy nem szabad a fekete-sárga színekben vagy Haydn szép dallamában[49], a *Gotterhalté*ban magyarellenességet feltételezni,[50] azok, akik 1848–1849-ben, vagy az ezt követő önkényuralmi rendszerben a magyarság ellenségeinek szimbólumait látták ezekben, nem nagyon hittek nekik. Mint ahogy a Budát 1849-ben a honvédsereg ellen védő Hentzi tábornok emlékműve is olyannyira idegen testként állt a magyarosodó főváros egyik szép terén, hogy a vissza-visszatérő parlamenti és sajtótámadások mellett még egy bombamerényletet is elkövettek ellene.[51] Ferenc József 1867-es koronázásakor, amikor közölte

[48] *Budapesti Hírlap*, 1903. december 15. 3.

[49] A '48-as ellenzék minden országgyűlés megnyitásakor tiltakozott az ellen, hogy a régi rendi szokásokkal ellentétben a nemzet képviselőinek kell a királyhoz fáradni, aki a budai királyi várpalotában nyitja meg az új országgyűlést. Ahogy 1901. október 26-án Barabás Béla fogalmazott: „Abba az épületbe [...], amelyen a sárga-fekete zászló lobog, mi nem fogunk elmenni soha [...], mert ahhoz a sárga-fekete zászlóhoz a nemzetnek nagyon sok keserűsége, fájdalma és szenvedése fűződik". *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Első kötet. Budapest, 1902. 5. Széll Kálmán válasza, miszerint az 1893-tól folyó gyakorlatnak megfelelően most is „[o]tt lesz a nemzeti zászló, ott lesz a magyar államnak, Szent István koronája országainak zászlója és ott lesz Horvát-Szlavónországok zászlója is. E mellett ott lesz Őfelségének zászlója, a mely ott semmi más okért nincsen és nem jelképez semmi egyebet mint azt, hogy a királyi háznak elfogadott jelvénye, színe és elfogadott zászlója. Kitűzetik oda, ahol Őfelsége tartózkodik". *Uo.* 6.

[50] Hasonló volt a helyzet a *Gotterhalte* nyilvános eljátszása esetében is, amikor az ellenzéki érzelmű jelenlévők több esetben (pl. A kolozsvári Mátyás-szobor leleplezésekor vagy IV. Károly király 1918. október 23-i debreceni látogatásakor) botrányos jeleneteket rendeztek. Vö. Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya.* Budapest, 1999, 193–195.

[51] *Bombamerénylet a Hentzi-szobor ellen.* Pesti Hírlap, 1895. április 3. 6–8. Különösen érdekes a különben mérsékelt ellenzéki irányú, de párthoz nem kötődő lap vezércikke (A fővárosi Marat-k, 1–2.), amely elítéli a merényletet. – *Merénylet a Hentzi-szobor ellen.* Fővárosi Lapok, 1895/92. 1895. április 3. 1053. Vö. Szatmári Gizella: *A Hentzi-emlékmű.* In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2000. március 17 – szeptember 24.* Budapest, 2000, 686–688.

Andrássy miniszterelnökkel, hogy a koronázási ajándékot az 1848–1849-ben ellene harcoló honvédek özvegyeinek és árváinak fogják felajánlani, aggodalmaskodva azt is megkérdezte: „Tudnak-e mások is úgy felejteni, mint én?"[52] A magyarok, úgy tűnik, lassabban és nehezebben felejtettek, mint az az uralkodó, akit erre a politikai számítás is vezetett, és minden olyan incidens, amely a magyar nemzeti érzékenységet sértette Ausztria vagy a Habsburgok részéről, még tovább lassította ezt a folyamatot.

Az 1867-es alku, mint minden kompromisszum, önmagában is kölcsönös engedményeket jelentett, és a rendszer fenntartásához újabb, sorozatos érdekegyeztetésre, azaz további kompromisszumok sorára volt szükség. A romantikus nacionalizmus időszakában azonban könnyű volt érzelmekre ható politikával felkorbácsolni az indulatokat és az engedményeket nemzetvesztő árulásnak lefesteni. Az 1867-es kiegyezés objektív előnyei ellenére is megosztotta a közélet iránt érdeklődők mind szélesebb tömegeit. A szabadságharc emléke és Kossuth mítosza a magyar paraszti tömegekre sokkal mélyebb érzelmi hatást tett, mint a kiegyezést megalapozó Deák-féle bölcs racionalitás. Miközben tehát Kossuth 1867 után egyre inkább egy történelmi tetteivel azonosított, mitikus alakká vált, egyúttal kikerült a napi politikai aktív formálói közül. „A »Kossuth« név az 1848–1849-es időket, a nagy társadalmi fordulatot idézte, egy nemzet hősi szabadságharcát, gigantikus erőfeszítéseit. E név átszellemült programmá változott Magyarországon, mely a hazában – szinte függetlenül a tényleges személy külföldi működésétől – önálló életre kelt."[53] A szélesebb tömegek nagy része az aktuális politikai vezetőkkel szemben az időtlen történelmi hőssé emelkedett Kossuthnak adott igazat, de a „turini remete" aktuális állásfoglalásait még a Függetlenségi Párt sem követte teljes mértékben. A Kossuthra hivatkozó hazai 48-as ellenzéki politikai propagandája és a nagy emigráns konzekvens állásfoglalásai azonban a kiegyezés és a dualista rendszer elutasításában egy irányban hatottak, és aláásták a kiegyezéses rendszer érzelmi elfogadottságát a magyar lakosság körében.

Bár érdemes azért ehhez azt is hozzátenni, hogy ez a kritikus hozzáállás leginkább a kormánypártra és annak választási esélyeire lehetett veszélyes, és Ferenc Józsefet egyre kevésbé érintette. A törvényesen megkoronázott király iránti tradicionális tisztelet 1867 után ismét megerősödött. Persze ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy a politikai rendszerben hatalmas befolyással, nagy hatalommal rendelkező, de felelősségre nem vonható király nyilvános bírálata is büntetőjogi kategória volt, s így a kormány viselte a

[52] Márki Sándor: *I. Ferenc József, Magyarország királya*. Budapest, 1907, 151.
[53] Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest, 1984, 362.

rendszer fenntartásának feladataiból – így például a mindig népszerűtlen adóztatásból – következő nehézségeket. A hagyományos uralkodótiszteletet a paraszti tisztaszobák falán egymás mellé helyezett Kossuth- és Ferenc József-portrék sokasága mellett a következő anekdota is igazolja. A bécsi közös pénzügyminisztérium hivatalnokaként dolgozó kiváló balkanista történész, Thallóczy Lajos a Kossuth halála utáni napon a csapi vásárban fekete subás magyar parasztoknak tett fel kérdéseket Kossuthról. A válaszokból kiderült, hogy Kossuth halálát nagyon sajnálták, mert, mint mondták, „neki köszönhetjük a szabadságunkat". Thallóczy kérdésre, hogy „a királyt szeretik-é?", illedelmesen felelték: „Szeretjük is, tiszteljük is, hisz a mi királyunk." Amikor pedig Thallóczy a két állítás közötti ellentmondásra utalt („De hiszen Kossuth megbántotta a királyt?"), arra is megfeleltek: „Abban vétett, uram: volt az igazán bölcs felelet."[54]

Ha a magyar tömegek jó része „kossuthista" is volt, ne feledjük, hogy a dualista Magyarország lakosságának csak mintegy fele volt magyar. Az 1848–1849-ben a magyar kormányzat ellen harcoló nemzetiségi csoportok körében értelemszerűen nem alakult ki semmiféle Kossuth-párti hangulat, sőt ellenkezőleg, nemzeti öntudatukra jóval inkább az udvarral való győztes együttműködés és az 1850-es és 1860-as években megszerzett pozíciók emléke hatott. Mindez nem *minden* nemzeti kisebbségi csoportra volt jellemző, de a szerbekre, az erdélyi románokra, a szászokra és persze a horvátokra mindenképpen.[55] Ebből következően a tradicionális uralkodótisztelet körükben sokkal inkább jelen volt, mint a Ferenc József ellen küzdő magyaroknál. Mindaddig, amíg a dualizmus a kisebb népei üdvét is figyelembe vevő, évszázados Habsburg birodalom természetes folytatásának tűnt a szemükben, volt rá esély, hogy – még ha passzív módon is – támogassák a kiegyezéssel létrejött Monarchiát. Amint azonban azt tapasztalták, hogy velük szemben a magyar elit a nemzetállam kiépítésére használja 1867-ben meg-, illetve visszaszerzett hatalmát, a Ferenc József beleegyezésével kialakított dualista rendszer megváltoztatása vált érdekükké. Mindazonáltal többségük továbbra is Bécstől, a császártól vagy utóbb Ferenc Ferdinándtól remélte ezt, s az első világháborúig kevesen kerestek erre más utakat. A Habsburg-hűség 1914 előtt a nemzetiségi elitek többségénél töretlenül megmaradt, s a magyar függetlenségi ellenzékkel

[54] Thallóczy Lajos naplója. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 2459/1., 470.
[55] Jóllehet a formálódó szlovák nemzeti mozgalom is szembefordult a magyar kormánnyal, és a Habsburgokkal való szövetségben kereste nemzeti céljainak megvalósítását, a szlovák nép tömegeinek igen jelentős része, a viszonyaikat lényegesen megjavító jobbágyfelszabadítás hatására a szabadságharc oldalára állt. Ismeretes, hogy Görgei seregének jelentős része, így például a branyiszkói hősök nagy része is szlovák katonákból állt.

demokratikus alapokon való együttműködés[56] vagy éppen a Monarchia-ellenes irredentizmus[57] csak időnként és kisebb csoportok által választott útnak számított.

Ez is lehetett az oka annak, hogy zömmel a nem magyarok által lakott, illetve vegyes lakosságú területeken szerezte meg parlamenti többségét a mindenkori kormánypárt. (Mert, hogy egy közkeletű tévedést is kiigazítsunk, a választójogból természetesen a nemzetiségi lakosság is részesült, s nem csupán elvben, hanem gyakorlatban is.)[58] A Habsburgokkal való együttműködést képviselő 67-es kormánypárt még mindig a kisebbik rossznak tűnt, mint a századfordulóra mind radikálisabban nacionalista magyar 48-as ellenzék.

Mégis, ha a rendszer fenntartásának legfontosabb elemeit kívánjuk számba venni, legelsősorban is az uralkodót kell említenünk. Bár a magyarok Deákhoz, esetleg Andrássyhoz, és (sokkal kevésbé jogosan) Erzsébet királyné közbenjárásához kötik a kiegyezést, a kompromisszum megalkotói közül a legfontosabb Ferenc József volt. A császár egyezkedésre hajló akarata nélkül hiábavaló lett volna Deák – különben már korábbi bizalmas tárgyalásokon alapuló[59] – *Húsvéti cikke*[60] is. A császár 1864–1865-re eljutott a magyarokkal való megegyezés gondolatáig, hogy a rendezésre váró németkérdés során ne okozzanak problémákat, s ezért a korábbiaknál nagyobb engedményekre is hajlandó volt. A következő évek eseményei során pedig különböző kül- és belpolitikai tényezők formálták ki a végleges kompromisszumot, amit Ferenc József, mint a lehetőségekhez mért legjobbat (vagy legkevésbé

[56] Például a Justh-párt és a szerbek egy része közötti választási együttműködés az 1910-es országgyűlési választások során.

[57] A magyarországi románok számára egészen a szarajevói merényletig sokkal közelebbi eshetőségnek tűnt, hogy helyzetükön a hamarosan trónra lépő Ferenc Ferdinánd javít, mint hogy egy olyan nagy háborúra kerül sor, amelyben a Monarchia olyan súlyos vereséget szenved, hogy a vele különben szövetségben álló kis Románia románlakta területeket tudna megszerezni.

[58] 1904-ben kiszámolták, hogy az érvényben lévő 1874. évi XXXIII. tc. alapján a választópolgárok 56,2 százaléka magyar, 12,7 százaléka német, 11,4 százaléka szlovák, 11,2 százaléka román, 2,9 százaléka ruszin, 2,8 százaléka szerb, 1,2 százaléka horvát, illetve 1,6 százaléka egyéb nemzetiségű volt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. I 35. Daruváry-hagyaték. 1. doboz. 2. csomó. Kormányzati válság 1905–1906. f. 262–264.

[59] Például: Csorba László: Újabb adatok a kiegyezés előkészítésének történetéhez. In: *A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára.* Szerk. Dénes Iván Zoltán – Gergely András – Pajkossy Gábor. Budapest, 1984, 423–445. Vö. például Alexander Nowotny: *Die politischen Probleme des Ausgleichs aus* österreichischer *Sicht.* In: *Historisches Geschehen im Spiegel der Gegenwart.* Österreich-Ungarn *1867–1967.* Hg. vom Institut für Österreichkunde. Wien, 1970, 34.

[60] [Deák Ferenc:] Még nehány szó a „Botschafter"-nek april 9-iki czikkére. *Pesti Napló,* 1865. április 16., 1. Modernebb kiadása például: *A kiegyezés... I. m.* 26–31.

elfogadhatatlant) azután számos ausztriai tényező ellenállását leküzdve keresztülvitt.

Ferenc József nem csupán passzív elfogadója, hanem aktív alakítója volt tehát a dualista rendszer létrehozásának. Erre az útra természetesen nem érzelmei, hanem a politikai számítás vezették. „Azon viszony, mely Magyarország és a Habsburg-dinasztia közt fennáll, többször, nevezetesen pedig Széchenyi István gróf által *észbeli házasságnak*[61] lett jellemezve, és ez elnevezésnek van bizonyos jogosultsága – fejtegette 1893-ban a befolyásos hírlapíró, Falk Miksa. „I. Ferenc József császár és király [...] elődei között egyetlen egy sem volt, aki [a magyar alkotmányra letett] esküt oly lelkiismeretesen megtartotta volna, egy sem volt, aki, midőn egyéni érzelmei akár az írott törvénnyel, akár az alkotmánynak meg nem írott követelményeivel ellentétbe jutottak, ezen érzelmeket saját bensőjében oly hősiesen leküzdötte, uralkodói kötelességeit oly kifogástalan pontossággal teljesítette és a kötelességnek ily hű teljesítésével szemben az őt megillető jogokkal oly szerényen élt volna, mint azon fejedelem, akinek jogara alatt Magyarország egy negyed századon át oly virágzásnak indult, amilyet a legvérmesebb reményű hazafiak legmerészebb álmaikban sem sejtettek volna."[62]

Az a merev, fantáziátlan és érzelemszegény ember, aki felelős volt Batthyány miniszterelnök és az aradi vértanúk haláláért,[63] részben éppen ezen tulajdonságai miatt is maradt meg az 1867-ben nagy nehezen megtalált rendszernél. Ha elfogadjuk tehát azt a nézetet, hogy a dualista rendszer évtizedei Magyarország számára prosperáló korszakot jelentettek, akkor a stabilitást hozó rendszer legfontosabb megalkotói és fenntartói közé tartozó Ferenc József ide vonatkozó érdemeire is feltétlenül utalnunk kell.

Térjünk most vissza Kossuth Kasszandra-leveléhez. Hiszen ha látjuk is a kiegyezés által megteremtett rendszer stabilitásából fakadó előnyöket, az mégis csak kétségbevonhatatlan tény, hogy a dualista korszak végén a történelmi Magyar Királyság összeomlása, azaz „Trianon" következett. Hogyan lehet az, hogy Kossuth ennyire világosan megjósolta ezt? És ha mindez ennyire nyilvánvaló volt már 1867-ben, miért nem hallgattak a szavára? Miért mentek bele a Habsburgokkal való alkudozásba a korszak magyar vezetői?

A válaszhoz alaposabban meg kell vizsgálnunk Kossuth érvelését, s különösen azt, hogy a veszélyek felvázolása mellett képes volt-e használható alternatívát adni. Ismeretes, az 1848–1849-es szabadságharcból Kossuth

[61] *Kiemelés tőlem – B. I.*

[62] Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok.* Bevezetéssel ellátta: Wekerle Sándor. S. a. r.: Falk Ernő. Budapest, 1903, 436–437.

[63] Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009.

azt a következtetést vonta le, hogy a magyar nemzet szabadságát lehetetlen a más országokban is uralkodó Habsburg-dinasztiával együtt biztosítani,[64] s ezen a véleményén nem változtatott most sem. Amikor a váci választókerület 1867-ben mandátumhoz juttatta, válaszlevelében kijelentette, hogy a kialakult rendszerben nem lehet képviselő, „én az osztrák ház uralmát hazám függetlenségével és önállásával inkompatibilisnek hiszem."[65] Márpedig Magyarország függetlensége és önállósága szerinte csak az 1848-as törvények alapján volna lehetséges, „feltéve, hogy e törvényeket a bécsi hatalom szentül megtartaná, a mit nekem sem a 350 éves múlt és saját korunk tapasztalása, sem a Habsburg-ház dinasztikus állásának történelmi logikája hinnem sem enged" – magyarázta meg álláspontját egy nyilvánosságnak szánt másik levelében.[66]

Kossuth azt is tudta, hogy a magyarság az adott európai viszonyok között nem eléggé erős, hogy szövetségesek nélkül megálljon,[67] s különösen egy orosz támadásnak ellen tudjon állni. Ezért gondolkodott a demokratikus és a nemzeti kisebbségek jogait tiszteletben tartó közepes és kisebb délkelet-európai államok egyenjogú szövetkezéséről. Ennek legismertebb formája a Dunai Konföderáció javaslata, amelyet ugyan ebben a formában nem ő alkotott meg, ugyanakkor aláírásával jelezte, hogy azonosul vele. Az elgondolás szerint Magyarország, Horvátország, Szerbia, Románia és egy esetleg külön egységet alkotó Erdély államszövetsége elegendő erőt képviselhetne ahhoz, hogy egy kívülről jövő támadással szemben megvédelmezzék magukat.[68]

[64] Ez a gondolatmenete már az 1849. április Függetlenségi Nyilatkozatnak is, amely szerint a Habsburg-, majd Habsburg–Lotaringiai-dinasztia, hol nyílt erőszakkal, hol más módon, „a magyar nemzet irányában firól fira a hitszegés politikáját követé", „s a magyar nemzet országos életének megsemmisítésére intézett politikája soha nem változott háromszáz éven át." A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata. In: Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–49-ből. Vál., s. a. r., az összekötő szöveget, jegyzeteket és névmagyarázatokat írta Katona Tamás. Budapest, 1987, 379–380.

[65] Kossuth Lajos levele a váci választókhoz. Turin, 1867. augusztus 20. In: *A kiegyezés... I. m.* 217. Megjegyzendő, hogy a levelet 1868-ban közlő kiadványból éppen ezeknek a mondatoknak a helyén pontozás volt. *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik.* Kiadja: Szodoray Sándor honvéd százados. Pest, 1868, 30.

[66] Kossuth Lajos nyilatkozványa a jászladányi kerület választóihoz. Turin, 1867. augusztus 5. *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 16.

[67] Vö. „Kossuth azon nézeten van, hogy Magyarország magára fenn nem állhat, kivált a mostani világviszonyok között, melyek csak nagy államok alakulását mozdítják elő." Kemény Zsigmond: Nyílt válasz Kossuth nyílt levelére. In: *A kiegyezés... I. m.* 202.

[68] A szöveg legpontosabb kiadása: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumi. Közread. és bev. Pajkossy Gábor. *Századok*, 2002/4. 937–957.

Ezt az 1862-ben, Kossuth szándéka ellenére, idő előtt és előkészítetlenül napvilágra került elgondolást azonban kedvezőtlenül fogadták Magyarországon. S bár Szabad Györgynek bizonyára igaza volt, amikor a Schmerling-rendszer politikai érdekét szolgáló manipulációk eredményét látta az egyhangúan hűvös hazai reakciók mögött,[69] a magyar történetírás többségi véleményét adják vissza Diószegi István mondatai: „A szabadságszerető népek Habsburg-ellenes összefogásáról hamar kiderült, hogy nem több, mint merész utópia. Amit a szerbeknek és a románoknak kínált, kevés volt, a magyaroknak pedig túlságosan sok."[70] A szép terv megvalósításához több térségbeli nagyhatalom uralma alól kellett volna az érintett népek területeit felszabadítani, s mivel a nagy harchoz külső segítség nem mutatkozott, egy újabb, az 1848-ashoz hasonló nagy európai forradalmi hullámban lehetett csak bizakodni. Komoly probléma volt az is, hogy a szövetségesül kiszemelt nemzeti mozgalmak vezetőiben nem volt különösebb lelkesedés a terv iránt, s bár egynémely emigráns rokonszenvezett az elgondolással, valós erőt ők sem tudtak mögé állítani.[71] Sőt, az elgondolást mérlegelő magyar politikusoknál jogosan merült fel a kérdés, hogy ennek a dunai együttműködésnek érdekében is fel kell áldozni a magyar állami függetlenség számos elemét ahhoz, hogy az együttműködés életképes lehessen, így Podmaniczky Frigyes báró 1862 nyarán naplójában le is vonta a konzekvenciát: „ha Kossuth is úgy látja, hogy nem állhat meg magában a magyar, csak inkább megyek Bécsbe a németek, mint Belgrádba a rácok közé".[72]

A némi lenézésről is árulkodó megjegyzés mögött alapvetően racionális számítás állt. Miért válasszunk egy kipróbálatlan, ráadásul csak újabb háborúk árán megalkotható konföderációt, ha ezzel szemben az évszázados múltra visszatekintő Habsburg-kapcsolat normalizálásához remélhetőleg nem is annyira nehéz alkudozások vezethetnek? „Ausztriával s uralkodó házával kibékülésünk ára nem oly nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek" – írta szintén 1862-ben Kecskeméthy Aurél konzervatív publicista.[73] Mert a nemzetiségekkel kötendő kiegyezés a nyelvi, kulturális autonómia megadása mellett – talán középtávon – a területi autonómiát is magába

[69] Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest, 1977, 187–188.

[70] Diószegi István: *Egy élet a függetlenségi gondolat jegyében. Kossuth Lajos születésének 175. évfordulójára.* In: Diószegi István: *A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok.* Budapest, 1984, 212.

[71] Különösen részletesen tárta fel a magyar emigráció közeledési kísérleteinek román visszhangját Borsi-Kálmán Béla. Például: *Nemzetfogalom és nemzetstratégák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatainak történetéhez.* Budapest, 1993.

[72] Podmaniczky: *I. m.* III. 143–144.

[73] Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történetéből. 1860 october huszadikától 1861 octoberig.* Pest, 1862, Emich Gusztáv, 183. idézi: Katus: *I. m.* 2010, 283.

foglalhatta volna. Márpedig, ahogy Hanák Péter is írta: „Akadt volna-e egyetlen magyar, akár a '48-as szélbal soraiban is, aki hajlandó és képes lett volna egy önállóvá lett országban Trianon önkéntes leszámítolására?" Mert az éleződő nacionalizmusok korában még egy kossuthi szemléletű magyar nemzetiségi politikával sem lettek volna elégedettek a nemzetiségi elitcsoportok.[74]

Kossuth ellenjavaslata egyáltalán nem volt vonzó és főleg nem volt reálisan megvalósítható. 1867-re ez világossá vált, így ekkor már Kossuth nem is a konföderációs tervezetet, hanem a kivárást javasolta, abban bízva, hogy az európai fejlemények kedvező fordulatot adnak majd a magyar ügynek. Vélekedése szerint amennyiben Magyarország ragaszkodna állami függetlenségéhez, nem érhetné baj,[75] sőt, a történelmi fejlődés logikája folytán bizonyosan visszaszerezné szabadságát, hiszen most „minden nemzet, a nagy Angliától a kis Krétáig érzi, hogy a kor szelleme, a kor iránya s a politikai viszonyok a jogvisszaszerzésnek vagy a jogfejlesztésnek kedvezők."[76] Kossuth bizakodó kijelentései egyrészt liberális haladáshittel és személyes optimizmusával[77] magyarázhatók, másrészt az akkori idők néhány eseményéből is levonhatta ezeket a tanulságokat: III. Napóleon az 1860-as években mérsékelt liberalizálással próbálta megerősíteni hatalmát; Angliában jelentősen kibővítették a választójogot, míg a krétaiak kimondták elszakadásukat az Oszmán Birodalomtól és csatlakoztak Görögországhoz. (Megjegyzendő azonban, hogy ez utóbbi törekvés kudarcot vallott, a szultánnak sikerült elfojtani a krétaiak mozgalmát, és így a sziget csak 1913-ban (!) lett Görögország része.)[78]

Miközben tehát Kossuth a kivárás, és a független Magyarország eszményéhez való töretlen ragaszkodás politikáját javasolta, felvázolta a Habsburgokkal való kiegyezés veszélyeit is: „ha nemzetünk az Osztrák-birodalom-

[74] Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. Budapest, 2001, 191–192.

[75] „Számba véve az európai conjecturákat [konjunktúrákat], melyeknek ismeretében nem vagyok egészen járatlan, arról is meg vagyok győződve, hogyha nemzetünk rendületlenül ragaszkodnék az álladalmi függetlenséghez, nemzeti létünk semmi szétbomlasztással, állami consistentiánk semmi külmegtámadással, országunk földterületi épsége semmi csorbítással nem volna s nem lehetne az európai complicatiók folytán fenyegetve; sőt az európai államrendszer normális megfektetésében, a világszabadság történelmi rend kifejlődésében, s e valódi (nem a csal) béke megszilárdulásában, a független Magyarország nem csekély súlyú tényezőt képezne". Kossuth Lajos nyilatkozványa a jászladányi kerület választóihoz. Turin, 1867. augusztus 5. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 14–15

[76] Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenchez. Párizs, 1867. május 22. In: *A kiegyezés... I. m.* 191.

[77] Ezt hangsúlyozza Gyurgyák János: *„Ezzé lett magyar hazátok." A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, 2007, 35–36.

[78] Wolfgang Elz: *Die europäischen Grossmächte und der kretische Aufstand: 1866–1867*. Wiesbaden, 1988.

mal összeolvad, s magát a bécsi udvar nagyhatalmi végzelmes politikájával azonosítja, oly hatalmas érdekeket zúdít fel maga ellen, s oly vihart von magára, hogy hazánk belülről szétbomlással, kívülről szétdarabolással vagy végenyészettel lesz fenyegetve."[79]

Egy 1867 őszi írásában Kossuth a kiegyezés legnagyobb hibájaként a következőket nevezte meg: „A közösügyi egyezmény legveszélyesebb momentuma abban fekszik: hogy Magyarország egyrészt erőt bocsátott a birodalmi kormány rendelkezésére, s az erővel, ingert adott azon politikát követni, melynek célja: »a nagy és régi történelmi állást visszaszerezni« [ti. Németországban], másrészt meg ezen politikának a magyar érdekek szempontjából fékezésére csak annyi tehetséget sem tartott fenn magának a magyar országgyűlés, amennyivel még a hajdani karok és rendek is bírtak."[80]

1866-ban Poroszország Bismarck vezetésével súlyos csapást mért Ausztriára, kiszorítva a Habsburgokat a német egyesítés folyamatából, majd megalkotta a Majnától északra fekvő területeket porosz vezetés alatt tömörítő Északnémet Szövetséget. Kossuth logikus elgondolása volt, hogy Ferenc Józsefnek csak arra kell a magyarokkal való megegyezés, hogy lecsendesített hátországgal, a franciákkal szövetkezve megkísérelje a visszavágást, s erőszakkal szerezze vissza az éppen elvesztett német befolyást, hiszen, mint írta, „senki sem kételkedik Európában, hogy a bécsi udvarnál megvan a vágy legalább is megakasztani Németország unificatióját a Majnánál, azon reményben, hogyha már úgy akarták a végzetek, hogy a Majnán felül a porosz legyen Németország fejévé."[81]

Kossuth tehát azzal számolt, hogy hamarosan háború lesz: „És jel tűnt fel jel után, hogy a német kérdés újra háborúval fenyeget. Nem magam vagyok e hitben. Egész Európa abban van, hónapok óta. [...] a német kérdés miatti háború okvetlenül komplikálódnék a keleti kérdéssel, és orosz inváziót hoz a nyakunkra, e háborút provokálni, nemcsak inkább, mint valaha ellenkezik hazánk érdekeivel, de sőt halálosan veszélyes volna."[82]

Kossuth egy 1867. októberi levelében logikusan vezette le, hogy a németekkel szemben készülődő francia–osztrák szövetség[83] hatására a poroszok oldalán avatkozna be II. Sándor cár, aki majd „így fog Poroszországhoz

[79] Kossuth Lajos nyilatkozványa a jászladányi kerület választóihoz. Turin, 1867. augusztus 5. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 14–15.

[80] Kossuth Lajos harmadik levele a *Pesti Napló* szerkesztőségének. Turin, october 13-kán 1867. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 54.

[81] Uo. 58.

[82] Kossuth Lajos a *Pesti Napló* szerkesztőjéhez. Turin, szept. 28. 1867. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 52–53.

[83] III. Napóleon francia császár 1867 augusztusában Salzburgban kereste fel Ferenc Józsefet, majd a Habsburg uralkodó ősszel párizsi látogatással viszonozta ezt.

szólani: csak te foglald el a franciát nyugaton, hogy őt utamban ne találjam, ha a keleti-keresztény népeket neki huszitom [azaz: uszítom] a töröknek, az osztráktól ne tarts, azzal majd elbánok én, s fejére is gyújtom saját házát három oldalról: és – *finis Austriae*! Igen, de egyszersmind *finis Hungariae* is; minthogy ez összeforrasztotta magát Ausztriával". Nem lenne szabad tehát szövetkezni III. Napóleonnal, mert „nekünk a francia szövetség semmit sem használ, mert annak elég dolga lesz a kültámadás által, egy testté-lélekké forrasztott Németországgal a Rajnánál — csak bírja! Ily körülmények közt készül nyakunkra hozni az orosz inváziót a »birodalmi egység«, s nagyhatalmi állás politikája",[84] merthogy Deák és követőinek „jogfeladása" minden olyan eszköztől megfosztották Magyarországot, amellyel ezt a bécsi háborús politikát megakadályozhatták volna. Szinte a kétségbeesés hangján szólt ezért Kossuth olvasóihoz: „Fontolják meg önök e körülményekkel kapcsolatban úgy hazánk, mint a birodalom zilált helyzetét; s az itt és ott mutatkozó elégedetlenséget; gondoljanak a szerbekre, horvátokra, csehekre, ruténokra, gondoljanak a kapocsra, mely Bukarest és Berlin közt létezik,[85] és gondolják meg, minő irtózatos szerencsétlenség özönlenék Erdélyre, ha oda az orosz invázió uszályában egy román hadsereg törne be, és gondoljanak a tátongó financiális örvényre; és mindezt megfontolva mondják meg: nem volna-e valóságos nemzeti öngyilkolás, ha nemzetünk mindent el nem követne, hogy a bécsi udvar visszaszerzési, s illetőleg compensationális vágyai ily háborút ne provokálhassanak, s ily célok végett, ily viszonyok között hazánkra orosz inváziót ne vonjanak?"[86]

Kossuth erre a Magyarország számára végzetes háborúra gondolt tehát akkor, amikor úgy fogalmazott, hogy a kiegyezés „nem hágy fel számunkra más dicsőséget, mint hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik, – égve magunk is".[87] A politikus tehát nem hosszabb távú történetfilozófiát próbált a deáki egyezkedéssel szembe szegezni, hanem a közeli jövőben szerinte bizonyosan bekövetkező háborúra figyelmeztetett, s erre építette fel tervét.

Csakhogy az 1870 őszén kialakult háborús helyzetben a Monarchia nem úgy viselkedett, ahogy Kossuth megjósolta. „Megérte Kossuth, hogy

[84] Kossuth Lajos harmadik levele a *Pesti Napló* szerkesztőségének. Turin, october 13-kán 1867. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik… I. m.* 58–60. (Az idézetek az 59. és a 60. oldalon.)

[85] 1866-tól a Hohenzollern-dinasztia oldalágából származó Károly volt Románia fejedelme.

[86] Kossuth Lajos harmadik levele a *Pesti Napló* szerkesztőségének. Turin, october 13-kán 1867. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik… I. m.* 61.

[87] [Kossuth Lajos:] *Magyarország sírásói.* Negyvenkilencz, 1867/4–5. Idézi: Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867).* In: *Magyarország története 1848–1890. I. m.* 757.

e *tekintetben Kasszandrának nem volt igaza.* Ha ő osztrák kabinetpolitikától félt s Beust [osztrák miniszterelnök] francia szimpátiájától tartott, tapasztalhatta, hogy Andrássy eréllyel és nagy sikerrel éppen azt a politikát védelmezte, amelyet Kossuth Magyarország egyedüli helyes politikájának vallott" – szögezte le az emigráns Kossuth iratainak megjelenésekor egy recenzens 1900-ban.[88]

Diószegi István kutatásaiból régóta ismerjük, hogy az 1870-es háborús válságban Ferenc József megőrizte higgadtságát, s nem is igazán volt szükség arra, hogy Andrássy miniszterelnöknek igazán erélyesen kelljen védelmeznie a magyar nemzeti érdeknek megfelelő semlegességi politikát.[89] A francia–német háborúból nem lett nagy európai háború, s nem veszett oda a Habsburgok birodalma. A dualista struktúra képes volt ezt megakadályozni, azaz sokkal jobban, és egyáltalán nem olyan abszolutisztikusan, a magyar érdekeket félresöpörve működött, mint ahogy azt Kossuth jósolta.

Amikor Deák 1867. március 28-i képviselőházi beszédében az alkudozások addigi folyamatára visszatekintve mérlegre tette Kossuth javaslatait is, a forradalmi úthoz hasonlóan a kivárást is helytelennek tartotta. „[…] csak három út állott előttünk: vagy fegyverrel vívni ki jogainkat; vagy várni a véletlentől és oly eseményektől, melyeket se előidézni, se irányozni és vezetni képesek nem valánk; vagy arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom fönnállásának biztosságával is összhangzásba hozható." Azért is választották az egyezkedés útját, mert a részlegesen visszanyert államiság is lehetőséget és kiindulópontot adhat a további fejlődésre. A birodalom felbomlása esetén „mi volna jobb ránk nézve: az-é, hogy ezen katasztrófa Magyarországot államilag rendezett állapotban találja? Vagy az, hogy erejében megfogyva, a folytonos provizóriumok zavarának közepette kelljen szembe állanunk a végzetszerű eseményekkel? – tette fel a kérdést a parlamenti többség vezére. – Az első esetben könnyebben és biztosabban szolgálhatnánk szilárd magvául egy új alakulásnak; a másik esetben csak rendezetlen anyagnak tekintenének bennünket, melyet szétbontva, más építkezésre használnának föl, és ez ellen aztán sikeretlenül [sic!] hivatkoznánk törvényeinkre és alkotmányos függetlenségünkre."[90]

[88] Szentkirályi Kálmán cím nélküli ismertetője. *Budapesti Hírlap,* 1900. november 28. 1–3.

[89] Diószegi István: *Ausztria–Magyarország és a francia–porosz háború 1870–1871.* Budapest, 1965, 29–103., különösen az 1870. július 18-i közös minisztertanács elemzéséről szóló részek: 40–63.

[90] *Az 1865-dik év december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* IV. kötet. Fenyvessy Adolf és Kónyi Manó gyorsíró főnökök közreműködése mellett szerkeszti Greguss Ágost. Pest, 1867, 109. és 116–117.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy Kossuthnak 1867-ben nem volt igaza, és végső soron mégsem az történt, amit ekkor – rövid távra szólóan! – megjósolt. Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy az 1918-as események már a kossuthi jóslat „érvényességi időhatárán" túl következtek be. Bár első látásra hasonlóak ahhoz, amiről Kossuth-Kasszandra beszélt, végeredményben mégsem ugyanarról van szó. Kossuth a 19. századi viszonyokból kiindulva jósolt, az első világháború azonban az imperialisztikus világpolitika hatalmas ellentéteinek korában tört ki, korábban elképzelhetetlen mértékű kataklizmát okozva. Kossuth nem erről írt, nem láthatta előre, ahogyan azt sem, hogy a következő évtizedek gyökeresen változtatják meg az európai viszonyokat.

Nem vezet tehát egyenes út a kiegyezéstől Trianonig, de még csak a világháború kirobbanásáig sem. Ugyan valóban arról írt Kossuth, hogy „ez a közösügyi egyezkedés – ha csak a nemzet erélyes magatartása annak élét el nem tompítja – előbb-utóbb háborút hoz szegény hazánkra, még pedig olyat, melytől a nemzet semmi jót nem várhat", és nemhogy megakadályozná az orosz támadást, de éppen ez fogja kiprovokálni,[91] de ha elemezzük sötét jóslatait, kiderül, hogy azok nem váltak valóra. A váciakhoz írt 1867. augusztusi levelében azt a véleményét fogalmazta ugyanis meg, hogyha a nemzet valóban lemond azokról a jogokról, amelyekkel megfékezhetné az udvari politikát, akkor „tökéletesen bizonyos, hogy a bécsi udvar Németországból kizáratásában nem fog megnyugodni; a keleti kérdésbe pedig – amint az válságra kerül – oly irányban fog avatkozni, melynek már a puszta kilátása is ellenségeinké teszi a keleti népeket; s őket és velük hazánkbeli fajrokonaikat s még a horvátokat is az orosz karjaiba fogja hajtani". Ez ellen a bécsi háborús politika ellen minden erővel küzdeni kell, mert „ha a bécsi udvar most hamar háborúba hagyja magát kevertetni, a legközelebbi Szent István-napkor már nem lesz Magyarország!"[92]

Már láttuk, hogy amikor 1870-ben felmerülhetett a poroszellenes revans ötlete, a Monarchia vezetése ettől visszariadt, részben éppen a magyar kormány határozottan békepárti magatartása miatt. A keleti kérdés, azaz az Oszmán Birodalom alól fokozatosan függetlenedő észak-balkáni népek

[91] Kossuth Lajos levele a váci választókhoz. Turin, 1867. augusztus 20. Közli: *A kiegyezés... I. m.* 219. A gondolat ismertebb kifejtése: *„az osztrák birodalommali összeolvadás, nem csak, hogy nem biztosítja hazánkat az orosz ellen, hanem épen ez az összeolvadás vagy reál unió, vagy szorosabb egyesülés, vagy akárminek nevezzük,* éppen ez az: a mi az orosz inváziót nyakunkra hozza. [Kiemelés az eredetiben.] *Úgy van vele a nemzet, mint ama kis madár, mely a krokodilustóli* félelmében, a krokodilusnak szájába repül. Ez a szorosabb egyesülés az osztrákkal, nemcsak nem villámhárító, de sőt villámvonzó." *Uo.* 215–216.

[92] Kossuth Lajos levele a váci választókhoz. Turin, 1867. augusztus 20. Közli: *A kiegyezés... I. m.* 219.

sorsa sem teljesen úgy alakult, ahogy Kossuth jósolta. Nem kis részben az 1871 és 1879 között a közös külügyminiszteri pozíciót betöltő Andrássy[93] hatására a Monarchia szakított a balkáni hódítás eszméjével, és magát a balkáni keresztény népek barátjaként, 1878-ban nemzetközi megerősítést is nyert állami függetlenségük támogatójaként pozícionálta.[94] Ennek hatására Szerbia hosszú évtizedekig (legalábbis az Obrenović-dinasztia uralma alatt) a Monarchia befolyása alatt állt, Romániát 1883-tól titkos szerződés kötötte a Monarchiához, és az 1880-as évek végén, Sztambolov miniszterelnöksége idején még az addig oroszbarát Bulgária is a Monarchia felé kezdett tájékozódni.[95] Sikerült tehát – jórészt magyar hatásra – elkerülni, hogy az oroszok a Monarchia ellenében szerezzenek döntő befolyást a kisebb észak-balkáni államokban, s ezt kihasználva a magyarországi délszláv és román népességben.

A Monarchiának 1867 után, illetve az európai erőviszonyokat alapvetően módosító 1870–1871-es háborúval megváltozott feltételek között is sikerült hosszú évtizedekig távol tartani az orosz fenyegetést. Hol az oroszokkal való, részben dinasztikus színezetű együttműködés volt erre a megfelelő módszer, mint a három császár egyezménye idején, az 1870-es és 1880-as évek legnagyobb részében, hol a Németországgal 1879-ben éppen a magyar Andrássy külügyminisztersége idején kötött, oroszellenes tartalmú védelmi szövetség, a kettős szövetség, hol pedig ezek kombinációja,

[93] Vö. Diószegi István: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében.* Budapest, 1998.

[94] Akár úgy is fogalmazhatunk, hogy az Andrássy külpolitikájának iránya nagymértékben azonos volt azzal, amit Kossuth javasolt: „a magyar érdekek azt kívánják, hogy a bécsi udvar határozottan utasítson el magától minden *compensationális* gondolatot. Elég nekünk a nemzetiségi kérdésből a mennyi van. [...] Ha mindazon keleti tartományok, melyeknek címerei Magyarország címere körül figuráinak, tányéron hoznák is felénk a meghódolást, sz.-István koronája iránt (mit tenni bizonyosan nem fognak) még akkor is azt kellene mondanunk: »köszönjük, nem kell; legyetek szabadok és függetlenek, s ha azzá lettetek, lépjünk kölcsönös biztonság végett védszövetségre; de legyetek szabadok s függetlenek«." Kossuth Lajos harmadik levele a *Pesti Napló* szerkesztőségének. Turin, october 13-kán 1867. In: *Kossuth Lajos és fiainak az 1867-dik évben megjelent összes leveleik... I. m.* 57.

[95] Például: Uta Bindreiter: *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien in den Jahren 1875–1888.* Wien–Köln–Weimar, 1976, különösen 225–243. Ştefan Pascu – Constantin Nuţu: *Rumänien und die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918.* In: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen.* Wien, 1989. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI/2.) 303–318. Branislav Vranešević: *Die aussenpolitischen Beziehungen zwischn Serbien und der Habsburgermonarchie.* In: *Uo.* 329–363. Isabel F. Pantenburg: *Im Schatten des Zweibundes. Probleme* österreichisch-ungarischer *Bündnispolitik 1897–1908.* Wien–Köln–Weimar, 1996, 217. Legújabban: Gorecz-ky Tamás: *Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában.* PhD-disszertáció, PPKE, 2011, 91–135.

amikor a német támogatás birtokában is célszerűbbnek tűnt a balkáni érdekellentéteket békésen rendezni az oroszokkal, mint ahogyan az a különben lengyel származású Agenor Gołuchowski gróf külügyminisztersége (1895–1906) idején rendre történt. A Habsburg birodalomra és az annak most már hatalommal és befolyással bíró részét képező Magyarországra egyedül komoly veszélyt jelentő orosz fenyegetést végeredményben egészen 1914-ig mégiscsak sikerült semlegesítenie a dualista rendszernek.[96] Nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy a Monarchia külpolitikájában ebben az irányban figyelembe kellett venni a magyar érdeket, amihez a kiegyezés teremtette meg a budapesti kormányok jogos igényét.[97]

Ha tehát nem vált be Kossuth jóslata, ha a ő következtetései nem váltak be, akkor a történelmi Magyarország katasztrófáját sem írhatjuk a kiegyezés számlájára. A Monarchia és vele Magyarország bukását a világháború hozta el. Az a Nagy Háború, amely a Monarchiánál erősebb birodalmak és dinasztiák pusztulását is okozta. Az a világtörténelmi esemény, amely az 1867-es viszonyokhoz képest már egy másik történelmi korszakot jelöl, és amely a magyar történelemben az oszmán hódításhoz hasonlóan az addigi kereteket messze felülmúló dimenziót jelentett. Olyan, korábban szinte elképzelhetetlen méretű és intenzitású konfliktust, amire a háborút elindító politikusok sem számítottak. Nem II. Vilmos császár volt az egyetlen, aki azt hitte, hogy „mire a falevelek lehullanak, katonáink győztesen hazatérnek",[98] a háborúzó felek mindannyian gyors háborúra számítottak 1914-ben. Ha ők nem voltak képesek megjósolni, mi történik, hogyan kérhetnénk számon Deáktól és Andrássytól, hogy ötven évvel korábban mindezt előre lássák?

[96] Minderre összefoglalóan: Diószegi István: *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája, 1867–1918.* Budapest, 2001. Francis Roy-Bridge: Österreich(–Ungarn) *unter den Großmächten.* In: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen.* Wien, 1989. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI/1.) 237–338. stb.

[97] Jóllehet a kiegyezési törvény (1867:XII. tc. 8. §) csak egy rövid utalással („A birodalom diplomáciai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminiszter teendői közé tartoznak.") tért ki arra, hogy a külpolitikában figyelembe kell venni a magyarok érdekeit, de praktikusan mindig meg kellett nyerni a budapesti kormány egyetértését. Vö. Diószegi István: *A magyar érdekek érvényesülése az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában.* Múltunk, 1997/1. 3–27.

[98] Az eredetiben: „Ihr werdet wieder zu Hause sein, ehe noch das Laub von den Bäumen fällt." II. Vilmosnak a Belgium ellen vonuló csapatainak mondott beszédét idézi: Hans-Ulrich Wehler: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte.* 4. Band: 1914–1989. Zweite, durchgesehene Auflage. München, 2003, 3.

Lothar Höbelt

AUSZTRIA ÉS AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS

Allegorikus emléklap Ferenc József és Erzsébet 1857. évi magyarországi utazására. Vinzenz Katzler litográfiája, 1857. (MNM Történeti Képcsarnok)

1989-ben a magyar külügyminiszter, Horn Gyula egy keményvonalas kommunista újságíró kérdésére – „Mennyit fizetett Önnek a szövetségi köztársaság a határ megnyitásáért?" – így felelt: „Semmit. Mi csak egy történelmi adósságot törlesztettünk. A 19. században a német egység hozta el a magyar szabadságot, most ez fordítva történt." Még ha ez az anekdota nem is feltétlenül igaz, mindazonáltal találó, sőt igen találó. Azért szeretem ezt az idézetet, mivel élő történelmi tudatról árulkodik. Ezért sokkal inkább tetszik nekem, mint az összes giccses történet, amely Sisiről, vagyis Erzsébet királynéról szól; a kiegyezés létrejöttében az ő szerepét gyakran és mértéktelenül eltúlozzák.

Azonban történészként a szép Horn-idézet után is egy keveset nyomoznunk kell. Mindazon ismeretek birtokában, amellyel a döntés bécsi meghozatalára vonatkozóan rendelkezünk, kijelenthető, hogy nem az 1866. évi königgrätzi vereség volt a következő esztendőben Magyarországgal megkötött kiegyezés oka, jóllehet sok hazafias „nagyosztrák" még sokáig táplálta ezt a gyanút. A Deák Ferenccel való tárgyalások már jóval a háború előtt is zajlottak. Mindkét oldal felhagyott szélsőséges álláspontjával: a bécsi centristák a jogfosztás elméletével, vagyis azzal a narratívával, miszerint Magyarország az 1848–1849-es háborúval elvesztette alkotmányát; Deák és a magyarok pedig felhagytak a függetlenség követelésének hangoztatásával, a puszta perszonálunió formulájával. A Pragmatica Sanctio, ahogy azt Deák híres „Húsvéti cikkében" megfogalmazta, elég térrel rendelkezett ahhoz, hogy mind a Monarchia nagyhatalmi pozícióját, mind Magyarország önálló kormányzását biztosítsa. Ferenc József a centrista Anton von Schmerling államminiszter menesztésével, valamint Erdély Magyarországgal való egyesítésével már 1865-ben engedményt tett. Deák ezért volt abban a helyzetben, hogy a königgrätzi kudarc után azt mondja az uralkodónak, a magyarok nem többet és nem kevesebbet követelnek, mint amit az 1866. évi háború előtt.[1]

[1] Ehhez részletesen: Lothar HÖBELT: *Königgrätz und der Ausgleich mit Ungarn: Kehrtwende oder Katalysator?* In: *Der Preußisch-Österreichische Krieg 1866.* Hrsg. Winfried HEINEMANN – Lothar HÖBELT – Ulrich LAPPENKÜPER. Paderborn, 2018, 333–350. Vö. az alábbi dokumentációval: *Quellen zur Genesis des ungarischen Ausgleichsgesetzes von 1867.* Hrsg. GARAMVÖLGYI Judit. Studia Hungarica 14. München, 1979.

A KIEGYEZÉS ELŐZMÉNYEI

Talán érdemes még messzebb visszamennünk az időben, ha a kiegyezés valódi előzményeit kutatjuk. Ebben a vonatkozásban van egy szép német mondás: „Az alkotmány elmúlik, de a közigazgatás megmarad".[2] A kiegyezéshez vezető folyamat kiindulópontja megítélésem szerint az 1711. évi szatmári béke volt, amelyet Rákóczi Ferenc kurucai és Pálffy János gróf tábornagy kötöttek, aki ironikus módon József császár egyik szeretőjének apja volt (pontosabban I. József királyról van szó, aki nem összekeverendő unokaöccse fiával, vagyis a kalapos királlyal). Deák maga is utalt egyszer erre az előzményre. A szatmári béke, ahogy a nagy magyar történész, Szekfű Gyula megfogalmazta, „sem nem ígért, sem nem adott többet, mint ami az adott viszonyok közt megvalósítható és kölcsönös mérséklettel keresztülvihető volt, vagyis a kétoldalú szabályozás bevezetését".[3]

A kiegyezés gondolata ettől kezdve a következő korszakokban is meghatározó volt. Az abszolutizmus idején – bár modern elképzelések szerint az abszolút uralkodók nem voltak különösképpen abszolútak – Magyarországon több határt húztak, mint az örökös tartományokban. A szatmári békének nem volt következménye új államberendezkedés (az ún. Verneuerte Landesordnung), mint Csehországban, és nem került sor rekatolizálási hullámra sem (mint az örökös tartományokban).

Ez a különbség még egy alkalommal látszódott, amikor Mária Terézia az örökösödési háború után kifejezetten kivette közigazgatási reformja hatálya alól a Szent Korona országait. A rendekre szívesen tekintünk mint a modern parlament előfutáraira, mint amelyek a törvényhozói és a monarchikus végrehajtói hatalom számára is tekintetbe veendő alaptörvényeket kívántak kikényszeríteni. Ennek során a hatalmi jogosítványok teljesen másképp oszlottak meg: Az uralkodó kénye-kedve szerint tudott törvényerejű rendelkezéseket hozni, még ha ezek más nevet is viseltek, mint például rendeletek, pátensek, hadüzenetek stb. Azonban nem volt végrehajtói hatalma: minden egyes rendelet végrehajtása során a rendek közreműködésére volt utalva, nem helyi törvényhozói minőségükben, hanem helyi végrehajtói hatalomként, vagyis olyan közigazgatási szervként, amelynek elsőfokú hatósága a földesúr jogköre volt.

Az örökös tartományokban ezek a jogkörök az 1749 és 1848 közötti száz év alatt lépésről lépésre elvesztették erejüket, valamint intézményesültek,

[2] A német eredetiben: „Verfassung vergeht, Verwaltung besteht". *(A ford.)*

[3] Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1918, 148. vö. Charles Ingrao: *In Quest and Crisis. Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy*. West Lafayette, 1979. 154–160, 217.

továbbá mozgásterük beszűkült, és járulékos feladatok terhelték őket, valamint állami felügyelet is érvényesült. Magyarországon a korporatív nemesi önigazgatást a vármegye formájában, mint egy-egy „kis rendi államot"[4] csaknem érintetlenül sikerült fenntartani. Ennek a forradalmi potenciállal rendelkező konzervatív intézményrendszernek Ausztriában nem volt megfelelője, még ha egyes konzervatívok újra és újra kacérkodtak ezzel. A magyar politikai elit ezért tudott az adómegvonással fenyegetni (még Metternich idején is), és ezért tudta 1860–1861 folyamán – a Bach-huszárok eltűnése után – az állami közigazgatást szüneteltetni. A cseh vagy alpesi ellenzékiek rendelkezésére nem állt effajta lehetőség.

A KIEGYEZÉS RENDELKEZÉSEI

Az 1867. évi kiegyezés az ország és a király közötti megállapodás volt. A király felelős minisztériumot (kormányt) biztosított Magyarország számára. A Königgrätzet követő összes, a kiegyezésről szóló tárgyalás pusztán az ütemtervről szólt, vagyis, hogy előbb nevezzék-e ki a kormányt, és csak ezután fogadják-e el az alkotmányt, vagy fordítva. Emiatt bizalomépítő intézkedésekről, nem pedig egyes paragrafusok tartalmáról volt szó (ebben az értelemben – a bizalom építésében – valóban volt bizonyos jelentősége Sisinek is).[5] Magyarországon a parlament a jövőben olyan szerepet játszhatott, amely jelentősen meghaladta a ciszlajtán parlament mozgásterét – éppen amiatt, hogy nem demokratikus és emiatt etnikailag homogén volt, az uralkodó így nem talált mentsvárra a divide et impera (oszd meg és uralkodj!) elvében. Ciszlajtániában Ferenc József egyszer a németekre, másszor a csehekre, egyszer a liberálisokra, másszor a klerikálisokra tudott támaszkodni; a pártok nagy száma mindig kínált alternatívákat számára. A magyar Országgyűlésben nem lehetett ilyen könnyen manipulálni a többséget. Az összes 48-as és 67-es párt magyar és liberális volt, különbséget csak követeléseikben tanúsított radikalizmusuk jelentett.

A kiegyezés a király számára azokon a területeken, amelyek központi fontosságúak voltak számára, vagyis a hadügy és külpolitika terén olyan helyzetet biztosított, amely messze kényelmesebb volt számára, mint az 1866 előtti időszak; akkor még létezett az a birodalmi parlament, amely előbb-utóbb ezekre a területeken is érvényesítette volna beleszólási jogát. A delegációk, amelyek összekötő kapocsként léptek a birodalmi parlament

[4] Szekfű: *I. m.* 166.

[5] Vö. újabban: Karl & Michaela Vocelka: *Sisi. Leben und Legende einer Kaiserin*. München, 2014.

helyére, megoldást kínáltak arra a problémára, amit egy újságíró 1848 októberében így jellemzett: „Hetek óta a magyar király absztrakt fogalma háborúzik a horvát király absztrakt fogalmával. A valódi, személyes király távol áll és szembetűnő semlegességgel nézi a harcot."[6] Ki tudta garantálni egy tiszta perszonálunió esetén, hogy az egyes királyságok között nem kerül sor konfliktusra, amelyet akár fegyverekkel is megvívhatnak? Erre való tekintettel a külpolitikát és katonai igazgatást az „Osztrák–Magyar Monarchia" közös ügyeivé nyilvánították. A parlamenti ellenőrzést a delegációknak kellett megvalósítaniuk. Ám ezeknek – éppen magyar elképzelés alapján – minden másnak kellett lenniük, mint egy birodalmi parlament, így csak a Lajtán inneni és túli két parlament bizottságaiként működhettek. Így politikai súlyukból következően alig voltak abban a helyzetben, hogy az uralkodót a költségvetés megtagadásával kényszerhelyzetbe hozzák, és nyomást gyakoroljanak rá. A király ezzel a megállapodással nagyon jól tudott élni, és elégedett volt. A kiegyezés a parlamentáris rendszert szétszakította és szilárd határokkal látta el.

Az osztrákok 1867-ben visszakapták „szűk Birodalmi Tanácsukat", amelyet 1865-ben függesztettek fel. Ez a szűkebb Birodalmi Tanács létét bizonyos mértékben a kezdetektől fogva a Magyarországgal való konfliktusnak köszönhette. Erre való tekintettel – kifejezetten a Magyarországgal szembeni ellensúlyként – a testületet Schmerling szalonképessé tudta tenni a császár számára.[7] Az 1867. évi ún. decemberi alkotmány tartósan biztosította az alkotmányos monarchia rendszerét Ciszlajtániában is, amelyet nem hivatalosan „a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országoknak" neveztek. (A birodalom nyugati felére az Ausztria elnevezést csak 1915-ben vezették be hivatalosan.) A keserű pirulát természetesen az jelentette, hogy ezt a kiegyezést az „osztrákok" feje fölött tárgyalták meg. A miniszterelnök, Richard Belcredi gróf (1865–1867) még megígérte a koronatartományoknak, hogy a tárgyalások eredményét mindenki véleményezésére előterjesztik. Belcredi utódja, a szász Beust úgy érezte, hogy nem köti ez az ígéret. Így az osztrákok (értsd: az uralkodó német liberálisok) csak más területeken – például a kezdődő Kulturkampf keretén belül – tudtak bizonyos kompenzációkat követelni és elvárni engedelmességükért. Ezért Ausztriában az a különös helyzet jött létre 1867–1868 folyamán, hogy pont a konzervatív, az államhoz hű liberális irányzat vált pápábbá a pápánál, és a kiegyezés megkötését minden lehetséges eszközzel akadályozta. E tábor

[6] *Ostdeutschen Post*, 1848. október 7. Ignaz KURANDA cikke.

[7] Közelebbről megvilágítja: Lothar HÖBELT: *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich*. Wien, 2009, 44–52. Stefan MALFER (Hrsg.): *Die Protokolle des* österreichischen *Ministerrates 1848–1867, Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg*. 2. Wien, 2003–2007.

nem fukarkodott gonosz megjegyzéseket tenni Beustra, akire úgy tekintettek, mint egy könnyelmű külföldire, aki Ausztria romlására tör.[8] Ferenc Józsefnek néhány évig az úgynevezett polgárminisztériumra kellett bíznia a kormányzást. Döntéshozóként Eduard Herbst liberálisai következtek, akiket szívesen hasonlítottak Deákhoz, sőt Tisza Kálmánhoz is.[9]

„A MONARCHIA FELBOMLÓBAN": A VÁM- ÉS KERESKEDELMI SZÖVETSÉG

A kiegyezés megszületését sok komor prófécia kísérte. Magyarország a császári közigazgatás fűzője nélkül – a civil „Bach-huszárok" után most a katonailag szervezett csendőrség is kivonult – káoszba süllyedt. A közbeszéd a pusztában történt postakocsi-rablásokról, valamint olyan adósságokról szólt, amelyeket nem lehetett behajtani.[10] Mindazonáltal a rémlátomások megalapozatlannak bizonyultak. Egy utolsó félelmet a pénzügyi világ indított el, amikor a magyar tőzsde 1873-tól egy ideig a csőd közelébe süllyedt. A kiegyezést politikailag is meg kellett erősíteni a Deák-párt és Tisza Kálmán balcentrumával. Ám éppen Tisza bizonyította – Habsburg szemszögből – azt a régi mondást, hogy a korábbi vadorzóból lesz a legjobb erdész. Éppen Tisza központosító reformjai révén kerülhetett Magyarország a közigazgatás terén közelebb az osztrák példaképhez, és az országot modernizálták (amit akkor üdvözlendőnek tartottak).[11]

Kétségtelen, hogy továbbra is elegendő dolog volt, amelyről kitűnően lehetett vitatkozni.[12] „A Monarchia felbomlásáról" terjedt a szóbeszéd, ezért a közvélemény táplálta azt a félreértést, hogy a kiegyezésről minden tizedik évben újra kell rendelkezni és újra kell tárgyalni azt. Ezen „kiegyezési tárgyalásoknál" ugyanis csak a vám- és kereskedelmi szövetség

[8] *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894*. Hrsg. Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiri MALIR. Wien, 2016, 304., 316., 327. sk.

[9] Vö. az itteni tanulmányokkal: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII: Verfassung und Parlamentarismus*. Hrsg. Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH. Wien, 2000. Lothar HÖBELT – Eduard HERBST: *Der „schwarz-gelbe Reichskritikus"*. Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung, 2007/19. 193–209.

[10] Walter ROGGE: *Oesterreich von Vilagos bis zur Gegenwart*. 3. Leipzig, 1873, 11.

[11] Friedrich GOTTAS: *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus. Studien zur Tisza-Ära (1875–1890)*. Wien, 1976. Sajnos túl kevés szakirodalom áll rendelkezésre németül a Ferenc József-i kor magyar belpolitikájáról.

[12] Lásd ehhez jogtörténeti szempontból: Karin OLECHOWSKI-HRDLICKA: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der* Österreichisch-Ungarischen *Monarchie. Vorgeschichte – Ausgleich 1867 – staatsrechtliche Kontroversen*. Frankfurt am Main, 2001.

részleteiről esett szó. Ezek során mindkét oldalon természetesen különböző gazdasági érdekkörök érvényesítették befolyásukat. Alfred Skene, aki mindig a kiegyezés ellensége volt, az 1873. évi tőzsdekrach, valamint az azt követő gazdasági pangás után arra törekedett, hogy ipari védővámok mellett érveljen. Magyarország csak akkor volt erre hajlandó, ha Ausztria ezekre a költségekre más módon hozzájárulást fizetett, így például magasabb vámokat vetett ki a gyarmatárukra, amelyeket inkább Ausztriában értékesítettek. Emiatt bonyolult számításokat végeztek el: melyik birodalomfél érintett inkább bizonyos árukban, mint másokban: a magyarok több vagy kevesebb kávét vagy petróleumot fogyasztanak, mint az osztrákok?

A kiegyezés ezen részének revíziója és újbóli tárgyalása minden kormány számára jelentős akadályt jelentett, mivel igen könnyen a hazai érdekek kiárusításának gyanúja merülhetett fel. Annak a felvetésnek, hogy az örökös tartományi kabinet csak a „magyar kormány kirendeltsége",[13] kétségtelenül a Lajtán túl is volt megfelelője, még ha ellentétes előjellel is. Elsőként Bécs és Budapest között került sor tárgyalásokra, amelyet az otthoni parlamentekkel való egyeztetés követett, amely alig tudott más változtatást kieszközölni, mint hogy a megállapodást késleltesse.

Egy prominens osztrák képviselő és egykori kereskedelmi miniszter, Joseph Maria Baernreither, nehezményezte, hogy ezek a tárgyalások csak arról szóltak, hogy „valami kész, visszafordíthatatlan dolgot lenyeljünk", vagyis „tátsuk ki szánkat és gyűrjük le". Annak érdekében, hogy ezt az eredményt elérjék, „óriási munkát – vagyis óriási korrupciót – fektettünk be".[14]

A magyar ipar és az osztrák agráriusok titokban visszakívánták a belső vámhatárt, amelyet még 1850-ben töröltek el. Annak érdekében, hogy a keserű pirulát megédesítsék, Ausztriában szívesen neveztek ki prominens agráriusokat miniszterré, azért, hogy a parlamentben megfelelő támogatásra tegyenek szert. Így lett miniszter 1898-ban a tiroli Josef DiPauli vagy 1907-ben a cseh Karel Prašek, akik kicsit korábban még vehemensen elutasították a kiegyezést, ám szembetűnően hagyták magukat csalogatni. Csak röviddel a világháború előtt találtak ki közös stratégiát az agráriusok, különösen a gabonatermelők, mind a Lajtán innen és túl, ahogy azt Ausztriában mindenekelőtt a híres-hírhedt lobbista, lovag Alfred Simitsch von Hohenblum és annak „a Kereskedelmi szerződések előkészítését végző hivatala" harcolt ki.

[13] Walter Rogge: Österreich *seit Hohenwart*. Leipzig, 1879, 446.

[14] *Briefe und Dokumente zur Geschichte der* österreichisch-ungarischen *Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes*. III. *Der verfassungstreue Großgrundbesitz 1905–1908*. Hrsg. Ernst von Rutkowski. München, 2011, 1007.

Együtt tettek arra kísérletet, hogy megakadályozzák a kereskedelmi szerződések megkötését a balkáni államokkal. Másfelől például 1911 szeptemberében a szociáldemokraták Bécsben utcai zavargásokat rendeztek, mivel a magyar vétó nem tette lehetővé a tengerentúli fagyasztott hús behozatalát.[15]

A világháborúban az osztrákok mindig nehezményezték, hogy Magyarország nem szállít annyi élelmiszert Ciszlajtániába, mint korábban. Egy osztrák miniszter ezt a vádat odáig fejlesztette, hogy a dualizmus „kétségkívül első helyen felelős az összeomlásáért".[16] E polémia kedvelt toposza volt az a vád, hogy Magyarországon továbbra is ízletes fehér kenyeret fogyasztanak, miközben Ausztriában mindenféle adalék rontotta a péksütemény minőségét. Tisza azzal vágott vissza, hogy mivel Magyarországon több búzát termesztenek, mint rozst, a magyaroknak kenyerüket tintával kellene feketére színezniük, hogy irigyeiket elégedetté tegyék?[17] Az antant blokádja Ausztriát – és különösen Bécset, a Szudéta-vidéket, valamint a Partmelléket kétségtelenül súlyosabban érintette, mint Magyarországot, ahol magasabb fejadagokat állapítottak meg. Az osztrákok természetesen már 1914–1915 telén azt a politikát választották, amely hosszú távon csak kontraproduktív lehetett. A termést egyszerűen elkobozták, olyan áron, amely az infláció miatt hamarosan nem fedezte többé a költségeket.

Ennek a néhány hónapnak áthidalására ezzel megoldást találtak. Ám a következmények egy hosszú háborúban végzetesek voltak: ugyanis nem tudták termelésre ösztönözni a parasztokat. A háború végére már tudatosult ez a hiba, de nem volt elegendő politikai bátorság ahhoz, hogy tényleges kurzusváltás menjen végbe.[18]

Magyarországon a kereslet-kínálat elvével még a háború idején is mindig számoltak; a termésátlagok ezért jóval kevésbé csökkentek. Magyarország 1916 óta átvette a hadsereg ellátását. Az osztrák miniszterelnököt, Karl Stürgkh grófot gyakran támadták azzal, hogy Tiszával politikai tengelyt épít. Amikor Stürgkh 1916 októberében merénylet áldozata lett, állítólag

[15] Lothar Höbelt: *Kornblume und Kaiseradler: die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882–1918*. Wien, 1993, 230. sk., 240. sk.

[16] Hans Löwenfeld-Russ: *Im Kampf gegen den Hunger. Aus den Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920*. Wien, 1986, 33.

[17] A Stürgkh–Tisza-levelezés megtalálható az alábbi munka függelékében: Gratz Gusztav – Richard Schüller: *Der wirtschaftliche Zusammenbruch* Österreich-*Ungarns*. Wien, 1930, 226–304.

[18] Lothar Höbelt: *Stehen oder Fallen?* Österreichische *Politik im Ersten Weltkrieg*. Wien, 2015, 34. skk., 179. skk. Maga Löwenfeld-Ruß vallja be, hogy az osztrák belügyminisztérium tevékenységének fő súlypontját az élelmiszer-készletek elosztására és nem a termelés fenntartására helyezte. Löwenfeld-Russ: I. m. 54 sk.

Tisza azt mondta: „Tudtuk mindketten, hogy nem természetes módon halunk meg, de azt gondoltam, én leszek az első".[19]

Amikor IV. Károly menesztette Tiszát 1917 májusában, ez az osztrák fogyasztók szemszögéből valódi melléfogásnak bizonyult. Egy erős kormány ugyanis, amely kényelmes parlamenti többségre tudott támaszkodni, sokkal inkább tudta támogatni a másik birodalomfelet. Egy kisebbségi kormány viszont, amilyen az Esterházy- és a Wekerle-kabinet volt, sokkal inkább gondolt közvetlen népszerűségére, mint hogy ezekben a viszonyokban nagyvonalú legyen. Wekerle élelmezési minisztere, Hadik János gróf ezért Ausztria bűnbakjává, utódja Windischgraetz Lajos herceg osztrák példa alapján 50 000 ezer katonát biztosított, hogy segítsenek a termények rekvirálásában. A nyomort azonban ezen a módon nem lehet megszüntetni.

Végül a vám- és kereskedelmi szövetségről szóló tárgyalások során természetesen a kvótákról is szó volt, vagyis a közös kiadások részarányáról, a hadsereg és diplomácia költségeiről. A magyar kvótát eredetileg 30 százalékban állapították meg, amely valószínűleg mindig egy kicsit kevesebb volt, mint Magyarország addigi részesedése a Monarchia adóbevételeiből.[20] Mégis az osztrákok panaszkodtak, hogy Magyarország – minden részvényjoggal szemben – az irányítói jogok 50 százalékával rendelkezik, miközben a költségeknek csak 30 százalékát viseli. Magyarország számára ismét a Ciszlajtániával való egyensúly volt az abszolút prioritás, vagyis egyfajta „Noli me tangere!" (Ne érints meg!). Egy cseh lap azt a magyar törekvést, amely az Ausztriával szembeni paritást célozta, dühösen így fogalmazta meg: „Felülreprezentálás a követeléseknél, alulreprezentálás a fizetésnél!"[21]

Másfelől Magyarországon elégedetlenséggel szemlélték, hogy a magyar részesedés a közös kiadások terén az évek folyamán egyre inkább növekedett, amely végül az első világháború előtt 36 százalékot ért el. Wekerle Sándor miniszterelnök ezért egy alkalommal így sóhajtott fel a kiegyezés utolsó megújítása során 1907-ben kereskedelmi miniszterének, aki az 1848-as forradalom vezetőjének fia volt: „Ez a Kossuth, ez a szamár, jó pénzt ad üveggyöngyökért".[22] Tisza István miniszterelnökként 1917-ben éppen azon volt, hogy visszafordítsa ezt a folyamatot (cserébe azért, hogy tízről húsz vagy huszonöt évre hosszabbítsa a vám- és kereskedelmi szövetség

[19] Erényi Gusztáv: *Graf Stephan Tisza – ein Staatsmann und Märtyrer.* Wien, 1935, 313.
[20] Néhány utalás ehhez: Höbelt: *I. m.* 2018, XXX.
[21] *Politik*, 1902. május 9. A lap az ún. ócseh párt német nyelvű orgánuma volt.
[22] Alexander Spitzmüller: *„...und hat auch Ursache, es zu lieben."* Wien, 1955, 63. Geza Andreas v. Geyr: *Sandor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie.* München, 1993, 238. sk. Rutkowski: *I. m.* III. 819.

érvényét).[23] Azonban túlságosan nagy összegekről nem tárgyaltak. Az ún. pénzügyi kiegyezési tárgyalások nem sokban folytak másképp, mint a mai Ausztriában a szövetségi tartományok között, az EU-ról vagy az Európai Központi Bankról, valamint annak időnként kalandos pénzügyi műveleteiről nem is beszélve. Apropó, bank: Kétségtelenül ambivalens volt a törekvés egy saját magyar Nemzeti Bank alapítására. Ebben az esetben ugyanis a többletszuverenitást magasabb kamatszinttel kellett volna megfizetni.

ÁLLAMJOGI VITÁK

Robert Musil író a Habsburg Monarchiát a „Kakániá"-nak nevezte *A tulajdonságok nélküli ember* című befejezetlen regényében. Valóban, az államjogászok végtelen hosszú iratokban tudtak olyan kérdésekről értekezni, amelyek a császári-királyi vagy császári és királyi jelző körül forogtak. Baernreither 1907-ben nem feledkezett meg a kiegyezést érintő vádaskodása során arról a felvetésről, hogy „az osztrák–magyar államjog nemzetközi joggá változott".[24] Valóban, a kereskedelmi szerződéseket a jövőben nemcsak kizárólag a ballhausplatzi külügyminisztériumban kellett aláírni, hanem a bécsi és budapesti kormányok részéről is.

Magyarországon a közvélemény szemében a közös hadsereg szálka maradt, annak nagyosztrák hagyományai és részben igencsak tapintatlan magatartása miatt, amelyet a civilekkel szemben tanúsított. A „történetpolitikai" kérdéseket illetően (amelyek legtöbbször sem a politikát, sem a történelmet nem segítették) mindig heves vitákra került sor, mint például a vezényleti nyelv kérdése. E téren az 1808–1815-ben lefolytatott viták köszöntek vissza a nemzetiségeket érintően – csak most a közös ügyek keretében. A hadsereg egysége volt az a pont – ellentétben minden gazdasági kérdéssel – amelyben semmifajta engedményre nem volt hajlandó Ferenc József; ezt híres, 1903. évi „chlopy-i hadparancsa" igazolta. Utóda Károly 1917–1918 fordulóján fontolóra vette a haderő megosztását, értékelve a magyarok világháborús teljesítményét.[25] A különbség alapját az képezte, hogy a korábban már létező két honvédség (a magyar mellett az osztrák Landwehr) mintájára fokozatosan megosztották volna a közös hadsereget is, amelyek háborúban azonban természetesen közös főparancsnokságot kaptak volna.

[23] Höbelt: *I. m.* 2015, 73.
[24] Rutkowski: *I. m.* 1007.
[25] Rutkowski: *I. m.* 178.

1905–1906 az uralkodó és a Magyar Királyság legsúlyosabb krízisehez vezetett a kiegyezés megkötése óta. A Tiszák liberális pártja első alkalommal elvesztette parlamenti többségét az 1905 januárjában megtartott választásokon. Ferenc József és a Függetlenségi Párt, valamint annak szövetségesei (mint pl. ifj. Andrássy Gyula) hosszú idő elteltével nem tudtak dűlőre jutni a kormányprogramban. A király egy parlamenten kívüli miniszterelnök, Fejérváry tábornok kinevezésével reagált, valamint azzal fenyegetett, hogy oktrojálja az általános választójog bevezetését. Csak 1906-ban tudtak megegyezni, amikor Wekerle vezérlete alatt egy koalíciós kormány alakult, amely ígéretet tett arra, hogy a 67-esek elveihez, valamint az alkotmányos *status quóhoz is hű* marad. Végeredményben nem is a korona pozíciói romlottak, hanem a Függetlenségi Párt egysége bomlott fel, amely 1909–1910 folyamán egy kormányhű Kossuth-szárnyban, valamint egy ellenzéki Justh-frakcióban öltött testet.

Érdekes módon az uralkodó környezetében korán felismerték, hogy Kossuth Ferenc és a Függetlenségi Párt nem rendelkezik azzal a rendszert szétfeszítő erővel, amellyel a közvélemény a kezdetektől úgy hitte, hogy igen. Ferenc József főudvarmestere, Rudolf Liechtenstein herceg két héttel az 1905. évi választások után így írt: „A Függetlenségi Párt egy birka. Ha a jászolhoz érnek, máshogy fognak fellépni." Kossuthról úgy vélekedett az első udvari díszebéd után, hogy „egy becsületes ember", aki „semmiben sem elutasító". Kossuth Lajos fiaként éppen egy „olyan férfi, aki közreműködése nélkül is pártszimbólummá vált", mint egyfajta „Geszler-kalap".[26] Bécsben sokkal veszélyesebbnek tartották, hogy Kossuth valójában csak Apponyi grófnak kaparta ki a gesztenyét, aki eredetileg a konzervatív táborból induló vándorként élt a táborok között, és „minden tekintetben és minden szempontból rosszul áll".[27]

A vezető magyar politikusok eltérően, de tipikusan értékelték Ferenc József szerepét. Tisza István alatta emelkedett a Monarchia vezető államférfiává, aki egy olyan szerepet töltött be, amit szinte egyetlen más személy se a birodalmon belül. Abban a helyzetben volt, hogy a hadsereg túlkapásai közepette megfelelő ellenlépéseket tegyen a háború idején. Ezért az egyik tábornok a császár előszobájában így sóhajtott fel egyszer: „Ha Tisza lemondással fenyeget, nem az lesz a kérdés, hogy van-e jog vagy nincs, mivel

[26] Vagyis egyfajta megalázó aktust jelentett az osztrákok számára. *(A ford.)*

[27] Familienarchiv Hohenlohe, Rudolf Liechtenstein levelei Gottfried Hohenlohéhez, 1905. február 8., 19. és március 23. Köszönöm Karl Hohenlohe hercegnek és Dr. Martina Winkelhofer-Thyrinek, hogy engedélyezték a levélváltás megtekintését.

mindig igaza van".[28] Fordítva Tisza is kihasználta az uralkodónál szinte korlátlan tekintélyét. Ferenc József „a megszemélyesített államérdeket" látta benne. Ezt az odaadást az államérdek iránt ifj. Andrássy Gyula gróf – aki, apjával ellentétben, sohase élvezte Ferenc József bizalmát – olvasatában egészen másképp festett: „Az uralkodó kezében mindenki csak eszköz volt, lényéből hiányzott az impulzivitás".[29]

Ausztriában a kiegyezéssel szembeni ellenállás kezdettől a centrista áramlatoktól indult ki, vagyis a „nagyosztrákoktól", valamint ezek támogatóitól, a csúcsbürokráciától, továbbá a hadseregtől és az ipar egyes részeitől. Vezetőjük a hatvanas években az egykori polgármester von Brünn, valamint egy posztógyáros, Alfred Skene volt, aki a katonai szállításokra szakosodott.[30] Az idő múlásával a Magyarországgal szembeni ellenérzés fókusza az agráriusokhoz és a politikai katolicizmushoz került. A bécsi néptribunus és 1897–1910 közötti polgármester, Karl Lueger, két népszerű bűnbakot kötött össze, amikor előszeretettel bocsátkozott polémiába a „judeo-magyar klikk" ellen. A bécsi Birodalmi Tanácsban egy pedig egy ízben megkerülte azt a tilalmat, amely szerint a parlamentben nem volt szabad kritizálni az uralkodó személyét, mivel érvelése szerint nem az osztrák császárról, hanem a magyar királyról beszél, „akiről pedig feszélyezettség nélkül szólhatok".[31]

A trónörökös Ferenc Ferdinánd főherceg végül összekötötte a magyarok iránti katonai-centralista szkepszist a politikai katolicizmus elemeivel. A trónörökös szívesen kokettált a nacionalistákkal, akik a Monarchia rangsorában a hátsóbb helyeket foglalták el: románok, ukránok és délszlávok voltak. Természetesen minden vonatkozó legenda dacára meg kell állapítanunk: Ferenc Ferdinánd a trializmussal való kacérkodása során elsősorban a horvátokra tekintett csaliként, de ezen koncepciók megvalósítására valójában sohasem gondolt.[32] A trónörökös nem pusztán megakadályozta a

[28] Lefordíthatatlan német szójáték („wird nicht weiter nach Recht und Unrecht gefragt, da behält er einfach recht"). *(A ford.)* Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Nachlaßsammlung B/16, Ferdinand v. Marterer altábornagy naplója, 1915. február 23.

[29] Erényi: *I. m.* 314. Andrássy Gyula gróf: Diplomatie und Weltkrieg. Berlin, 1920, 238.

[30] Lothar Höbelt: *1867: The Empire Loyalists' last (but one) stand.* Parliaments, Estates & Representation, 2003/23. 131–141.

[31] Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates, XVII. Session, 36580. sk. (1906. május 30. A Luegerről szóló messze legjobb tanulmány: John Boyer: *Political Radicalism in late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848–1897.* Chicago, 1981. Vö. *Culture and Political Crisis in Vienna. Christian Socialism in Power, 1897–1918.* Chicago, 1995.

[32] Legalább egyszer így fejezte ki magát Ferenc Ferdinánd Katonai Irodájának főnöke, Arthur Brosch v. Aarenau, aki egy levelében így fogalmazott: „A trializmus jelszava egészen jó, hogy fenyegessük a magyarokat, valószínű azonban túl komolyan nem kell venni." ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Nachlaß Franz Ferdinand 11. (A továbbiakban: ÖStA-HHStA.)

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 3.

'48-as magyar pártok törekvéseit és követelését, hanem abból sem engedett, hogy Tisza Istvánra mint egy még nagyobb veszélyre tekintsen a Monarchia egysége szempontjából: „Tisza éppolyan marha, mint a többi" – vélekedett.[33]

Tisza 1905. évi bukását kárörömmel fogadta, és ezért „egyáltalán nem volt rossz hangulata".[34] Emiatt a végsőkig vonakodott, hogy Tiszát fogadja.[35] Még különösebb módon különböző közvetítőkön keresztül 1910 után egyenesen kereste a kapcsolatot Justh Gyulával és a Függetlenségi Párt radikális szárnyával.[36] Ahogy a bécsi Creditanstalt egyik igazgatójának naplója igazolja, Rotschild bárónak, valamint a banknak – Ferenc József kívánságára – ismét pénzelni kellene mind Tiszát, mind Fejérváryt, hogy választási kiadásaikat fedezzék.[37]

A KIEGYEZÉS ÉS A NEMZETISÉGI PROBLEMATIKA

Hátra van még az a felvetés, hogy a kiegyezés elmélyítette a nemzetiségi problémákat és ezzel hozzájárult a Monarchia bukásához. Az effajta megállapítások természetesen nem tényeken alapuló hipotéziseken alapulnak, hanem azon a kérdésen: „Mi lett volna, ha?" Mi történt volna, ha nem valósul meg a kiegyezés 1867-ben? Ezt a kérdést magától értetődően nem lehet megválaszolni teljes bizonyossággal. Ám minden jel arra mutat, hogy a kiegyezés a Monarchiát sok további megrázkódtatástól megvédte. Azaz a magyar kiegyezés és Magyarország magatartása a paritáshoz útjában állt a cseh kiegyezésnek, vagy a világháború ausztrolengyel megoldásának. Mégis ezek a megoldási kísérletek sem voltak vitathatatlanok. A szláv többség, ahogy arra a kiegyezés kritikusai megesküdtek, egy statisztikai szalmabáb volt politikai gerinc nélkül. A rendszerbírálók előrevetítették az egységes együttműködést lengyelek és ukránok, szerbek és horvátok között, miközben – még ha teljesen egész nemzeti egységekkel is számolunk – akkor is a németek és magyarok, lengyelek és horvátok többséget alkottak a Monarchiában.

A bel- és külpolitika természetesen szorosan összefüggött egymással, mihelyt az „irredentizmus" problémájáról volt szó. Azon a nemzetiségekről volt szó, amelyek a Monarchia határain kívül egy „Piemontra", vagyis egy független nemzetállam megalakulására számítottak, amelyhez előbb-utóbb csatlakozni akartak. A feszültségekre, valamint egy effajta viszonyra a legjobb példát a Szerb Királysággal való konfliktusok képezték, amelyek 1914-ben az első világháborúba torkollottak. Ezek a konfliktusok mindenesetre kevésbé a szerbek lakta dél-magyarországi részeken lobbantak lángra, hanem elsősorban Boszniában. Sőt Horvátországban mindig a magyar központok támogatták azt, hogy a szerbek részt vegyenek a zágrábi kormányban.[38] Ezzel szemben valódi magyar problémát jelentettek az erdélyi románok, akik irredentizmusa beárnyékolta a Monarchia Romániával kötött és évekre visszanyúló szövetségét. Tisza azon kísérletét, hogy még 1914 elején kompromisszumot kössön e tárgyban, sajnos Ferenc Ferdinánd nem támogatta, éppen Tiszával szembeni szkepszise miatt.[39]

Mindazonáltal kérdéses, hogy a román külpolitikát tényleg elsősorban az erdélyi irredenta problematika vezérelte-e. Erdéllyel szemben sokkal inkább az jelentette a dilemmát a Ballhausplatz (a közös külügyminisztérium) számára a világháború előestéjén, hogy a Balkán-háborúk idején Bulgária és Románia között válasszanak; végül a Bukaresttel kötött szövetséget erősítették meg.[40]

Ám e növekvő elidegenedés ellenére Románia 1914 után hosszú ideig semleges maradt, és gabonafeleslegét haszonnal eladta az osztrákoknak – és csak azután lépett be a háborúba, amikor a Bruszilov-offenzíva következményeként 1916 nyarán végleg úgy tűnt, hogy a mérleg nyelve elbillent Ausztria–Magyarországtól. Burián mint külügyminiszter találóan írta a román politika számításáról a következőket, amikor 1915-ben arról beszélt, hogy Bukarestben nem akarnak a mérleg nyelvévé válni, csak „ha az igen erősen meghajlik".[41]

A független nemzetállam ideája alapvetően legitim volt, még ha nem is mindig reális. A népek 1918-ban búcsút vettek a Habsburg Monarchiától,

[33] Robert A. Kann: *Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Wien, 1977, 114.

[34] Familienarchiv Hohenlohe, Rudolf Liechtenstein levele Gottfried Hohenlohéhez, 1905. február 8. Mind Ottokar Czernin, mind II. Vilmos császár megkísérelte, hogy Ferenc Ferdinánd Tiszával szembeni előítéleteit eloszlassa, de mindketten kudarcot vallottak.

[35] ÖStA-HHStA, Nachlaß Franz Ferdinand 13, B/98. 1913. augusztus 16.

[36] Batthyány Tivadar: *Für Ungarn gegen Hohenzollern*. Zürich, 1930. 38.

[37] ÖStA-HHStA, Alexander Spitzmüller von Harmersbach naplója, 1910. február 3.

[38] Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatien*. Wien, 1993. Martha Cupic-Amrein: *Die Opposition gegen die* österreichisch-ungarische *Herrschaft in Bosnien-Hercegovina*. Bern, 1987. Robin Okey: *Taming Balkan Nationalism*. Oxford, 2007.

[39] Akkori katonai irodájának főnöke, Carl v. Bardolff ezredes ezért így írt 1914. január 14-én: „A Belvedere titkos politikája részéről nem veszélytelen játék annak erőltetése, hogy egy magyar–román kiegyezés szülessen, mivel senki se garantálhatja, hogy a románok többsége nem lép be Tisza kormányzati táborába." ÖStA-HHStA, Nachlaß Franz Ferdinand 13, Levelezés Ottokar Czerninnel, melléklet B 103-hoz.

[40] Lothar Höbelt: *Austria–Hungary and the Balkan Wars, 1912–13*. In: *Les guerres balkaniques 1912–1913*. Eds. Jean-Paul Bled – Jean-Pierre Deschodt. Paris, 2014, 131–144.

[41] Komjáthy Miklós (Hrsg.): *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Budapest, 1966, 235. 1915. június 18.

nem amiatt, mert egyik-másik kérdésben csalódtak, hanem mivel a „tényleges, mértékadó erő" a végére ért, mivel a Monarchia végül elvesztette a Nagy Háborút. Amíg ez kérdéses volt, egészen „öt perccel éjfél előttig", vagyis 1918 nyaráig, minden nemzetiség politikai elitje „két vasat tartott a tűzben",[42] vagyis felkészültek a háború minden lehetséges kimenetelére. Csak 1918 második felében következett be ebben váltás, vagy ahogy Bécsben egy himnuszparódiában gonosz módon megfogalmazták a köpönyegforgatás filozófiáját:

„Isten óvja, Isten áldja, Rennerünket, Seitzunkat,[43]
És végül, mit lehet tudni, Svájcban császárunkat."[44]

Ám ezzel már elérkeztünk a következő, az 1918-as emlékévhez.

Fordította: Ligeti Dávid

[42] A fogalom a cseh agráriusok főnökétől, a később sokáig cseh miniszterelnöktől, Antonin Svehlától származik. HÖBELT: *I. m.* 2015, 91.

[43] Karl Renner szociáldemokrata kancellár volt 1918–1920 között, Karl Seitz 1918-tól a Szociáldemokrata Párt vezére és 1923-tól bécsi polgármester.

[44] A német eredetiben: „Gott beschütze, Gott erhalte / Unseren Renner, unseren Seitz / Zuguterletzt, man kann nie wissen / Auch den Kaiser in der Schweiz. Az osztrák császári himnusz kezdősorainak („Gott erhalte, Gott beschütze / unser Kaiser, unser Land / Mächtig durch des Glaubens Stütze Führ' er uns mit weiser Hand! ") parodizálása. *(A ford.)*

Željko Holjevac

HORVÁT JAVASLATOK A HABSBURG BIRODALOM ÁTALAKÍTÁSÁRA (1832–1918)

A magyar Szent Korona alatt mint két testvér kezet fog a magyar és a horvát. Julije Huehn litográfiája, 1860. (Zágrábi Nemzeti Könyvtár)

II. Ferenc, a Német Nemzet Szent Római Birodalmának utolsó császára és uralkodója a 1804. augusztus 11-én I. Ferenc néven felvette egy rendelettel az Ausztria örökös császára címet. A Habsburg Monarchia, amely mint *indivisibiliter ac inseparabiliter* államjogi közösség, örökös tartományokból, mint Alsó- és Felső-Ausztria, koronatartományokból, mint Csehország és Galícia és társult királyságokból, mint Magyarország és Horvátország állt. Az uralkodó két évvel később, 1806. augusztus 6-án nyilatkozatot adott ki a Habsburg Monarchia Lajtán és Sutlán[1] túli országai és a Német Nemzet Szent Római Birodalma közötti szövetség megszüntetéséről. Az új osztrák császár továbbra is a magyar korona országai (Magyar Királyság Erdéllyel, valamint a Horvát-, Dalmát és Szlavón Királyságok) királya maradt. Mindez összhangban állt a Magyar Országgyűlés 1791-ben megerősített X. törvénycikkével: „Magyarország a hozzákapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (beleértve mindenféle kormányszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennélfogva az 1715:III., valamint az 1741:VIII. és XI. cikkelyek rendelésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől és örököseitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország".[2]

A Magyar Királyi Helytartótanács – mint a magyar korona országainak közigazgatási testülete – hatásköre kiterjedt Horvátország és Szlavónia területére is, míg a három horvát (Zágráb, Varasd, Kőrös) és a három szlavón megye (Verőce, Pozsega, Szerém) adómegállapításáról a Magyar Országgyűlés folytatott vitát. Mégis, a dalmát–horvát–szlavón királyságra a magyar korona országainak külön részeként tekintettek, amelyet a horvát sabor és a bán igazgat. „Egyik királyság a másiknak nem szabhat meg törvényt"[3] – jelentette ki Erdődy János horvát bán 1790-ben a Magyar

[1] A Sutla választja el a szlovén- és horvátlakta, vagyis a krajnai és horvátországi területeket, ezért a horvátok hasonló értelemben használják, mint mi a Lajtát. *(A szerk.)*

[2] *Magyar Törvénytár. 1749–1835. évi törvényczikkek.* Budapest, 1901, 158–159.

[3] A latin eredetiben: „Regnum regno non praescribit leges".

Országgyűlésben.[4] Ez érvényben maradt akkor is, amikor az Osztrák Császárság Lajtától és Sutlától nyugatra fekvő tartományai a Német Szövetség tagjai lettek, és I. Ferenc – függetlenül attól, hogy egy ideig abszolutista módon uralkodott és ignorálta a rendi alkotmányosságot – 1825-ben újra összehívta a magyar és horvát országgyűlést.

Az 1830 és 1848 közötti korszak a magyar történelemben reformkor néven ismert, míg ugyanezt az időszakot a horvát történelemben a horvát nemzeti újjászületés korának nevezik. Draskovics János gróf, aki a horvát nemzeti mozgalom polgári szereplői között egyike a kevés arisztokratának, 1832-ben megjelentette az újjászületési mozgalom politikai programját *Disszertáció, avagy beszély, ami e Királyságok egy Idős Honfiúja által adatik Királyságaink törvényes követ urainak, majdani törvényhozóinak, akik küldetnek a következő Magyar Országgyűlésre* címmel. Ebben javasolta Dalmácia, Horvátország és Szlavónia egyesítését az Illír Királysággal (Krajna, Karintia és Tengermellék) és az oszmán Boszniával egy kibővített Illír Királyságban.[5] Eközben vagy a horvát államjogra hivatkozott (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia esetében), vagy a nyelvi rokonságra (a szlovén tartományok tekintetében), vagy Horvátország eredeti területi kiterjedésére (Bosznia esetében). Tekintettel arra, hogy a magyar elit abban az időben nyelvét és nemzetiségét a horvátok országaira is ki akarta terjeszteni, Draskovics önálló horvát kormányzatot és a što nyelvjárás horvát hivatalos nyelvként való bevezetését követelte. Magyar kortársához, Széchenyi István grófhoz hasonlóan síkra szállt a feudális társadalom reformja és olyan gazdaságpolitika mellett, amely elősegítené a kapitalista fejlődést.

A horvát nemzetépítők alapcéljai az 1830-as, 1840-es években a következők voltak: a horvát nemzethez tartozás tudatának fejlesztése, a horvát országok egyesítése nyelvi és kulturális szempontból, és összekapcsolásuk a többi (dél)szláv nemzettel. A nemzeti újjászületés hívei a széttagolt horvát tartományok lakóit illír néven alatt akarták egyesíteni. E névbe akarták belefoglalni a többi különböző nevű, vallású és eltérő írásmódot használó délszlávot is. Noha tagadták azt az állítást, miszerint Horvátország „alávetett magyar tartomány",[6] tiszteletben tartották a horvát–magyar rendi szövetséget a Habsburg Birodalmon belül, de úgy vélték, a Háromegy Királyság szabadsága Magyarországgal szövetségben nem létezhet, ha nincs

[4] Nikša Stančić: *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb, 2002, 161. és 165.

[5] Janko Drašković: *Disertatia, iliti Razgovor Darovan Gospodi Poklisarom Zakonskim y buduchjem Zakonotvorczem naših Za buduchu Dietu Ungarsku odaslanem derxan po jednom Starom Domorodzu Kraljevinah ovih*. Karlovac, 1832, 8.

[6] Stephan von Horvath: *Über Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz, und des Königreichs Ungarn wirklicher Theil*. Leipzig, 1844.

egyenjogúság a két ország között. Vezetőjük, Ljudevit Gaj ezt jelszavában így foglalta össze: „Isten éltesse a magyar alkotmányt, a Horvát Királyságot és az illír nemzetet."[7]

Az utolsó rendi magyar országgyűlés olyan törvényeket fogadott el – ezeket az uralkodó 1848 áprilisában szentesítette – amelyek megszüntették a feudális viszonyokat, és lehetővé tették a polgári reformok végrehajtását. Egyben előírták, hogy az uralkodó, vagy helytartója a magyar korona országait csak a független és felelős magyar kormány egyetértésével kormányozhatja. A népképviseleti alapon megválasztott magyar parlamentet mint a magyar korona országainak országgyűlését minden évben össze kellett hívni. A törvények szerint ülésezhetett a horvát sabor is, de csak mint a három horvát megye (Zágráb, Varasd, Kőrös) tartománygyűlése. A magyar nyelvet, címert és zászlót hivatalossá tették a magyar korona valamennyi országában, de a horvát megyékben emellett megengedték a horvát nyelv, címer és zászló használatát is.[8] A horvát bán, Josip Jelačić úgy vélte, ezzel érvényét vesztette a régi magyar–horvát rendi szövetség, ezért megszakította a kapcsolatokat a magyar kormánnyal. Ugyanekkor a horvát író és politikus Ivan Mažuranić a magyar kiáltványokra válaszul *Horvátok a magyaroknak* című írásában síkra szállt a magyar korona valamennyi nemzetisége, nyelve, vallása, országa és tartománya számára biztosítandó szabadság, egyenjogúság és testvériség elve mellett.[9]

1848 júniusának elején összeült Zágrábban az első népképviseleti horvát országgyűlés (Hrvatski sabor), amelyet mint Dalmácia, Horvátország és Szlavónia országgyűlését választották meg és hívták össze. Ez az első olyan népképviseleti sabor volt, amelyen nemcsak a nemesség és a papság vett részt, hanem a polgárok és határőrök választott képviselői is. A sabor jóváhagyta és megerősítette Jelačić rendeleteit, beleértve a magyar kormánnyal való kapcsolatok megszakításáról szóló döntést is. A sabor kísérletet tett a földbirtokosok és a parasztság viszonyainak rendezésére, és könnyítéseket vezetett be a határőrök számára. Követelte Dalmácia egyesítését Horvátországgal és Szlavóniával és szövetséget kötött az 1848 májusában Magyarország – vagyis a mai Vajdaság – területén kikiáltott Szerb Vajdasággal. Elfogadták a cseh ausztroszláv politikát, ez a politika a Habsburg birodalom fenntartását kívánta, de mint valamennyi benne élő nemzet egyenrangú szövetségét. A horvát sabor nyilatkozatban síkra szállt az Osztrák Császárság föderatív állammá alakítása mellett, amelyben az egyesített

[7] Nikša Stančić: *I. m.* 171–174.

[8] *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek*, Budapest, 1896, 216–254. *Zakonski* članci *Ugarskog' dàržavnog sabora godine 1847/8*. Zagreb, 1860.

[9] *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*, 12. Zagreb, 2006, 41–57.

Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, Alsó-Stájerországgal, Karintiával, Krajnával, Isztriával, Görzzel és a Szerb Vajdasággal, a föderatív egységek egyikét alkotta volna.[10] A sabor elfogadta közvetítőnek Habsburg János főherceget a magyar–horvát viszályban, de Jelačić bánnak korlátlan hatalmi jogkört szavazott meg, majd a horvát–magyar háború kitörése előtt horvát és német nyelven manifesztumot adott ki, amelyben a Habsburg birodalom népeihez fordult. „Fő törekvésünk szabad nemzetté válni a szabad Osztrák Császárságban" – e szavakkal zárták kiáltványukat a képviselők.[11]

Ivan Mažuranićhoz hasonlóan a szabadságra, egyenlőségre és testvériségre hivatkozva a szerb nemzetiségű horvát író és politikus, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski is összeállított egy tervezetet Horvátországban 1848. október 22-én, amelynek címe *Az osztrák császárság újjászületésének alapja az alkotmányos szabadság és nemzeti jogi egyenlőség elve szerint* volt. Németül csak 1861 októberében nyomtatták ki Bécsben. A szerző elképzelése szerint az osztrák államszövetséget a következő nemzetek alkották volna: 1. németek, 2. csehek és morvák, 3. szlovákok, 4. lengyelek Galíciában és Sziléziában, 5. ruszinok, 6. horvátok és szerbek, 7. szlovének, 8. magyarok és 9. olaszok. A német nyelvű változatban a cseheket, morvákat és szlovákokat egybeolvasztotta, a lengyeleket és ruszinokat is egyként kezelte, míg a horvátokat, szerbeket és szlovénokat is egy új, harmadik egységbe tette. Az ausztriai államszövetség létrehozásának célja a szabadság és emberiesség elvének biztosítása volt. Az államalkotó elv alapja valamennyi nemzet és állampolgár teljes egyenlősége a jogok és felelősségek terén. Az államforma alkotmányos és örökletes szövetségi monarchia lett volna. Az államfő az osztrák császár lett volna a Habsburg–Lotaringiai-dinasztiából a Pragmatica Sanctio alapján. Az államhatalom törvényhozó és végrehajtó részre oszlott volna. A törvényhozás központi és nemzeti hatáskörű. A központi törvényhozás munkáját az Általános Nemzeti Gyűlés (National-Congress) és a Központi Birodalmi Tanács (Central-Reichstag) végezték volna. A nemzeti törvényhozást minden nemzet külön hazai nemzeti gyűlése (National-Landtag) látta volna el. A végrehajtó hatalom ugyancsak központi és nemzeti részekből állt volna. Központi végrehajtó hatalomként egy országos kormányt (Reichsministerium) állítottak volna fel volna, és

[10] *Hrvatski državni sabor*, 1. füzet. Szerk. Iskra Iveljić – Josip Kolanović – Nikša Stančić. Zagreb, 2001, 535–578.

[11] *Fontes, I. m.* 116–131.

egy udvari kancellárt (Hofkanzler) neveztek volna ki a nemzeti tartományi miniszterek (Landesminister) élére.[12]

Az időközben trónra lépett új osztrák császár, Ferenc József 1849. március 4-én létrehozta az Osztrák Császárság Új Alkotmányát (Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich). Elrendelte, hogy az osztrák császárság szűk jogkörű koronatartományokból álljon. Az államigazgatást a császár egy közös parlamenttel és tanácsadó testülettel végezte volna.[13] Ferenc József 1851. december 31-i rendeletével ezt az alkotmányt megszüntette, majd saját kezébe vette a hatalmat. Valamennyi Habsburg koronatartományban bevezették a bürokratikus igazgatást. Horvátországot és Szlavóniát közigazgatásilag elválasztották nemcsak Magyarországtól, hanem a horvátországi és szlavóniai Határőrvidéktől is, valamint Dalmáciától. Az új osztrák abszolutizmus összeomlása nyolc évvel később nem jelentette egyből az uralkodó korlátlan hatalmának végét és az alkotmányos élet visszatérését. Tulajdonképpen ez csak a kezdete volt az abszolutizmus mint uralomforma leépítésének és bejelentése a Habsburg birodalom polgári alkotmányosság felé történő fokozatos megnyílásának.[14]

A neoabszolutizmus bukása után felmerült az osztrák–magyar és horvát–magyar kapcsolatok újraértelmezésének kérdése. A kibővített Birodalmi Tanács ülése és az uralkodó által 1860. október 20-án kiadott uralkodói rendelet után Horvátországban nyomban áttekintették a Szent István magyar koronájához fűződő történeti-közjogi viszonyt és a Magyarországgal kötendő új szövetség első programjait.[15] Magyarországon is megjelentek politikai írások Horvátországról mint a magyar korona országainak alkotórészéről, de a magyar elit túlságosan is a magyar alkotmányosság kérdéseinek megoldásával volt elfoglalva, nem pedig a „kapcsolt részekhez", Horvátországhoz és Szlavóniához fűződő viszonnyal.[16] Ez különösen

[12] *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slawonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848.* Hrsg. von Stephan Pejaković, Wien, 1861, 1–32. Petar Korunić: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji.* Zagreb, 1989, 182–196.

[13] *Fontes, I. m.* 205–221.

[14] Željko Holjevac: *Kroatien und das Verfassungsleben der 1860er Jahre.* Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 2009/100. 469–478.

[15] Eugen Kvaternik: *Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone.* Agram, 1861. [Metel Ožegović]: *Kakov bi imao biti savez medju Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom i Kraljevinom Ugarskom s obzirom na medjusobne njihove odnošaje.* Zagreb, 1861. *Programm über den Wiederanschluss Kroatiens und Slavoniens an Ungarn.* Agram, 1861.

[16] Deák Ferenc: *Franz von Deák's Denkschrift über das Verhältniss zwischen Ungarn und Kroatien.* Wien, 1861. Ormodi Bertalan: *A horvát testvérekhez.* Pest, 1861. Szalay László: *A horvát kérdéshez*, Pest, 1861.

nyilvánvalóvá vált 1861. február 26. után, amikor megjelent az uralkodói rendelet a magyar korona országai és a Habsburg birodalom többi tartománya közötti államjogi különállás megújításáról.

Az 1861. évi horvát sabor naplói és iratai megmutatják, hogy a gyűlésen élénk vita folyt a Háromegy Királyság alkotmányos szabadság elve alapján történő megszervezéséről, illetve Horvátország Pesthez és Bécshez fűződő viszonyáról az osztrák birodalmon belül élő nemzetek egyenjogúsága elvével összhangban. A *Háromegy Királyság, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia országgyűlésének válaszfelirata a február 26-i királyi javaslatokra 1861. március 12-én, 14-én és 27-én* ezt a következő szavakkal hangsúlyozta: „Állami létünk fundamentuma, amelyre a Háromegy Királyság népe mint legszentebb kincsére mindig is törekedett és törekszik: az alkotmány és az azon alapuló önállóság és állami függetlenség, valamint a dalmát–horvát–szlavón Háromegy Királyság területi egysége."[17] A sabor határozatának legfontosabb része a Háromegy Királyság és a Magyar Királyság viszonyáról így hangzott: „A törvényhozói és legfőbb végrehajtó hatalom a politikai, oktatási, vallási és igazságszolgáltatási ügyekben, valamint a bíróságok valamennyi szintje nem képezheti tárgyát a Háromegy Királyság és a Magyar Királyság szorosabb kapcsolatainak, és e királyságok viszonyának megvitatása során megtárgyalásra nem kerülhetnek."[18] A sabor többsége elfogadta a Magyarországgal kötendő feltételes unió javaslatát, és elutasította, hogy követeket küldjön Bécsbe, a Birodalmi Tanácsba. Emiatt az uralkodó feloszlatta a horvát országgyűlést.

A politikai hagyományra és az 1848-as áprilisi törvényekre hivatkozva a magyar országgyűlésben a magyar politikusok többsége a magyar korona országai mint a Habsburg Birodalmon belül külön kormányzattal rendelkező politikai egység alkotmányos különállósága mellett foglalt állást.[19] Ők is elutasították, hogy képviselőket küldjenek Bécsbe a Birodalmi Tanácsba, ezért Ferenc József a magyar országgyűlést is feloszlatta. Ám a magyar politikusok ekkor még nem rendelkeztek teljesen végiggondolt elképzelésekkel saját jövőjükről. Emiatt a magyar országgyűlés 1861-ben történt feloszlatása után még a saját út keresésével töltötték az időt. Még ingadoztak Magyarország teljes függetlensége és a többi Habsburg tartománnyal fenntartandó államszövetség között, és élénken vitatkoztak a magyar alkotmányosság

[17] *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slawonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848.* Hrsg. Stephan Pejaković, Wien, 1861, 4.

[18] *Uo.* 42–43.

[19] *Der ungarische Reichstag 1861.* Bd. I–III. Pest, 1861. *The two Addresses of the Hungarian Diet of 1861, to H. I. M. the Emperor of Austria, with the Imperial Rescript and Other Documents.* Ed. J. Horne Payne. London, 1862.

kérdése megoldásának jogfolytonosságáról is.[20] Egy, a horvát pártéletben megjelenő nézetet képvisel az 1864-ben horvát nyelven megjelent *Uvjetno ili bezuvjetno? Mnjenje o riešenju naših državopravnih pitanjah* (Feltétellel, vagy feltétel nélkül? Vélemény közjogi kérdéseink megoldásáról), illetve ugyanaz németül *Bedingt oder unbedingt? Eine Ansicht* über *die Lösung unserer staatsrechtlichen Fragen* címmel, amely Horvátország és Szlavónia bécsi kormánnyal történő megegyezését propagálta „hazánk területi integritásának uralkodó általi elismerésén keresztül" *és „hazánk országos költségvetésének a központi állami költségvetéstől történő teljes elkülönítésén át".*[21] Az 1860-as évek első fele egyben az az időszak is volt, amikor rögzíthető a Habsburg-abszolutizmus alapjai megőrzésének utolsó kísérlete. E törekvésnek leginkább Ferenc József adott hangot, de a nyilvánosság előtt egyidejűleg államminisztere, Anton Schmerling jelenítette meg azt. Ám ezek a tendenciák nem sokáig tartottak.

Miután az abszolutista „restauráció" *kísérletei összeomlottak*, a Habsburg birodalmi eszme meggyengült a Német Szövetség Poroszországtól elszenvedett veresége nyomán, valamint a neoabszolutizmus idején keletkezett – a drága reformintézkedések miatti – *államadósság terhe* következtében. Így elérkezett egy pragmatikus fordulat ideje a heterogén államközösség koncepciója helyett a dualista állam kiépítése felé. A magyar országgyűlés 1867-ben elfogadta a magyar korona országainak közös ügyeit a többi Habsburg tartománnyal, s Ferenc Józsefet magyar (és horvát) királlyá koronázták. Megállapították, hogy „egyrészről a magyar korona országai együtt, másrészről Őfelsége többi országai és tartományai együtt úgy tekintessenek, mint két külön s teljesen egyenjogú fél", vagyis mint két állam, amelyeknek saját parlamentjei és kormányai mellett közös uralkodója és egyes közös ügyei vannak: külügy, közös hadsereg és közös pénzügy.[22] Az osztrák–magyar kiegyezés inkább volt kompromisszum, egyrészt a magyar elit igényei és kívánságai, másrészt a bécsi udvar közös ügyekkel kapcsolatos engedékenysége között, mintsem az Ausztria és Magyarország közötti – új államszövetségben fennálló – valódi egyensúly kifejeződése. Mégis, a kiegyezés az abszolutizmusból az alkotmányosság felé való végle-

[20] *Restauratio vagy revolutio? Őszinte szó a magyar nemzethez,* Lipcse, 1861. *Mit oder ohne Österreich? Ein offenes Wort an die ungarische Nation,* Wien, 1862. *Die wahre Rechts-Kontinuität in der ungarischen Frage,* Wien, 1864. Alexander Pusztay: *Ungarn für sich und im Staatsverbande mit Oesterreich. Ein Beitrag zur Beleuchtung und leichten Lösung der österreichisch-ungarischen Frage.* Prag, 1865.

[21] *Uvjetno ili bezuvjetno? Mnjenje o riešenju naših državopravnih pitanjah,* Zagreb, 1864. *Bedingt oder unbedingt? Eine Ansicht über die Lösung unserer staatsrechtlichen Fragen,* Agram, 1864.

[22] *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek,* Budapest, 1896, 327–344.

ges átmenetet jelentette, még ha egyes horvát lapok ezt írták: „A Habsburg Monarchia, jelenlegi szerkezetében, sem nem egységes, sem nem szövetségi állam, sem nemzeti alapon szerveződő »államok szövetsége«, sem pedig szigorúan alkotmányos, sem szigorúan abszolutista".[23]

Ferenc József osztrák császár Magyarország apostoli királlyá koronázásának tiszteletére 1867. június 12-én, az *Idők tanúja* nevű pesti lapban megjelent egy latin epigramma,[24] amelyet aláíróként „Egy bizonyos horvát" (Quidam Croata) jegyzett.[25]

„Húsz esztendeje lankad az ország üdve, reménye
Kétség állapotát szenvedi gyenge Hazánk.
Kossuth megrontotta, Deák pótolta a támaszt,
megkoronázott úr hozta a megnyugvást.
Íly őrzővel a Hon fényes győzelmet arathat,
és újult korszak vígalmát vezeti.
Éljen Urunk, a dicső, és éljen a hű magyar ember,
úgy a királya iránt, mint maga népe felé."[26]

(Szovák Márton műfordítása)

Egy évvel később megkötteteti a horvát–magyar kiegyezés is, mert be kellett fejezni a két nép közötti viszony újraértelmezését a birodalom dualista átalakításával összhangban. Ebben az összefüggésben a kulcskérdés az volt, hogyan lehet biztosítani a horvátok legitim és történelmi jogait a Háromegy Királyság érdekeinek megfelelően.[27] A háttérben a horvát gazdasági körök Zimony–Fiume vasútépítési terve (zenggi, eszéki, szlavónbródi leágazással)

[23] *Novi Pravnik*, 1871/2, 1871. január 28.

[24] A költemény teljes eredeti latin címe: *Epigramma pro Coronatione Suae Sacratissimae Maiestatis Francisci Josephi Imperatoris Austriae in Regem Hungariae Apostolicum. 1867.*

[25] Željko Holjevac: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1860–1873.* (PhD-disszertáció, kéziratban, Zágrábi Egyetem), Zágráb, 2006. 332.

[26] Az epigramma latin eredetiben így hangzik: „Annis viginti Hungariae res spesque jacebant / Haesit in incerto Patria fluxa statu. Destruxit / Kossuth, – sed Deák fulcra refecit, / Rexque coronatus consolidavit opus. / Tali praesidio jam Patria nixa triumphat, / Ducit et hinc aerae grandia festa novae. / O vivat rex Augustus! Gens Hungara vivat, / Fida suo Regi, denique fida sibi."

[27] Ivan Kukuljević Sakcinski: *Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn*, Wien, 1871. [Uő]: *Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj*, Zagreb, 1865. [Uő]: *Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn*, Wien, 1871. [Uő]: *Zakoniti odnošaji Hrvatske, Dalmacije i Slavonije prema Austriji i Ugarskoj*, Zagreb, 1865.

állt.[28] A (Liberális) Nemzeti Párt Horvátországban a horvát országok egyesítése és a Magyarországgal kötendő feltételes unió mellett volt, a Jogpárt a Bécstől és Pesttől független önálló és egységes Horvátországért politizált, míg az Alkotmányos és Nemzeti Párt ajánlata a Magyarországgal kötendő unió volt, amelyet alapfeltételnek tekintett a négy legfontosabb horvát ügy: a nemzet szabadsága, az alkotmányos élet, az ország önállósága és a Háromegy Királyság területi egységének könnyebb megvalósítása szempontjából.[29] Mi lehetne a lehetséges válasz az 1867 decemberében megjelentetett *Becsületes unió* című iromány ellen emelt kifogásokra? Míg a Nemzeti Párt síkra szállt a többi délszlávval való kapcsolat erősítéséért kulturális és politikai téren, a Jogpárt Horvátországról, mint teljesen független államról álmodozott. Az unionista többség képviselőinek beszédei a Magyarországgal való kiegyezésről a horvát saborban 1868 szeptemberében arról tanúskodnak, hogy az Alkotmányos és Nemzeti Párt valóban hitt egy Magyarországgal kötendő „becsületes unióban" mint a fontos horvát ügyek megoldásának feltételében.[30]

Az osztrák–magyar dualizmus természetéből fakadóan kizárt minden lehetőséget, hogy Horvátország harmadik különálló állami egységgé váljon a Monarchiában, de elismerték Horvát–Szlavónország jogát a Határőrvidékkel és Dalmáciával való egyesülésre a magyar korona országain belül, és biztosították tartományi autonómiáját az államiság elemeivel, valamint az igazságszolgáltatásra, oktatásra, önkormányzatra és vallási ügyekre vonatkozó jogköreivel együtt.[31] Ez összhangban volt a horvát sabor 1861. évi határozatával, amit elfogadott a magyar országgyűlés is, igaz, csak miután az uralkodó nyomására a horvátok eltekintettek attól az elvtől, hogy a horvát tartományok egyesülése előfeltétele a Magyarországgal kötendő új szövetségnek.[32] Fennmaradt azonban a kérdés, hogy Horvátország Magyarországgal kötött uniója a Háromegy Királyság érdekei szerint legyen „becsületesebb", vagy jobban megfeleljen a magyar országrész „állami egység" elvének az Osztrák–Magyar Monarchián belül? A magyar–horvát kormány politikai működése a dualizmus idején azt mutatja, hogy a Habsburg Bi-

[28] *Denkschrift über die Nothwendigkeit und die Bedeutung einer Eisenbahn von Semlin nach Fiume mit Abzweigungen nach Zeng, Essek und Brod.* Wien, 1864.

[29] *Poštena unija*, Zagreb, 1867. Vö. Željko Holjevac: *A ‚Fair Union' Between Croatia and Hungary: A Critical Overview of a Croatian Policy in the 19th Century.* In: *History and Culture: Essays on the European Past.* Ed. Nicholas C. J. Pappas. Athens, 2012, 141–153.

[30] *Reden in der Unionsfrage mit Ungarn am 20. bis 24. September in den Sitzungen des kroatisch-slavon. Landtages von den Rednern der Majorität*, Agram, 1868.

[31] Ivan Bojničić: *Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodi*, 2. kiadás, Zagreb, 1911.

[32] Mirjana Gross – Agneza Szabo: *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji* šezdesetih *i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb, 1992, 191–200.

rodalmon belül a magyar korona országai nem a nemzeti egyenjogúság elve alapján szerveződtek. Ám az is igazolódott, hogy Horvátország mint a magyar korona országai töredékállama, távolról sem volt „kínpadra vonva", és a horvát–magyar kiegyezés nem volt önmagában egyszerű szemfényvesztés, ahogyan azt az elégedetlenkedők állították.[33] Ivan Mažuranić bán idején bevezették a kötelező elemi iskolai oktatást és megalapították a zágrábi egyetemet, míg a Határőrvidék visszatérése a báni igazgatás alá 1881-ben az első lépés volt a horvát tartományok tényleges egyesülése felé. Khuen-Héderváry bán autokrata uralmának célja az Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezkedésű egyensúlyának megőrzése volt, de bánsága alatt jelentős gazdasági fejlődés történt, például végbementek az első lépések az idegenforgalom terén és komoly kulturális haladásról beszélhetünk. Annak köszönhetően, hogy az oktatás és a kultúra a horvát tartományi autonómia részét képezte, a horvát nemzeti gondolat – a magyar kontroll ellenére – terjedhetett a Háromegy Királyság határain túl is.[34]

Ausztria–Magyarország rendezett és civilizált európai állam volt, de a Habsburg dualizmus nagy akadályt jelentett a horvát tartományok egyesítése és a horvát nemzeti integráció számára. Ugyanakkor a magyarok és horvátok közti nem egyenrangú viszony táptalaja volt a gyakori félreértéseknek és a politikai feszültségek időnkénti fellángolásának, ahogyan hozzájárult például az 1883. és 1903. évi horvátországi [magyarellenes][35] zavargásokhoz is. A 20. század elején Magyarországon megnőtt azon politikusok befolyása, akik a dualizmus ellenfelei voltak. Önálló vámterületet, kereskedelmi és külpolitikát és különálló magyar haderőt követeltek. Ugyanebben az időben Ausztriában formálódott egy nagyosztrák politikusi kör Ferenc Ferdinánd trónörökös körül. A főherceg gyengíteni kívánta a dualizmust és erősíteni akarta az osztrák hatalmi fölényt Ausztria–Magyarországon. Horvátországban megjelent a Radić testvérek parasztmozgalma és létrejött a Horvát–Szerb Koalíció. A horvát politikusok 1905-ben Fiumében „önálló politikai, kulturális, pénzügyi és általában gazdasági létet és haladást" követeltek.

Egy román politikus, Aurel Popovici *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich* (Nagy-Ausztriai Egyesült Államok) című politikai tanulmányában 15 nemzeti államból álló államközösséget javasolt nemzeti (leginkább német) enklávékkal; elképzelését mint a „Habsburg birodalom egyedüli lehetséges államformáját" vázolta.[36] A Horvát Népi Parasztpárt is amellett volt, hogy a Habsburg Monarchia „alakuljon át dunai konföderációvá", de a nemzeti kérdés és a dualizmus akuttá vált válságának bármiféle megoldási kísérlete sikertelen maradt.[37] Emiatt a horvátok körében a 20. század elején egyre több olyan személy akadt, akik úgy vélték, hogy a horvátkérdést nem lehet megoldani Ausztria–Magyarország keretein belül és a Háromegy Királyságnak a Habsburg államon kívül kellene megtalálnia jövőjét, elsősorban a szerbek és más déli szlávok közösségében. Mind gyakrabban hallatszott a gondolat, hogy szerbek és horvátok egy nemzet, két különálló egyenrangú népnévvel. A horvát–szerb egységtörekvések végső célja egy „független, szabad, jugoszláv nemzeti és állami közösség" megteremtése volt, amint azt már a Nemzeti Párt 1874. évi délszláv programja tervbe vette.[38] Ugyanakkor a horvátok lojalitása a sok évszázados Habsburg korona iránt még mindig meglehetősen élő volt, s Ferenc Ferdinánd trónörökös „nagyosztrák" reformtervei, amelyekben egyes magyar újságírók a dualizmus lehetséges lerombolóját és a trializmus megteremtőjét látták,[39] egyes körökben életben tartották a reményt a Habsburg birodalom trialista átalakítására. A harmadik állami egység a horvát vagy délszláv lett volna Horvátország – az Osztrák–Magyar Monarchia egyedüli államisági státusszal rendelkező szláv tartománya – mint belső mag körül.

N. Kovačević *Put do trializma* (Út a trializmushoz) című brosúrája 1911-ben jelent meg Zágrábban. A szerző azt fejtegette, hogy a magyarokkal tartós béke nem lehetséges, mert a magyar törekvések és Ciszlajtánia és a magyar Transzlajtánia közötti viharos viszony kizárják azt. A kiutat ebből helyzetből a trializmusban látta, azzal az indoklással, hogy mind a korona, mind Ciszlajtánia részéről létezik ilyen szándék, sőt azt állította, hogy Horvátország és a Habsburg-hatalom érdekei azonosak. Közös ügynek a „közös hadsereg, az együttes reprezentáció külföld felé, a közös vámterület és az azonos pénznem" számítana.[40] Kovačević bírálta a kiegyezést elutasító, mindenekelőtt a jogpárti tanokon álló pártokat, amelyek Ante Starčević

[33] Anton Sinković: *Kroatien auf der Marterbank oder Wichtige Enthüllungen über die politische Action der ungarisch-kroatischen Regierung in jüngst verflossener Zeit. Interessanter Beitrag zur Geschichte des kroatischen Volkes.* Pest, 1872.

[34] Željko Holjevac: *Mítosz és valóság között. Khuen-Héderváry* Károly (1849–1918) horvát bán. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére.* Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Budapest, 2015, 177–184.

[35] *A ford. kiegészítése.*

[36] Aurel Popovici: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studie zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in* Österreich-Ungarn. Leipzig, 1906, 241–260.

[37] Tihomir Cipek – Stjepan Matković: *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842–1914.* Zagreb, 2006, 483, 495.

[38] Petar Korunić: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875. Studija o političkoj teoriji i ideologiji.* Zagreb, 1989, 245–247.

[39] *Hrvatski pokret*, 1910/296, 1910. december 29. Lásd Alma Hanning: *Franz Ferdinand. Die Biographie.* Wien, 2013, 99–103.

[40] N. Kovačević: *Put do trializma.* Zagreb, 1911, 33.

államjogi felfogására hivatkoztak. Utóbbi törekvéseket az Osztrák–Magyar Monarchia történelmi fejlődése szempontjából a szerző túlzónak, s egyben irreálisnak ítélte meg. Az Ausztriától való félelmet korszerűtlennek, a szerbség tagadását pedig taktikailag egyenesen rossznak, a nemzeti erők megvalósíthatatlan tervének tartotta. Kovačević meg volt győződve arról, hogy a trializmus Horvátország és a Monarchia érdekét szolgálja.

A horvát történész és publicista Nikola Zvonimir Bjelovučić 1911-ben Dubrovnikban megjelentetett egy vitairatot *Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kako bi morala izgledati po ugarsko-hrvatskoj nagodbi od godine 1868?* (Hogyan kellene kinéznie a Háromegy Királyságnak, Dalmáciának, Horvátországnak és Szlavóniának az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés alapján) címmel. Az irat szerint a Háromegy Királyság magában foglalná Dalmáciát, Horvátországot, Szlavóniát és Fiumét. Lenne horvát sabor, horvát kormány, az ország 12 megyére oszlana a Cattarói-öböltől a Szerémségig. A közös osztrák–magyar ügyek közé tartozna a közös hadsereg, a haditengerészet és a közös delegációk. A horvát kormány, élén a bánnal, rendelkezne belügyminisztériummal, igazságügyi minisztériummal, művelődési minisztériummal és gazdasági minisztériummal. Létezne horvát állampolgárság, horvát állami lobogó, horvát nemesség és kitüntetések. A felsőoktatási intézmények a következők lennének: a Ferenc József Egyetem Zágrábban, a horvát állatorvosi főiskola Zágrábban, valamint horvát kereskedelmi akadémiák. A középiskolák a horvát tengerészeti iskolákból, nagy és kis reálgimnáziumokból állnának. Az alsófokú iskolákat a bányászati, erdészeti, mezőgazdasági, kisipari, halászati, kereskedelmi és más szakiskolák alkotnák. Lennének nép- vagy elemi iskolák, horvát egyházi szervezet a szláv katolikus és római katolikus szertartású katolikus vallásúak számára, és szerb-pravoszláv egyházi szervezet Karlócán a szerb pravoszláv vallásúak számára, de a tervben szerepel egy horvát pravoszláv egyház is.[41]

Ausztria–Magyarország trialista átalakítása mellett síkra szállva Bjelovučić egy másik tanulmányt is megjelentetett ebben az évben *Trializam i hrvatska država* (A trializmus és a horvát állam) címmel. Elképzelése szerint a horvát állam Trieszttől Zimonyig terjedne, magában foglalná a Háromegy Királyságot, Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát a Muraközzel és Fiumével, Isztriát, Triesztet, Görzöt, Gradiskát, Krajnát, Stájerország déli, szlovén részét és Bosznia-Hercegovinát. Az így elképzelt horvát államot „Horvát Királyságnak" hívnák, s 25 megyére oszlana, amelyen belül

[41] Nikola Zvonimir Bjelovučić: *Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kako bi morala izgledati po ugarsko-hrvatskoj nagodbi od godine 1868?* Dubrovnik, 1911.

Trieszt megye autonómiát élvezne Zvonimir koronája országai keretében. A horvát sabor és a horvát kormány lennének illetékesek valamennyi felsorolt ország ügyeiben, amelyek egyenrangúak lennének a császári korona osztrák tartományaival és Szent István koronája magyar országaival. Az uralkodói jogkör a Habsburg-dinasztiát illetné, az osztrák–magyar–horvát monarchia rövidítése A–H–C (Austria–Hungaria–Croatia) lenne. A közös ügyek minisztériumai a következők: a közös haditengerészeti minisztérium (Póla székhellyel), a közös szárazföldi haderő minisztériuma, közös külügyminisztérium. Emellett három delegáció alakulna. A bán vezette horvát kormány külön intézménye lenne a belügyminisztérium, a pénzügyminisztérium, az igazságügyi minisztérium, a kereskedelmi minisztérium, a horvát kolóniák (kivándoroltak) minisztériuma, mezőgazdasági minisztérium, honvédelmi minisztérium, vasúti és közlekedési minisztérium. Létezne horvát állampolgárság és horvát politikai nemzet, horvát nemzeti lobogó és nemzeti címer, horvát nemesség és kitüntetések. Az autonóm helyi közösségeknek (općinák) és a megyéknek is rendelkeznének saját címerrel. Az államigazgatás nyelve a horvát lenne, a helységneveket horvátul tüntetnék fel. Lenne horvát papírpénz és fém váltópénz, horvát bélyegek és horvát kolóniák (valójában kivándorlók). A felsőoktatási intézmények az alábbiak lennének: az I. Ferenc József Egyetem Zágrábban, a Trieszti Egyetem, a Szarajevói Egyetem, a felsőfokú technikum Zágrábban és az állatorvosi főiskola Zágrábban. Középfokú iskolák lennének a kereskedelmi akadémiák, tengerészeti iskolák, alsófokú kereskedelmi iskolák, a reálgimnáziumok, a bányászati és mezőgazdasági iskolák. Alsófokú iskolák lennének az ipari, szak- és halászati és népiskolák. Lennének magániskolák is. A katolikus egyházban lenne szláv-katolikus szertartás ószláv nyelven, glagolita írással és római-katolikus szertartás latin nyelven és latin betűs írásmóddal, lenne pravoszláv egyház (szerb-pravoszláv és horvát pravoszláv), lenne egyházi szervezet Karlócán, a muszlim vallást a szarajevói vakuf-mearif szervezet irányítaná. A protestánsok és zsidók hitüket horvát nyelven gyakorolnák.[42]

Miho Jerinić horvát költő és publicista 1912 áprilisában írt egy brosúrát német nyelven *Selbständiger Südslavischer Armeebereich* (Önálló délszláv hadsereg-kerület), amelyet Bécsben nyomtattak ki a *Kroatische Korrespondenz* nevű lap kiadásában. Állást foglalt az önálló délszláv katonai kerület mellett azzal az indoklással, ha a délszlávok „saját zászlóikat, saját tábornokaikat és tisztjeiket követik, akkor győzelemről győzelemre fog rohamozni saját királyáért és hazájáért és a császárért és a birodalomért".[43] Triesztben

[42] N[ikola] Z[vonimir] B[jelovučić]: *Trializam i hrvatska država*. Dubrovnik, 1911.
[43] S[tagnita] M[ihajlo] J[erinić]: *Selbständiger Südslavischer Armeebereich*, Wien, 1912, 27.

1912 folyamán megjelent a *Trializam* (Trializmus), politikai, irodalmi, kereskedelmi, kézműipari és pénzügyi szemle című havilap. A lap a horvát, szlovén és szerb népképviselők közös fellépéséről írt a trializmus érdekében folytatott küzdelemben. A következő mottó alatt jelent meg: „Nekünk délszlávoknak egy kólóba kell állnunk, hogy Hazánk függetlenségének lángjával áthatva az uralkodóház alatt ezen eszmének diadalát ünnepelhessük."[44] A szlovén katolikus néppártiak és a horvát jogpártiak képviselői 1912. október 20-án találkoztak Ljubljanában az első horvát–szlovén saboron, ahol megegyeztek a közös tevékenységben. Trialista álmaik azonban nem váltak valóra, mert a Balkán-háborúkban aratott szerb és montenegrói katonai sikerek hatására a horvát közvéleményben, különösen a fiatalok körében elterjedtek a 19. század második felében keletkezett gondolatok a délszlávok egyesüléséről, az egységes délszláv állam megteremtéséről.[45]

Túl azon, hogy az első világháború a horvát országok fiait távoli harcterekre vitte, ahonnan sokan nem tértek vissza vagy csak hadirokkantként térhettek haza, sorsdöntő politikai választás elé is állította a térséget. Ausztria–Magyarország háborús győzelme számukra azt jelentette volna, hogy maradnak Bécs és Budapest sok évszázados uralma alatt. Ausztria–Magyarország veresége és összeomlása esetén az a veszély fenyegetett, hogy a horvát etnikum peremterületeit felosztják Szerbia és Olaszország között. Az 1915-ben Londonban kötött titkos egyezményben az antant Dalmácia és Isztria jelentős részét a szigetek többségével Olaszországnak engedte át. Az antanthatalmak, hogy a semleges Bulgáriát a maguk oldalára állítsák, a bolgároknak odaígérték a vardari Macedóniát. Cserébe Szerbiának megígérték, hogy kiterjesztheti uralmát Bosznia-Hercegovinára, a Szerémségre, Bácskára, Kelet-Szlavóniára és Dalmáciára. Ez utóbbi esetében kivételt képeztek Dalmácia azon részei, amelyeket a londoni egyezményben Olaszországnak ígértek. „E hármas egyezmény sikere a Monarchia felosztását jelentené, a Monarchia felosztása a horvát területek felosztását jelentené. Nemcsak azt jelentené, hogy bekövetkezik a »*finis Croatiae*«, vagyis, hogy a már tizenkét évszázada létező Horvátország mint politikai egység megszűnik, hanem ez a »*finis Croatorum*« állapotát, vagyis a horvátok végét is jelentené; végleges bukása és pusztulása lenne ez egy történelmi szláv törzsnek." Ekként figyelmeztetett 1915-ben, majd 1917-ben *Svjetski rat i Hrvati* (A világháború és a horvátok) című vitairatában a horvát geopolitikus Ivo Pilar Dr. Juričić álnéven.[46]

[44] *Trializam*, 1912/1–4.

[45] Andrej Rahten: *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848–1918*, Zagreb, 2008, 161–169.

[46] Dr. Juričić: *Svjetski rat i Hrvati*. 2. kiadás, Zagreb, 1917, 46.

A délszláv egységeszme hívének számító horvát politikusok a háború kezdetén elmenekültek az Osztrák–Magyar Monarchiából és Rómában megalapították a Horvát Bizottságot. Később szerb és szlovén menekült politikusok is csatlakoztak hozzájuk, és 1915 tavaszán Párizsban megalakították a Jugoszláv Bizottságot. Elnökül Ante Trumbićot választották, mellette különösen kitűnt Frano Supilo. Utóbb a testület székhelyét áthelyezték Londonba. A Jugoszláv Bizottság, hogy megakadályozza a londoni egyezmény megvalósulását, megkísérelte a világ közvéleményét a délszláv ügy mellé állítani. Ezért nyíltan agitált az Osztrák–Magyar Monarchia szétverése és a délszláv állam mint egyenjogú nemzetek közössége megalakítása érdekében.

Bécsben 1916. november 21-én meghalt Ferenc József osztrák császár és magyar király. Károly császár és király örökölte trónját, aki enyhített a háborús szorításon és megpróbált békét kötni. Összehívta a birodalmi tanácsot, amelyben megalakult a Jugoszláv Klub. Ebben helyet foglaltak a dalmáciai és isztriai horvát képviselők és a szlovén tartományok képviselői, akik 1917. május 30-án megjelentették a májusi deklarációt: állást foglaltak a szlovének, horvátok és szerbek egyesülése mellett a „nemzeti elv és a horvát államjog alapján" a Habsburgok jogara alatt.[47] Ez egy trialista kísérlet volt, vagyis Ausztria–Magyarország megőrzését és trialista állammá történő átalakítását célozta.

A nyugati hatalmak az első világháborúban nem akarták megsemmisíteni az Osztrák–Magyar Monarchiát, csupán területi engedményekre akarták kényszeríteni a peremvidékek és népek, mint például Horvátország és a horvátok rovására. Wilson amerikai elnök még 1918 elején teljes szabadságot és autonóm fejlődést tervezett az osztrák–magyar állam népei számára. Ugyanekkor a szláv nemzetek kongresszusa Rómában Ausztria–Magyarország teljes szétverése mellett foglalt állást. Hamarosan a horvátországi és bosznia-hercegovinai politikai pártok is önrendelkezési jogot, valamint a horvátok, szerbek, szlovénok önálló államát követelték. „Értekezéseimet azzal a kategorikus kijelentéssel kell kezdenem, hogy a Monarchia óhatatlanul, minden esély nélkül elveszíti délszláv tartományait, ha délen továbbra is ugyanezt a politikát folytatja" – írta könyvében Ivo Pilar, amelyet Bécsben a *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg* (A délszláv kérdés és a világháború) címmel jelentetett meg.[48] Pilar javasolta, hogy a délszlávkérdést oldják meg Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Bosz-

[47] Ferdo Šišić: *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919*. Zagreb, 1920, 94.

[48] L. V. Südland: *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb, 1943, 379.

nia-Hercegovina egy horvát államba való egyesítésével az Osztrák–Magyar Monarchián belül. Hamarosan a Jugoszláv Klub és a Cseh Szövetség a birodalmi tanácsban az osztrák kormánnyal szemben lépett fel, míg az általános élelmiszerhiány, a drágaság és az uzsora következményeként az országban forrongások törtek ki és sorra megalakultak a nemzeti tanácsok. Emiatt még az olyan visszafogottabb politikusok is, mint Stjepan Radić, aki eredetileg Ausztria–Magyarország dunai föderációvá alakítása mellett tette le a voksát, most a délszláv egyesülés felé fordult. „Mi elbukhatunk, de mielőtt elbuknánk, képesek vagyunk összezúzni mindazokat, akik ilyen célok felé törekednek" – fenyegetőzött eredménytelenül Tisza István gróf.[49]

Zágrábban 1918. október 6-án megalakították a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsát. A tanácshoz rövidesen csatlakozott a Horvát–Szerb Koalíció is, amelynek többsége volt a horvát saborban. A Nemzeti Tanács 1918. október 19-én az Osztrák–Magyar Monarchiában élő délszlávok politikai képviselőjévé nyilvánította magát, és követelte egyesülésüket egy egységes és teljesen szuverén államba. A jogpárti képviselők egy része megpróbálta megőrizni a horvát államiság folytonosságát, és agitált az ellen, hogy a horvát nemzet szuverenitását elvegyék. Ők 1918. október 21-én elnyerték IV. Károly király, valamint vezető magyar politikusok egyetértését a trialista Ausztria–Magyarország kikiáltásához a Habsburgok jogara alatt.[50] Azonban már túl késő volt. Zágrábban 1918. október 29-én összeült a horvát sabor, amely megszakított minden államjogi kapcsolatot Ausztria–Magyarországgal és kimondta Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Fiume állami függetlenségét, amely egyben ideiglenesen belép a Szlovének Horvátok Szerbek Államába. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesett, a Horvát–Szerb Koalíció és a Nemzeti Tanács központi választmánya a Szerbiával való gyors egyesülés híve volt, amit az olasz irredentizmustól való félelmében támogatott a horvát katolikus püspöki kar is, élén Antun Bauer zágrábi érsekkel. Így 1918. december 1-jén Belgrádban kikiáltották a Szlovének, Horvátok, Szerbek Államának egyesülését a Szerb Királysággal a Szerbek, Horvátok, Szlovének Királyságába.

Fordította: Sokcsevits Dénes

[49] Wir können vielleicht zugrunde gehen, aber bevor wie zugrunde gehen, wie haben die Macht alle diejenigen, die solche Ziele verfolgen, zu zermalen. In: Bogdan KRIZMAN: *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989, 259.

[50] Zlatko MATIJEVIĆ: *Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad – prosinac 1918)*. Časopis za suvremenu povijest, 2008/3. 1105–1118.

Dobszay Tamás

AZ 1866-OS ALTERNATÍV KIEGYEZÉSI ELKÉPZELÉSEK AZ 1861-ES ÉS AZ 1848-AS ELŐZMÉNYEK TÜKRÉBEN

Országgyűlési Arczképcsarnok (Képviselőházi szónokok). Rendkívüli műmelléklet a „Nővilához". Nyomt. Rohn A. Pesten, 1861. (MNM Történeti Képcsarnok)

KIEGYEZÉS, KIEGYENLÍTÉS, MEGEGYEZÉS

A korabeli magyar politikában a kiegyezés, vagy ahogyan szintén gyakran nevezték, a kiegyenlítés vagy megegyezés aktusa, tartalma és folyamata megnevezése kialakulatlan volt. A kifejezések hangulati tartalma is erősen különbözik. A kiegyenlítés szó az érdekek kölcsönös méltánylásán alapuló rendezést sugall. A megegyezés teljesen semleges árnyalatú, csak az aktus tényére utal, annak tartalmától eltekintve. A kiegyezés szón azonban ma már kifejezetten annak megvalósult, dualisztikus formáját értjük. Kossuth a maga bírálatát közvetlenül az adott intézkedésekre, intézményekre, tehát a konkrét formára irányította, tehát *a kiegyezést* bírálta, de mindig azzal a céllal, hogy azon keresztül *mindenfajta* megegyezés elutasítását indokolja. Szerinte az adott forma defektusai és következményei igazolják azt a tételét, hogy a Habsburgok uralma Magyarország önállóságával „inkompatibilis". Valójában azonban, mint majd látni fogjuk, egy, az 1848. évi áprilisi törvények fenntartása melletti kiegyezést igenis elfogadhatónak tartott. Érdemes ezért a megegyezés egyéb lehetséges változatait is figyelembe vennünk, annál is inkább, mert ezek a lehetőségek csaknem feledésbe merültek. Dolgozatunkban tehát az amúgy tankönyvi szinten is széles körben ismert eseménytörténet helyett az 1861-es és az 1867-es különféle elképzelések egymáshoz és az alapnak tekintett 1848-as rendszerhez való viszonyát vizsgáljuk – főként a későbbi közös ügyek szempontjából.

1861 rendezési kísérlet volt, de semmiképpen nem tekinthető egy kölcsönösségen alapuló kiegyezési kísérletnek. Az uralkodó minél kevesebb alkotmányos engedménnyel, ezért nem az 1848-as törvények alapján akart egyezkedni, az osztrák politika pedig az 1848-as önállóság félre tételével és a birodalmi egység kikényszerítésével akarta a rendezést. A hazai törekvések közös viszonyítási alapja viszont, s egy lehetséges egyezkedés kiindulópontja az 1848-ban létrejött alkotmányos rendszer volt.

A kompromisszumos, többféle értelmezésnek teret engedő áprilisi törvények széles önállóságot biztosítottak a magyar politikának, de jó pár kérdést hagytak tisztázatlanul. Ezek egy része az egyes ügyterületeket érinti. A király mellett működő miniszter ügykörének meghatározásában például eredetileg szó szerint szerepelt a külügy. A 13. § szerint „A ministerek egyike [...] mindazon *kül*viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli". A végső szövegből azonban a főrendek nyomására a ‚kül' szócska végül elmaradt. A magyar politika belement ebbe, mert remélte, hogy a kapcsolat úgyis a külügyi egyeztetésre szűkül. Hadügyben – bár Batthyányék beterjesztettek egy a 12 pont szellemében született javaslatot a katonaságnak az alkotmányra történő felesketéséről, a magyar katonák hazahozataláról és a nem magyar katonaság kivonásáról – végül a Habsburgok érzékenységére tekintettel lemondtak mindennek törvénybe iktatásáról. A sort folytathatjuk a valutaunió, a vám- és kereskedelmi ügyek kérdéséről, amelyeket az udvar szintén bevont a vitába azzal, hogy ezekben a korábbi állapotoknak kellene fennmaradniuk, de végül a kompromisszum érdekében és a folytonosan változó, ingatag helyzet miatt, ezeket az ügyeket pontos rendezés nélkül hagyták.[1]

A megszületett törvények olyan államrendszert írtak körül, amely akár tiszta perszonálunióként is értelmezhető, a nyitva hagyott kérdések miatt azonban egy laza, ám a tiszta perszonáluniónál némileg szorosabb kapcsolatot is megengedtek. Nem volt bennük *expressis verbis* a katonaság szétválasztása, a magyar katonaságnál hiányzó alakulatok létesítése, a Haditanács hatáskörének a minisztériumra háramlása, az önálló külügyi szervezet létrehozásának joga, a saját jegybank és pénzkibocsátás, az önálló vámterület joga. A törvények szövege azonban ki sem zárta ezeket a lehetőségeket. Az alakulóban lévő magyar kormány azért egyezett bele a kompromisszumba, mert bízott abban, hogy a miniszteri ellenjegyzés, valamint további tárgyalások elegendőek lesznek a perszonáluniós törekvések érvényesítéséhez, s úgy értelmezték, hogy a kancellária megszűnése után a felelős minisztériumra szállt ügykörökhöz hasonlóan alakul majd a többi ügyterület sorsa.[2]

[1] Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* Budapest, 1936, 84–92, 244–247. Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Budapest, 1986, 143–144. és 162–164.

[2] Gergely András: *A magyar polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban.* In: Uő: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből.* Budapest, 2001, 96–97, 110–111, 118–119. és 121–122.

A következő hónapok valóban tágították a kapcsolatot: felvillant a lehetőség, hogy az az Osztrák Császárság örökös tartományainak egyes, a Német Szövetséghez tartozó elemei a látszólag formálódó német egység részeként, annak feltételeihez igazodva perszonálunióra redukálják viszonyukat a Magyar Királysággal. Ugyanígy külön törvény nélkül is, tárgyalásos úton kezdődött meg a harcban nem álló magyar katonaság alakulatainak hazahozatala és a nem magyar sorozásúakkal történő cseréje, illetve a magyar katonaságnál hiányzó fegyvernemek szervezése.[3] A magyar politika – felkészülve a német egység megalakulására – hozzákezdett az önálló külügyi szervezet kialakításához, s az osztrák kormány ez ellen ekkor még nem emelt kifogást, tudomásul vette az önálló diplomácia kiépítésének kezdetét. Úgy tűnt, hogy a kapcsolat lazulása, a magyar külügyi és hadügyi szervezet különválása minden további törvényi intézkedés nélkül a gyakorlatban megvalósulhat. A viszony 1848 nyarára a német egység folytán a magyar szándékoktól függetlenül is (de annak irányával egyezően) a viszony tisztán az uralkodó személyének – sőt helyettesítése révén szinte csak a dinasztia – azonosságára redukálódott, amit az áprilisi törvények nem zártak ki.[4]

A magyar közvélemény 1861-ben, 1865-ben és később is ingadozott abban a tekintetben, hogy vajon mit is értsen a helyreállítandó '48 programja alatt.[5] Az áprilisi törvények *betűje* szerinti, vagy a '48 nyarára gyakorlatban kialakult tisztán perszonáluniós állapot a cél? Perszonálunió esetében a hadsereg és a diplomácia elválasztásának puszta gyakorlata elegendő-e, mint 1848 nyarán, avagy szükséges annak rögzítése is az áprilisi törvényeken túlmenő jogszabályban? 1848 teljes egészében elérendő, minimális cél, avagy – ha partnerek részéről nincs készség elfogadásukra – csak tárgyalási alap, alkutét, amelyből engedni lehet? Ha igen, hol és mennyiben? S miképp alkudható ki bármely említett változat? Végezetül: kell-e egyáltalán megegyezés, vagy van esély más, például független állapot vagy alternatív integráció létesítésére? E kérdések nyomása alatt kellett a magyar politikusoknak, politikai irányzatoknak eligazodniuk és állást foglalniuk, amúgy is nagyon bizonytalan nemzetközi és politikai helyzetben. A kérdések idegőrlő súlyát jól mutatják Deáknak sógorához

[3] Urbán: *I. m.* 300–309; 330–337. Gergely András: *Az osztrák és a magyar hadügyminisztérium hatásköri vitája 1848 nyarán.* In: Gergely: *I. m.* 2001, 137–145.

[4] Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* Budapest, 1987. Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban.* Budapest, 1988. Gergely András: Államjogi szemléletek az osztrák–magyar együttélésidején. In: *A hosszú XIX. és a rövid XX. század.* Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, 2000, 164–166.

[5] Dobszay Tamás: *Deák Ferenc törekvései és politikája 1860–1861-ben.* In: *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873.* Szerk. Molnár András. Zalai gyűjtemény 59. Zalaegerszeg, 2004, 197–198.

írt sorai: „Kábul a fejem, elszorul a mellem, ha szembenézek a lehetőségek azon káoszával, mi előttünk áll, s miből egy elhibázott lépés végveszélybe viszi a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért éppen oly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot."[6]

BIRODALMI RENDEZÉSI ELKÉPZELÉSEK 1861-BEN

A tíz évvel a forradalmak után válságba jutott bürokratikus centralista abszolutizmus a lehető legkisebb engedménnyel igyekezett szorult helyzetéből kikerülni. Ezért elsőként a kevesebbel megelégedő *konzervatív arisztokratákhoz* fordult segítségért, akiknek az októberi diplomában körvonalazódó elképzelése a „legmagasb államfeladatok összefoglalt kezelése", „a hatalomeszközök összpontosítása" mellett a föderalizmus felé tett korlátozott engedményekkel vélte csillapíthatni az elégedetlenséget. A magyar politikai élet elutasította e megoldást, és az 1848-as alkotmány helyreállítását követelte. A birodalom vezetése ekkor – csalódva a konzervatívokban – az *osztrák liberális polgárság* irányában keresett támaszt. A februári pátens, ha a kormányzásban nem is, a törvényhozás és az állampénzügyek ellenőrzése terén valóban lépést tett az alkotmányosság felé, ám az összbirodalmi részleges alkotmányosságban való részvételt a magyar politika ugyancsak megtagadta. A korábbi diszkriminatívnak tekintett hatalmi és gazdaságpolitikai gyakorlat tapasztalata nem biztatta őket azzal, hogy a birodalom keleti felének érdekei méltányos kezelést kapnának egy birodalmi parlamentben.

Bizonyos, hogy 1861-ben egy az érdekek kölcsönös méltánylása melletti kiegyezésnek még nem voltak meg a feltételei. A majdani egyezkedő partnerek közül az *uralkodó* sokallotta felségjogainak alkotmányos korlátozását, némi engedményre az osztrák centralista polgárság vagy a tartományi arisztokrácia irányában lett volna hajlandó, de a magyar politikai társadalomban legnagyobb befolyású liberális magyar elit alkotmányos és különállási törekvéseinek nem akart engedni. Az *osztrák polgárság* nem kívánt lemondani a Magyar Királyság erőforrásai feletti rendelkezésről. A *magyar politika nagy része* pedig, bár nem bírt erővel saját programja érvényesítéséhez, még nem volt kész 1848-as törekvései változtatására.

[6] Deák levele Oszterhueber Tarányi Józsefhez, 1861. január 9. Váczy János: *Deák Ferenc emlékezete. Beszédek, levelek II. Levelek 1822–1875.* Budapest, 1890, 284–285. *Deák Ferencz beszédei.* S. a. r. Könyi Manó. Budapest, 1892–1898, II. 404–405. Deák Ágnes – Molnár András: *Deák Ferenc.* Budapest, 2003, 97. '48 többértelműségére: Hanák Péter: 1867 – európai térben és időben. (S. a. r.: Somogyi Éva), Budapest, 2001, 46–47; 51–53;

AZ EMIGRÁCIÓ ÉS HAZAI HÍVEI VÉLEMÉNYE

A *magyar emigráció és hazai hívei* minden megegyezést elutasítottak, körükben függetlenségi, illetve alternatív integrációs (közép-európai kisnemzeti konföderációs) elképzelések formálódtak. Törekvéseiknek komoly lélektani, de jóval csekélyebb politikai befolyása volt. Ezek legfontosabb hazai képviselője, Teleki László többféle úton látta megakadályozhatónak a kiegyezést. Az egyik, hogy a Februári Pátensben foglalt rendezés elfogadására Ferenc József által 1861 tavaszán összehívott országgyűlés egy a hatalom legitimitását kétségbe vonó és a magyar álláspontot megfogalmazó nyilatkozat után oszlassa fel magát. Mivel támogatóinak nagy része sem mert eddig elmenni, utóbb arra törekedett, hogy a hatalmat késztesse feloszlatásra, így szüntetve meg az egyezkedés legális kereteit.

Utóbbi megoldást szolgálta volna, hogy az önkényuralom tapasztalatai miatt az 1848-as törvényeken túlmenő, a magyar önállóságot biztosító „további garanciákat" követelt volna Magyarország számára. Mint abonyi választói előtti beszédében fogalmazta: „Nem elég '48-i állapot [...] Nekünk több garanciára van szükségünk, mint mennyit a 48-i állapotban találunk, annyira, mennyi az abszolutizmus visszaállítását örökre lehetetlenné tegye. Megtanított minket ami '48 után következett." Teleki, aki tudta, hogy Ferenc József az 1848 nyári had- és külügyi önállóság törvénybe foglalására úgysem lenne hajlandó, ezzel a szakítást akarta kiprovokálni. A javaslat azonban nagy jövő előtt állt; a dualizmus majdani közjogi ellenzéke majd nem Ferenc József királyságát fogja megkérdőjelezni, hanem e két ügyterület kettéválasztását, az osztrák és a magyar hadügy és külügy elkülönítését fogja követelni. A konkrét követelés hasonló, ám a cél természetesen eltér: míg a majdani ellenzék Ferenc József magyar király felségjogainak különválasztott gyakorlását kívánja elérni, addig Teleki az uralkodó magyar királyságának elismerését akarta megakadályozni. Az emigráció hazai képviselője tehát formailag az áprilisi törvényeken túl, az 1848 nyári állapotok törvénybe foglalását követelte. Ám a szavakban hangoztatott megegyezési készség ellenére – ezzel a hatalom által elfogadhatatlan feltétellel – valójában mindenfajta egyezkedést el akart lehetetleníteni.[7]

Később, már az országgyűlés alatt a trónbeszédre válaszoló dokumentum radikális formájával (felirat helyett határozat), hangnemével és tartalmával akarta a szakítást kiprovokálni.

Ám a *hazai politikai élet többsége*, bár látva a hatalom merev viselkedését, kedvező feltételek esetén nem vetette el az elszakadást sem, annak kocká-

[7] *Teleki László válogatott munkái, II.* Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1961, 235. Hanák: *I. m.* 76–77.

zatait érezve kivárt, s fenntartotta valamiféle megegyezés elvi lehetőségét is. Teleki tragédiáját az okozta, hogy csak későn észlelte azoknak a kiváró magatartását, akiket fenntartás nélküli támogatóinak remélt.[8]

Kell-e egyáltalán megegyezés, vagy van esély más, például független állapot vagy alternatív integráció létesítésére? 1861-ben a másik oldal megegyezési készségének hiányát, s beolvasztó szándékát világossá tevő Februári Pátens hatására még *Deák és köre* is eljutott oda, hogy érthető és nem indokolhatatlan a függetlenségi–forradalmi megoldás: „a bizalom megszűnt mindenkinél a kiegyezés lehetősége iránt. Mert [...] az új pátens a [magyar] korona integritását tényleg cáfolja [...] minden közös törvényhozási teendő, pénz, háború, közös anyagi érdekek egyenesen a Reichsratnak reserváltatnak; [...] kibékülésnél nem vár ránk más mint mi legrosszabb esetben egy európai háború után beállott fölbomlása után Ausztriának, reánk várna". Lónyay naplója szerint Deák „meg van győződve arról, hogy csak forradalmi tér maradt fönn a nemzetnek".[9]

'48 SZŰKÍTŐ MÓDOSÍTÁSA? – DEÁK ÉS KÖRE VÉLEMÉNYE 1.

Az elkeseredett szavak ellenére a Deák körüli mérsékelt liberális csoport politikája elsősorban a birodalmon belüli magyar alkotmányos önállóság biztosítására irányult. Deák engedékenységében döntő szerepe volt annak, hogy adott európai erőviszonyok között csak így látta megőrizhetőnek az ország területi integritását. A nagyhatalmak játékszerévé váló kisállamok sorsának elkerülése, az ország biztonsága érdekében szükségesnek látta a középhatalmi státus megőrzését, a Kárpátok és az Al-Duna adta védhető természetes határok megtartását. Nézete szerint minderre csak a Habsburg birodalom keretében volt lehetőség. Megegyezésre Ferenc Józseffel csak olyan politikának volt esélye, amely az *adott törvényi formához nem mindenben*, ám saját törekvései érvényesítésére *1848 alapelveinek átmentéséhez* ragaszkodik. Deák magánkörben alapelveit így fogalmazta: az áprilisi „törvényekben kimondottaknál csak három tárgyban nem engedne: 1-szer oly kvalifikációra, mely igen megszorítaná a követválasztói képességet, nem tudna beléegyezni. [...] 2-szor. Nem mondana le a felelős kormány eszméjéről. 3-szor. Az országgyűlésnek adó- és újonc megszavazási jogáról [az ország önállóságának, külpolitikai és a hadügyi befolyásának biztosítékaként]." Az áprilisi törvények formáját az említett hármas célrendszerhez képest részletkérdésnek, s ezért másképp is szabályozhatónak tekintette.[10]

Ez kétségtelenül magában rejti '48 módosíthatóságát. Deák magán megnyilatkozásban megjelöli, hogy mely ügyterületeken várnak engedményt Ferenc József környezetében, illetve, melyek azok a kérdések, amelyek megoldása nehézségekkel jár és bizonyos közösséget igényel. Ilyennek ítélte a kül- és kereskedelemügy kérdését, és tudatában volt annak, hogy „sem a császár, sem a német státusférfiak, sem a hadsereg bele nem fognak egyezni abba, hogy a hadsereg kétfelé szakíttassék";[11] bár nyilvános szövegeiben csak annyit mond, hogy „az 1848-diki törvényeknek rendeletei között vannak egyes pontok, miket [...] mi magunk is óhajtunk célszerűbben átalakítani s határozottabban kifejteni".[12]

Az örökös tartományok érdekeinek figyelembevételét viszont csak az államadósságban történő – 1848 tavaszán még elutasított – részvállalásban és a kapcsolattartásban említi. „Készek vagyunk mi azt, [...] mit önállásunk s alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk – a törvényszabta szigorú kötelesség mértékén túl is, méltányosság alapján politikai tekintetből – megtenni, hogy azon súlyos terhek alatt, [...] az ő jólétök, s azzal együtt a mienk is össze ne roskadjon."[13]

'48 PERSZONÁLUNIÓS IRÁNYÚ, TÁGÍTÓ MÓDOSÍTÁSA? – DEÁK ÉS KÖRE VÉLEMÉNYE 2.

Ám, mielőtt ebből a '48-at hirdető, de azt feladni kész Deák képét vennénk ki, érdemes ismét emlékeztetni a függetlenségi politika indokolhatóságát fogalmazó fentebbi mondataira, valamint arra, hogy az áprilisi törvények pontosítása szélesítő értelemben is elképzelhető. Bár a második feliratban emlékeztet, hogy előzőleg „nem kértünk engedményeket, nem hoztunk javaslatba újabb törvényeket jogaink biztosítására",[14] most, az uralkodó elutasító magatartása láttán, emeli a tétet. A hadügyeket illetően lényegében a hadsereg szétválasztását veti fel abban a formában, ahogyan arról

[8] Szabad György: *Miért halt meg Teleki László?* Budapest, 1967. Hanák: *I. m.* 69; 73.

[9] Dobszay: *I. m.* 203., 219., 221–222. Az országgyűlés és a hazai politika megosztottságára általában: Szabad György: *A forradalom és kiegyezés válaszútján*. Budapest, 1969. Sarlós Béla: *Deák és a kiegyezés*. Budapest, 1987, 38–90.

[10] *Lónyay Menyhért naplója 1860–1861.* (Szerk. Deák Ágnes. Budapest, 2004, 67.) Az 1860. december 15-i bejegyzése aznapi tanácskozásukról.

[11] *Levele sógorának, Oszterhueber* Józsefnek, Pest 1861. január 9. In: Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek II.* Válog. és s. a. r.: Deák Ágnes. Budapest, 2001, 28–29.

[12] *Az 1861. évi országgyűlés első felirata 1861.* In: Deák: *I. m.* II. 60. és második felirata: *Uo.* 100.

[13] *Az 1861. évi országgyűlés első felirata.* 1861. In: Deák: *I. m.* II. 59. A hadügyekre és az államadósságra vonatkozó lehetséges engedményekre: Hanák: *I. m.* 57–59.

[14] *Második felirat, Uo.* 74.

annak idején a reformkorban esett szó: „Régiebb törvényeink is aziránt is világosan rendelkeznek, hogy az idegen katonaság Magyarországból eltávolíttassák, a magyar katonaság visszahozassék, a magyar várakban magyar parancsnokok alkalmaztassanak, a magyar hadak főkapitánysága az ország nádorát [tehát ne valamilyen birodalmi minisztériumot] illesse."[15] A külügyeket illetően pedig: „Törvényeink [...] kikötötték ugyan, hogy [...] háború Magyarországban az ország tudta és beleegyezése nélkül meg ne indíttassék, a békekötésnek pontjai az ország gyűlésével közöltessenek, a fényes Portánál magyar rezidens tartassék, a külügyek tárgyalásából a magyarok ki ne zárassanak", illetve az országgyűlés joggal várhatja el, hogy „a küldolgok fennforgó körülményei fedeztessenek fel előtte."[16] E történeti érvelésbe burkolt követelések az áprilisi törvényeknek lazább kapcsolatot eredményező – 1848. nyári helyzetre emlékeztető – perszonáluniós értelmezése irányába mutatnak.

Az év elején felmerültek hasonló gondolatok Deák politikai barátai körében is. Lónyay Menyhért mint a maga véleményével egyező reményt közli Eötvös várakozását, miszerint Ferenc József lesz a Német Szövetség feje, azon kívüli tartományai (Galícia, valamint a Horvátországgal egyesítendő Dalmácia) a magyar korona alatti belügyi autonómiával bírva minden egyéb ügyben Magyarországgal közösséget alkotnának, s „a magyar koronának minden ügyei a némettől külön kezeltessenek, külön financia [pénzügy], külön hadsereg, külön diplomácia".[17] A Deáknál és körében megfogalmazódó perszonáluniós lehetőséget felvető vélemények nem állnak távol Telekinek fent említett, új garanciákat követelő álláspontjától. Formailag szintén közel áll hozzájuk az 1866–1867-es kisebbség majdani törekvése, hogy az áprilisi törvényeket az 1848 tavaszi *törekvések* és az 1848 nyári állapotok törvénybe foglalása irányában pontosítsa.

A két, ellentétes irányú módosítás lehetősége között az eredő: 1848 helyreállítása. Deák nyilvános programja békülés szándékát tükrözik, azonban az „ajánlat" jogi szempontból nem több, mint az alkotmány helyreállítása fejében Ferenc József koronázása, az országnak a birodalomban maradása, de az önállóság megőrzése, 1848 betűjének megtartása mellett. Egy ilyen, *tisztán 1848-as alapú kiegyezés viszont még maga Kossuth szerint sem elvtelen alku*, végső esetben – bár nem azonosul a megoldással – morálisan még ő maga is elfogadhatónak tartja: „Ha nem volna kilátásunk forradalmi harcra [...] nem venném rossz néven, ha 1848 (de csakis 1848) alapján a nemzet kialkudnék, azaz koronázna". Igaz, azzal szerinte a nemzet akaratán kívül „megcsalattatást, újabb szolgaságot" venne magára.[18]

[15] *Második felirat, Uo.* 81.
[16] *Második felirat, Uo.* 80–81.
[17] *Lónyay Menyhért naplója... I. m.* 51–52.

1861 MINT A KIEGYEZÉS ELŐZMÉNYE

Deák stilárisan és tartalmilag az országgyűlés egésze számára elfogadhatóvá formált 1861-es álláspontja ugyanakkor – noha nem tesz engedményt '48-ból – egy sor olyan alapelvet szögezett le, amelyek a majdani kiegyezés alapelveivé váltak. A felirat elutasítja az abszolutizmust és a birodalmi egységet. Jogalapnak az 1848-as dekrétumhoz hasonlóan (ennek van szerepe a felirat elfogadásában) a Pragmatica Sanctiót tekinti, Deák azt kétoldalú szerződésként értelmezi, amely a nőági feloszthatatlan örökösödésért cserébe a nemzet jogait biztosítva, kizárólag perszonáluniót teremtett a dinasztia országai között. Visszautasítja az örökös tartományok vélt jogaival, érdekeik sérelmével kapcsolatos vádakat, minthogy nem velük, hanem az uralkodóházzal kötött „szerződést" az ország. Példával igazolja a tisztán perszonáluniós kapcsolat működőképességét, rámutat arra, hogy az örökös tartományok német szövetségi kötelezettségei miatt a kapcsolat ennél nem is lehet több, hiszen e terhek a szövetségben nem tag Magyarországot nem sújthatják.

Mégis kifejezi a készséget arra, hogy az ország a birodalom más részeivel méltányosan érintkezésben marad, de csak „mint önálló szabad nemzet más önálló szabad nemzettel, függetlenségünk megóvása mellett" esetenkénti érintkezés [tehát nem közös parlament részeként és ekkor még nem is a későbbi rendszeres delegációk] formájában. A második felirat határozottan ismétli meg, hogy a mindkét felet érintő viszonyok a perszonálunióban kizárólag a felségjogok révén keletkeztek: „vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, miket magára a király személyére ruházott az alkotmány. Mivel pedig a magyar király egyszersmind az örökös tartományoknak is fejedelme, természetes, hogy az ily jogokat mind Magyarországra, mind a többi tartományokra nézve ugyanazon fejedelem gyakorolja," ám ezek intézésére szolgáló közös intézményekről még nem beszél.[19]

Deák '48-melletti kiállását illetően volt kortárs, aki szerint Deák akarja, hogy „rendes törvényhozási úton az 1848-iki törvényeket revízió alá

[18] Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból. II. A villafrancai* béke után. Budapest, 1882, 485. Deák kétirányú, '48-at szűkítő és tágító politikájára: Hanák: *I. m.* 82.
[19] *Második felirat*, Deák: *I. m.* 79. Deák alkukészségének hiányára: Hanák: *I. m.* 88–90.

vegye [...] hogy ha az uralkodó [...] az 1848-iki törvények jogi erejét elvileg elismeri, aztán lehet azokból az alkotmány és béke idejében egyetmást feláldozni". Valójában Deák tudva, hogy az áprilisi törvényeknek még szűkítő helyreállítására sincs készség az uralkodóban, nemhogy engedni kész, de egyenesen fenyeget azzal is, hogy Ferenc József merev ellenállása elszakadási törekvéseket is kiprovokálhat. Magunk tehát Kossuthnak Deák eljárása feletti jóhiszemű megítélésével tudunk egyetérteni: „Deák akkor még, úgy látszik, a '48-at akarta. Csodálatos, hogy be nem látta, miként a bécsi udvartól '48-at csak a '49-től való félelem csikarhatja ki."

Ám az elszakadás emlegetése arra utal, hogy – szemben Kossuth politikai értékelésével – Deák igenis tudta, hogy az emigráció kínálta függetlenségi alternatíva segítheti a birodalmon belüli alkotmányosság kiküzdését. A birodalmi kormányzat által provokált „végelszakadás" felemlegetésének célja feliratban nyomásgyakorlás: az uralkodónak, a birodalmon belüli magyar alkotmányosság merev elutasítása esetén számolnia kell a függetlenségi alternatíva érvényesülésének veszélyével. Ugyanakkor Kossuth még 1867-ben is – igaz retorikai elemként, s azzal nem azonosulva – megismétli korábbi véleményét egy olyan kiegyezésről, amely 1848 alapján történne. Bár „engem, ki bizonyos kapcsolatokban az ellentéteket kiengesztelhetetlennek ítélem, nem elégített ki a határ, melyet kitűztél; de meg tudtam fogni, hogy ha nemzetünk vezérleted alatt békés úton eljut azon határhoz, lesz oka többet nagy szenvedések árán nem merényleni". Egy ilyen kiegyezést tehát Kossuth még 1867-ben is morálisan elfogadhatónak tartott.[20]

A MEGVALÓSULT KIEGYEZÉS TARTALMA

1865-re a magyar és az osztrák politika, valamint az uralkodó egyaránt eljutott a kiegyezés gondolatáig. A kortársak 1861 tapasztalataiból és Kossuth korrekt tájékoztatásaiból kiindulva egyre kevésbé voltak meggyőződve arról, hogy a magyar függetlenségi törekvések külső támogatást kaphatnak. Ennek híján egy alternatív integrációs forma, szomszédos kisnemzeteké nehezen elfogadható feltételekkel, a magyar vezető szerep feladásának reális esélyével árazódott a kortársak tudatában, akik ezért – ha már integrációra van szükség – a még nem létező Dunai Konföderáció helyett a már fennálló és ismert integrációs keret, a Habsburg birodalom fenntartásának gondolatával békéltek meg. Magyar oldalon az ellenállás és várakozás kifáradása is alapot teremtett a kiegyezési szándék érlelődéséhez. Az uralkodót és az osztrák polgárságot összbirodalmi alkotmányosság ingatagsága és külpolitikai kudarcai már a porosz háború előtt a magyarok valamiféle megbékéltetésének szükségességéről győzték meg. Véleményünk szerint 1865-re már nem a megegyezés szükségessége, igenlése vált a viták tárgyává, hanem csak a kiegyezés feltételei és formája.[21]

A kiegyezési rendszer megvalósult, törvénnyé fogalmazott megoldása ismert, s ennek elemzése más publikáció tárgya. Most csak rövid összevetést teszünk az eddigiek fényében. Az elítélő hangnemtől eltekintve részlegesen egyet lehet érteni tartalmilag Kossuthnak a jogfeladást felrovó tárgyi értékelésével, és azzal, hogy Deák 1865–1867-es vezető szerepét annak az 1861-es kiállásnak köszönhette, amelytől ekkorra eltávolodott. Mint a sokat emlegetett Kasszandra-levélben írja: „Azon példátlan befolyás, melyet a nemzet határozatira gyakorolsz, azon álláspont következése, melyet 1861-ben választottál [...] azon roppant erkölcsi hatalomnak mely kezedben van, kulcsa abban fekszik, hogy a romlatlan nép ösztönszerűsége Téged a nemzeti jogok békés úton visszaszerzésének terén vezérét, még mindig az 1861-ki jogalapon vél állani." Valóban, Deák 1866–1867-es megkérdőjelezhetetlen szerepe jelentős részben az 1848-as alkotmány melletti korábbi szilárd kiállásának tulajdonítható. Ugyanakkor a Kossuth által felrótt „jogfeláldozás", amelynek „sikamlós terére" Deák jutott, elengedhetetlen volt a kiegyezés megkötéséhez, amelyet azonban ekkor már a politikai életben megnyilvánulni engedett erők egyértelműen akartak. Tudjuk, ez volt az ára a megbékélésnek; ha valaki a nemzet érdekében állónak tekintette a kiegyezést, annak el kellett fogadnia, s az tudomásul is vehette ezeket az engedményeket.

Hogy '48-hoz miként viszonyult a kiegyezés 1867-ben megkötött formája? A külügyekben, ha az 1848 nyarára a német egységfolyamat következtében kialakult állapotokhoz, a saját diplomácia kiépítéséhez viszonyítunk, egyértelmű visszalépés mutatkozik. Ám ha az áprilisi törvények *betűjét* nézzük, egyenesen bővítés, hiszen azokban a külügyi befolyás pontos for-

[20] *Kossuth Lajos nyílt levele Deák Ferenchez.* Párizs, 1867. május 22. A következő kiadást használtam: Pajkossy Gábor: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Budapest, 2003, 462.

[21] Galántai József: *A Habsburg Monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus, 1867–1918.* Budapest, 1985. 33–37; 55; A balközép kiegyezést nem ellenző politikájára: 64; 70–73. és 81. A kiegyezési készség társadalom- és nemzetpolitikai indítékaira: Szabad György: *Az önkényuralom kora, 1849–1867.* In: *Magyarország története 1848–1890.* Főszerk.: Kovács Endre, szerk.: Katus László. Budapest, 1979, 712–726. Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867.* Budapest, 1990. 422–423; 428–429; A kortársak a nagy állam, a Habsburg Monarchia mint biztonsággarancia fenntartásának szükségességéről: Uő: *Az európai kis államok fejlődési típusai.* Budapest, 1990, 89–90. és Uő: *Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében.* Budapest, 1985, 43–48. kül. 47.

mája nem volt világosan rögzítve, s főleg nem olyan széles értelemben, mint amit az 1867:XII. törvény biztosított, s amely a külügyet ugyan közösnek nyilvánította, de vétójoggal felérő egyetértési jogot biztosított a magyar miniszterelnöknek minden külügyi lépést illetően.[22] A '48-as logika, mint fentebb utaltunk rá, nem a törvényben szövegszerűen kifejtve, hanem a politika gyakorlatában biztosított befolyást, és az önálló külügyi szervezetet sem zárta ki. Hadügyben egyértelmű és tagadhatatlan visszalépés a magyar hadügyminiszter ellenjegyzésének mellőzése, s nem került törvénybe az a rendies fogalmazású kívánalom sem, hogy a magyar alakulatok, magyar tisztek vezetése alatt Magyarországon állomásozzanak. Ám fennállt a lehetőség, hogy egyes részkérdésekben – hasonlóan 1848-hoz – a magyar kormány gyakorlatban alkudjon ki engedményeket. Ez így is történt például a hazai sorozású és örökös tartományokban kiállított katonaság alakulatainak cseréje ügyében: ha lassabban is, mint 1848-ban, ez a folyamat ténylegesen előre is haladt. 1874-re a Magyarországban állomásozó hazai és örökös tartományokból sorozott ezredek aránya 35:11 volt, s a határokon kívül csak 20 hazai sorozású. A folyamat tovább folytatódott, s 1884-re a hazai alakulatoknak már négyötöde itthon állomásozott. A tisztikar és a vezérkar összetételében viszont miniszteri ellenjegyzés híján sem a magyar tiszti kinevezések és előmenetel elválasztása, sem a magyar részvétel kellő súlya nem érvényesült.[23] A birodalom másik felével való kapcsolattartás és egyezkedés a Deák által az 1861-es feliratokban említett „esetenkénti érintkezés" helyett most rendszeres intézményes keretet kapott (közös minisztériumok, delegációk).

ALTERNATÍV KIEGYEZÉSI ELKÉPZELÉS: A KISEBBSÉGI JAVASLAT

Miben különbözött ettől a kisebbségi elképzelés? Ezt a kiegyezési törvényt megszövegező úgynevezett Hatvanhetes Bizottság, illetőleg annak Tizenötös Albizottsága kisebbségének különvéleményéből olvashatjuk ki. A tervezet minden ponton hangoztatta a szimbolikus jelentőségű elemeket (magyar királyi cím, címer, jelvények hangsúlyozott szerepeltetésének kötelessége az uralkodó diplomáciai és legfőbb hadúri tevékenységében). Deákék az alapelveket illetően elsőbbséget adtak a *közös* biztonság *együttes* védelmének, azaz a két szempont között hierarchikus viszonyt állapítottak

[22] Sarlós: *I. m.* 165–166.

[23] Galántai József: *A Habsburg Monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus, 1867–1918.* Budapest, 1985, 108–109.

meg a birodalom biztonsága javára. A kiegyezési törvényt kidolgozó 67-es bizottság kisebbségének különvéleménye viszont a rendszer megtervezésekor e két szempont – a biztonság és az ország függetlensége – kiegyensúlyozásával, „egyformán figyelembe vételével" dolgozott, ezért s a Pragmatica Sanctio mellett hivatkozott a függetlenséget leszögező 1791:X. tc.-re is (1. pont).[24] Nem is a *közös* védelmet, hanem csak a közös biztonság fenntartására szükséges *kölcsönös* védelmet említi a Pragmatica Sanctio céljának (4. pont), s a felségjogokból származó kérdéseket sem közös ügyeknek minősítette, hanem ekként definiálta: „azon viszonyok tehát, melyek a magyar korona országait s ő felsége többi országait s tartományait a Pragmatica Sanctio alapján a fejedelem ugyanazonosságánál fogva közösen érdeklik" (9. pont). A kisebbség tehát csak a többségi véleményben is szereplő közös érdekű, de nem automatikusan közös ügyek létét fogadta el. A szövegezés nem pusztán stiláris különbséget takar, hiszen a közös érdekű ügyekben – s ezek közé sorolta a külügyet és a kölcsönös védelmet is – az ország nem volt köteles megállapodásra lépni és közös intézményeket működtetni. A tervezet a birodalom másik felével nem, csak az uralkodóval szemben ismert el kötelezettségeket (8/2. pont).

A külügyi felségjogok gyakorlásánál a kisebbség túlmenve Deákék elképzelésén, az egyetértési és beleegyezési jogon, formálisan is előírta volna a miniszteri ellenjegyzést, és bár törvényben nem létesített volna önálló külügyi apparátust, de azt nem zárta ki. Viszont első tervezetében megkülönböztetett és egyaránt lehetővé akart tenni közös, de mellette külön magyar, illetve osztrák külügyi aktusokat. „Egyetértőleg" intézendőnek csak azokat a külügyeket ismerte el, „melyek a magyar korona országait és ő felsége többi országait és tartományait egyformán illetik",[25] s ezzel azt fogalmazta meg, hogy létezhetnek csak magyar vagy csak osztrák érdekű külügyek is. Ennek megfelelően rendezte volna a miniszteri ellenjegyzés gyakorlatát is: „A Magyarországot és Őfelsége többi országait és tartományait *egyformán* illető okmányoknál, *mindkét* kijelölt miniszter ellenjegyzése szükséges, míg az *egyiket* vagy másikat *külön* érdeklőknél a körülményekhez képest *egyiké* vagy másiké *kívántatik csupán*."[26] A kiegyezési törvény alternatív tervezete végül ennél enyhébb formában, de hasonlóképp a nem közös, de közös érdekű ügyek között olyan külügyekről beszélt, amelyek „mind a magyar korona országait, mind Őfelsége többi országait és tartományait illetik",

[24] *Harmadik melléklet a 69. számú irományhoz: Különvéleménye a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottság kisebbségének.* In: *Képviselőházi irományok, 1861.* II. kötet. 95. és köv. 1. pont.

[25] *A Hatvanhetes bizottság tizenötös albizottsága kisebbségének véleménye. Uo.* 76–81. 76.

[26] *A Hatvanhetes bizottság tizenötös albizottsága kisebbségének véleménye. Uo.* 76–81. 78.

mely megfogalmazás burkoltan megenged olyan külügyeket, amelyek tehát nem közös, hanem csak magyar vagy csak osztrák érdekűek. Bővíti viszont az ellenőrzést a kisebbségi javaslat olyan módon, hogy a magyar kormány egészének befolyását rögzítette volna. A 12. pont szerint „Őfelsége minden külügyekben a személye mellé rendelt magyar felelős minisztert mindig, hadüzenet, békekötés vagy más nemzetközi szerződések kötése alkalmával pedig az összes magyar felelős minisztériumot is meghallgatandja." A 14. pont az uralkodó diplomáciai lépéseinek magyar miniszteri ellenjegyzését írta elő úgy, hogy „minden okmányoknál az oldala mellé rendelt magyar felelős miniszter ellenjegyzése is szükséges, ami nélkül azok Magyarországra nézve érvénnyel bírni nem fognak". Végül az országainak erőforrásaival dinasztikus érdekek szerint rendelkező uralkodói gyakorlattal szemben a kisebbség tovább erősítené a társadalmi ellenőrzést az államügyek nyilvánosságával. Javaslatuk 15. pontja szerint: a „magyar felelős minisztérium tagjainak Őfelsége előtti nyilatkozatairól, vagy az uralkodóház miniszterével folytatott tárgyalásaikról hiteles jegyzőkönyvek fognak vezettetni, melyek Magyarország országgyűlésének kívánatára [...] előmutatandók." Ugyanakkor készséget nyilvánított arra, hogy „a külügyek kezelésének egyszerűsítése és könnyítése céljából [...] a külföldi képviseltetés, és a más hatalmak képviselőivel való érintkezés módjára nézve ő felsége többi országaival és tartományaival, mint független szabad ország más független szabad országgal, időnként egyességre lépjen".[27] Ezzel lényegében nyitva hagyta akár a közös, akár az elkülönített külügyi apparátus kialakításának lehetőségét, illetve azt időnkénti tárgyalásos rendezésre utasította.

Hadügyekben, a kisebbség ragaszkodva 1848 betűjéhez is, mindkét tervezetében meghagyja, illetve újból leszögezi az illetékes magyar miniszter ellenjegyzésének szükségességét. Tervezetük szerint „a közös fejedelem mint legfőbb hadparancsnok [...] az országok erre megbízott minisztereinek ellenjegyzése mellett intézkedik. [...] Magyarországon csak az oly rendeletek lévén végrehajtandók, melyek saját miniszterének ellenjegyzésével ellátva vannak." A hadügyi felségjogok és miniszteri ellenjegyzés gyakorlásának irányát is megszabta volna a kisebbség, méghozzá Deák 1861-es második feliratának régi törvényekre hivatkozó passzusához hasonlóan. A 23. pont szerint „a magyar korona országainak hadserege béke idején mindig azok területén tartandó", a 24. pont szerint „alattvalói [...] csak a magyar korona országainak hadseregéhez soroztathatnak", 25. pont szerint „a magyar korona országai hadseregének mind al-, mind főtisztségeire – ide értvén a tábornokokat is – azon országoknak szülöttei alkalmaztassanak".

[27] *Különvéleménye a... hatvanhetes bizottság kisebbségének. Uo.* 96–97.

Végül törvénybe akarta foglalni a kisebbség azt is, hogy „Őfelsége a magyar korona országai hadseregének azok területén kívüli alkalmazását csak [...] [miniszteri ellenjegyzéssel], más ahhoz nem tartozó katonaságnak [...] behozását és itteni alkalmazását pedig [...] csak az országgyűlésnek megegyezésével határozhatja el" (26. pont). Ezek a javaslatok nagyrészt Deák 1861-második feliratban említett felvetésének szellemében túl is mennek az áprilisi törvények betűjén abban az irányban, amelyet amúgy annak megalkotói elérni akartak, s 1848 nyarára meg is valósítottak. Hadügyekben tehát a kisebbség '48-on a perszonáluniós állapotokat értette.

A két birodalomfél kapcsolata ügyében a kisebbségi javaslat szintén az 1861-es Deák-féle esetenkénti érintkezéshez hasonlóan gondolkodott. Állandó bizottságok helyett csak „oly kérdések iránt, melyekre nézve Magyarország országgyűlésén és ő felsége többi országainak és tartományainak alkotmányos törvényhozásában az illető minisztériumok előterjesztéseire létrejött megállapodások eltérnek egymástól", javasolt, de csak javaslattevő bizottságot. Az albizottság kisebbsége akár a külön intézkedés lehetőségét meghagyta volna: „ha a magyar országgyűlés és ő felsége többi országai és tartományai... között egyetértés ily módon [a kormányok, illetve a delegációk tárgyalásai során] sem jött volna létre, mindenik fölterjeszti megállapodását a közös fejedelem elé, ki is mindkét minisztérium meghallgatása után, az egyiket vagy a másikat az eltérő pontokra nézve is szentesítheti".[28]

Úgy tűnik, hogy Deák 1861-es és az 1865–1867-es kisebbség álláspontja igen közel állt egymáshoz, utóbbi szövegszerűen is sokat merített Deák egykori feliratainak érveléséből, motívumaiból. A kisebbség ugyanakkor megőrzött egyes gondolatokat Teleki 1861-es szövegének motívumaiból is. Persze a kiegyezés kisebbségi híveinek és Telekinek a szövegekben rejlő céljai nem estek egybe.

EPILÓGUS

Ellenpróba híján nem tudjuk, hogy akár a kisebbségi kiegyezési elképzelés – amely lényegében az 1848-as nyári állapotok törvénybe foglalását vagy annak lehetőségét tartalmazta –, akár az áprilisi törvények változatlanul hagyása működhetett volna-e. Válságos pillanatokban kétségtelenül nem garantáltak zökkenőmentességet, de mint a századforduló vámügyi nehézségei mutatják, a végül törvénnyé lett mechanizmusok sem. Véleményem szerint azonban a kiegyezési készséget alakító tényezők és szándékok erő-

[28] *A Hatvanhetes bizottság tizenötös albizottsága kisebbségének véleménye. Uo.* 78.

sek voltak, a többségi és kisebbségi tervezet között félúton álló 1848-as törvények érintetlensége akár növelhette is volna a magyar fél bizalmát, s így erősíthette volna elkötelezettségét a rendszer mellett. A kinyilvánított *védelmi* cél lazább integráció mellett is teljesülhetett, hiszen a birodalom védőernyő szerepét a magyar fél is igényelte, sőt a kisebbség is kifejtette, hogy „Magyarország törvényes királyát jogaiban minden kül megtámadás ellen a törvények rendelete szerint megvédeni mindig kész leend", s csak azt kívánta leszögezni, hogy „a védelem esetének beállta, és annak miként 'teljesítése' felett, a fennálló törvények értelmében, az országgyűlés határozzon".[29] Ez megfelelt a korábbi gyakorlatnak, hiszen az uralkodó háború esetén a rendi korszakban is a diétához fordult segítségért, amit mindig meg is kapott. 1848 végén Kossuth is úgy látta, hogy ha Ferenc József az önálló had- és pénzügyekkel együtt elfogadná az 1848-as törvényeket, magyar királysága elfogadható, az államadósság egy része vállalható, két birodalma pedig véd- és dacszövetséget köthetne, mely megállapodásban akár azt a fegyveres erőt is rögzíthetnék, amelyet külső támadás esetén egymás megsegítésére vállalnának.[30]

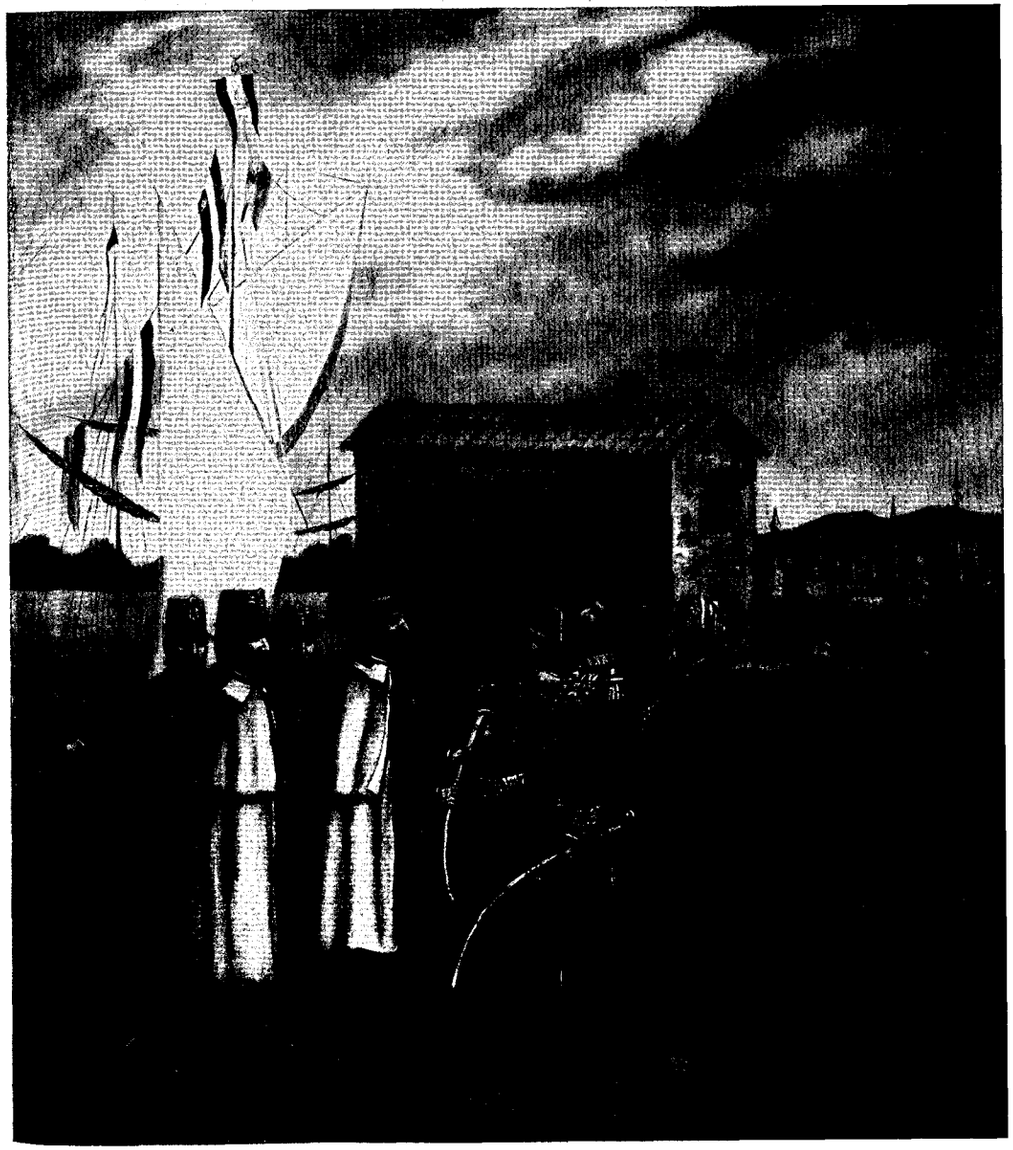
Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy az uralkodó, kinevezési joga révén az 1848-as törvények formális megtartása mellett is tudott volna működőképes politikát és igazgatást kialakítani. Részéről azonban ehhez hiányzott a bizalom, s az abszolutizmusból indulva a megadott 1867-es engedményekhez is kényszeredetten viszonyult. 1848 módosítása viszont a magyar politikában táplálta az uralkodó abszolutista és az osztrák politika centralisztikus politikája elleni bizalmatlanságot. Meggondolandó, hogy – miként a magyar alakulatok állomásoztatásának ügye mutatja – az 1848-as törvények formális megtartása és homályosságuk ellenére, sőt épp azt kihasználva, az általuk biztosított keretek közötti működés a kiegyezés utáni politikai folyamatokat, a kiegyezés körüli és azt követő vitákat más mederbe terelhette volna-e. Ehhez persze a feleknek engedniük kellett volna a másik feltételezett törekvéseit illető gyanakvásból. Ám a szükséges bizalom mindkét félből hiányzott.

[29] *Különvéleménye a ... hatvanhetes bizottság kisebbségének. Uo.* 107.

[30] Kossuth levele Csányinak 1848 dec. 7-én. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* I. 1848 szeptember–december. (Szerk.: BARTA István) Budapest, 1952. (Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.) 662–664.

Hermann Róbert

A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TERVEI MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI JÖVŐJÉRŐL, 1849–1867

Kossuth Lajos megérkezése a törökországi Sumenbe.
Ismeretlen mester olajfestménye, 19. század második fele (MNM Történeti Képcsarnok)

1849-ben egyértelművé vált, hogy Magyarország önerejéből nem tudja kivívni a függetlenségét, s nem tudja visszaállítani még az 1848 előtti korlátozott önállóságát sem. Az orosz szövetséggel megtámogatott Osztrák Császárság katonai erejének ellensúlyozásához a magyar politikának szövetségesek után kellett néznie.

Erre természetszerűleg több mód is adódott. Az egyik a külföldi szövetségesek keresése. E tekintetben az 1848–1849. évi magyar tapasztalatok nem sok jóval kecsegtettek. A Batthyány-kormánynak gyakorlatilag egyetlen európai állammal sem sikerült tényleges diplomáciai kapcsolatot létesítenie. Mind Nagy-Britannia, mind Franciaország alapvetően az Osztrák Császárság részeként kezelte Magyarországot. Az 1848. szeptember–októberi szakítás után pedig az Országos Honvédelmi Bizottmányt, majd 1849 májusa után az új magyar kormányt forradalmi, nem legitim államhatalomként kezelték. Csak az Ausztriával hadban álló Szárd–Piemonti Királysággal, illetve a Velencei Köztársasággal sikerült ideig-óráig kapcsolatot létesíteni, de ez Piemont esetében csak az 1849. március 23-i novarai vereségig tartott, Velence pedig maga is segítségre szorult.[1]

Ezzel függött össze a következő lehetőség: a magyar ügy bekapcsolása az európai átalakulási folyamatokba. 1849-ben ugyan mind az olasz, mind a német egységmozgalom vereséget szenvedett, de a német- és az olaszkérdés ettől még létező és megoldatlan probléma maradt. Azaz, ha sikerül a magyar ügyet akár az egyikhez, akár a másikhoz, akár mindkettőhöz hozzákapcsolni, ezáltal lehetőség nyílt volna a magyar szabadságharc újraindítására is. (Erre történt kísérlet 1859-ben, illetve 1866-ban.)[2]

[1] V. Waldapfel Eszter: *A független magyar külpolitika 1848–1849.* Budapest, 1962. Diószegi István: *A magyar forradalom nemzetközi helye.* In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései.* Szerk. Spira György – Szűcs Jenő. Értekezések a történeti tudományok köréből 77. Budapest, 1976, 113–120. Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben.* História Könyvtár. Monográfiák. Budapest, 1999.

[2] Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak.* Budapest, 1967. Koltay-Kastner Jenő: *A Kossuth-emigráció Olaszországban.* Budapest, 1960. Lukács Lajos: *Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben.* Értekezések a történeti tudományok köréből 34. Budapest, 1962. Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867.* Budapest, 1986. Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei.* Budapest, 1986. *A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866.* Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Nyulá-

A harmadik lehetőség a belső erőforrások fokozottabb mozgósítása volt. A magyar szabadságharc hadseregének legalább 20–25 százaléka folyamatosan olyan hadszíntereken volt lekötve, amelyeken nem a cs. kir. hadsereg reguláris alakulatai, hanem a magyarországi társnemzetek fegyveres erejével álltak szemben, ideértve a cs. kir. hadsereg határőrezredeit is. Ha sikerül békét teremteni magyarok és nem magyarok között, egy újra induló szabadságharcban ez ugyanekkora erőtöbbletet, adott esetben 60 000–80 000 főt jelenthetett volna.[3]

Erre már a szabadságharc végnapjaiban történt kísérlet. Az 1848. évi levert havasalföldi forradalom vezető politikusai egyaránt veszélyesnek tartották a román egységmozgalomra nézve az orosz és az osztrák nagyhatalmat, s ezért közvetítésre ajánlkoztak a magyar és a román fél között. A magyar kormánnyal közösen kidolgozott és 1849. július 14-én aláírt megbékélési tervezetük képezte az alapját a magyar országgyűlés 1849. július 28-án elfogadott határozatának, az ún. nemzetiségi törvénynek. A 17 paragrafusból álló, Szemere Bertalan miniszterelnök által előterjesztett törvényjavaslat ugyan továbbra sem adott területi autonómiát az egyes nemzetiségeknek, de elismerte jogukat a szabad nemzeti fejlődésre, s ennek

SZINÉ STRAUB Éva. Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 34. Budapest, 1999. FARKAS Katalin: *Az olasz vezetés és a magyar emigráció kapcsolatrendszerének átalakulása (1861–1864).* In: *150 éves az olasz egység.* Szerk. MOLNÁR Anna – ANDREIDES Gábor. Budapest, 2011, 189–204. FARKAS Katalin: *Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866.* Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2011.

[3] STEIER Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben.* Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. Budapest, 1937. I–II. THIM József: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története.* Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. Budapest, 1940. II–III. Budapest, 1930. I. TÓTH Zoltán: *Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–49-ben.* In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára.* Szerk. I. TÓTH Zoltán. Budapest, 1952, II. 248–340. I. TÓTH Zoltán: *A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1848–1849-ben.* In: *Magyarok és románok.* S. a. r. CSATÁRI Dániel. Budapest, 1966, 195–248. KOVÁCS Endre: *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon.* Elvek és Utak. Budapest, 1977, 239–265. SPIRA György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán.* Budapest, 1980. *Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben.* Szerk. BONA Gábor. [I.]. Budapest, 1983. *Szerbek és magyarok a Duna mentén. II. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből 1848–1867.* Szerk. FRIED István. Budapest, 1987. SZÁSZ Zoltán: *A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése.* In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben.* Szerk. SZABAD György. Budapest, 1998. 317–338. GERGELY András: *A nemzetiségi kérdés 1848–49-ben.* In: Uő: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből.* Budapest, 2001, 446–467. *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében.* Szerk. KISS Gábor Ferenc – ZAKAR Péter. Belvedere Kiskönyvtár 15. Szeged, 2003.

érdekében a községi, egyházi és törvényhatósági életben kiterjedt nyelvhasználati jogokat biztosított számukra. Ezzel a magyar kormány elfogadta az országban élő nemzetiségek azon igényét, hogy ne csupán kulturális és vallási, de politikai közösségként is létezzenek. A törvényt Kossuth és Szemere aláírásával kinyomtatták és közzétették.[4]

A béketeremtést az is sürgetővé tette, hogy a szabadságharc újraindítása történhetett egy belső felkelés kitörése útján. Ám az 1850-es évek második felétől legalább ennyire valószínű volt az, hogy az országhatárokon kívülről, déli vagy keleti irányból, azaz szerb vagy román területről történő betörés adná meg a szikrát az újabb szabadságharchoz. Ehhez pedig szükség volt a szerb, illetve román politikusok együttműködésére is, ami aligha történhetett meg akkor, ha a magyarországi nemzettestvéreik és a magyarok viszonyában nem történik pozitív változás.[5]

Végül utolsó lehetőségként maradt az Ausztriával való megegyezés – erre azonban éppen az 1849. évi események kevés reményt nyújtottak. Fontos hangsúlyozni, hogy e lehetőségek egymás mellett, egymással kombinálódva léteztek, s a magyar emigránsok – elsősorban Kossuth Lajos – a mindenkori lehetőségekhez képest igyekeztek akár egyiket, akár másikat, akár közülük többet is felhasználni.

[4] I. TÓTH Zoltán: *A Szemere-kormány nemzetiségi politikája (1952.)* In: Uő: *Magyarok és románok.* S. a. r. CSATÁRI Dániel. Budapest, 1966, 340–370. FÜR Lajos: *Európa első nemzetiségi törvénye.* Tiszatáj, 1974/8. 58–66. ARATÓ Endre: *Az 1849. évi júliusi nemzetiségi törvény és helye Európában.* Kortárs, 1975/8. 1319–1330. RUSZOLY József: *Az 1849. évi nemzetiségi törvény.* In: Három borsodi örökhagyó. *Palóczy* László, Szemere Bertalan, *Zsedényi* Béla. Miskolc, 1992. 90–97. GERGELY András: *Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény.* In: *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez.* Szerk. TAKÁCS Péter. Erdélytörténeti Könyvek 2. Debrecen, 1998. 77–92. MISKOLCZY Ambrus: *Szemere Bertalan napja: 1849. július 28. (A nemzetiségi határozattól a zsidóemancipációs törvényig).* Aetas, 1998/2–3. 143–158. MISKOLCZY Ambrus: *Kísérlet az interetnikus kapcsolatok szabályozására: az első magyar nemzetiségi „törvény".* Magyar Tudomány, 2000/3. 279–288. A Megbékélési tervezet és a nemzetiségi törvénycikk legutóbbi közlését lásd SPIRA: *I. m.* 1980, 225–228.

[5] Magyar–román viszonylatban lásd erre BORSI-KÁLMÁN Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez.* Nemzet és Emlékezet. Budapest, 1984. BORSI-KÁLMÁN Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.* Budapest, 1993. BORSI-KÁLMÁN Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században.* H. n., 1995, 9–121. BORSI-KÁLMÁN Béla: *A békétlenség stádiumai.* Pro Minoritate Könyvek. Budapest, 1999, 11–158.

Kossuth 1849. szeptember 12-én levelet fogalmazott meg az angliai és franciaországi magyar követekhez és diplomáciai ügynökségekhez. Ebben az iratban, a híres-hírhedt vidini levélben fejtette ki részletesen nézeteit a szabadságharc vereségének okairól, s nevezte meg a bukás egyszemélyi felelőseként Görgei Artúr tábornokot. A levél lényege azonban nem ez volt. Kossuth ugyanis abban reménykedett, hogy az új világpolitikai helyzetben Magyarország ügye az európai hatalmak érdeklődési körébe kerülhet, ha sikerül bebizonyítani, hogy a magyar szabadságharc vereségének oka nem a magyar állam belső gyengeségében keresendő, hanem egy esetleges tényezőben, a magyar fővezér árulásában.

A levél végén azt is kifejtette, hogy az 1849. év tanúsága szerint Ausztria képtelen egyedül fenntartani nagyhatalmi állását, s a centralizált Ausztria nem más, mint „az orosz szatellisze". Kossuth úgy vélte, hogy Angliának és Franciaországnak ezért is érdeke Magyarország önállóságának fenntartása. Kossuth – bár a Habsburg-ház trónfosztását továbbra sem kívánta visszavonni, s vagy egy Coburg-, vagy egy Leuchtenberg-herceget ültetett volna a trónra – úgy vélte, célszerű lenne létrehozni Magyarország és Ausztria szövetségét, kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséggel és az osztrák államadósság egy részének magyar részről történő átvállalásával. E kapcsolatban kiindulási alapnak az 1848. évi törvényeket tekintette, kiegészítve a magyar országgyűlés 1849. július 28-i határozataival a nemzetiségek kívánságairól.[6]

Kossuth – ahogy Gergely András 2002-ben megállapította – az emigrációban szinte teljes külpolitikai paradigmaváltást hajtott végre: a továbbiakban Magyarország biztonságát saját nemzetiségeivel történő megegyezésben, illetve a környező kisállamokkal kötött szövetségben, konföderációban kereste.[7] A volt kormányzóelnök már 1851-ben, Kütahyában számot vetett az 1848–1849-es nemzetiségi kérdés tragikus örökségével és tanulságaival. Erre inspirálta őt a nyugati magyar emigráció egyik legjelentősebb személyisége, Teleki László gróf is. A Párizsban a magyar érdekek képviseletét ellátó Teleki már 1849 tavaszán eljutott Magyarország belső föderalizálásának gondolatához; úgy vélte, „nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is". Teleki szerint Magyarország vagy hajlandó feladni a területi integritás elvét, s megegyezni saját nemzetiségeivel, vagy elvész.

[6] Közli Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–*1849-ből.* S. a. r. KATONA Tamás. Pro Memoria. Budapest, 1987. (2. kiad. Budapest, 1994.) 508–529., a vonatkozó részt lásd 525–528.

[7] Gergely András: *Kossuth és a német egység, 1841–1871.* In: *Kossuth Lajos, a magyarok Mózese.* Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2006, 75–94., a vonatkozó részt lásd a 86–87. oldalon.

Teleki vetette fel azt is, hogy Magyarországnak konföderációra kellene lépnie Közép- és Kelet-Európa kisállamaival, Havasalfölddel és Moldvával, Szerbiával, Bulgáriával, Cseh- és Morvaországgal. A román emigráció vele tárgyaló tagjai még ennél is tovább mentek, amikor a magyarországi nemzetiségi kérdést úgy vélték megoldhatónak, ha Magyarország nemzetiségek lakta területeit a szomszédos anyaországokhoz csatolnák.[8]

Kossuth ezzel szemben úgy vélte, hogy Magyarország nem fogadhatja el a belső föderációt, mert ez óhatatlanul a kompakt nemzetiségi területek elszakadásához vezetne. Kossuth véleménye az volt, hogy a nemzetiségi problémákat csak úgy lehet megoldani, ha Magyarország *konföderációra lép* a szomszédos államokkal. Az 1850. június 15-én Telekihez írott levélben megfogalmazott terv a magyar, lengyel, cseh, horvát, szlavón, szerb, dalmát és román területek konföderációját vázolta fel.

Kossuth a történelmi Magyarország területei közül csupán Horvátország és Szlavónia önrendelkezési és elszakadási jogát ismerte el. (Szlavóniáról már 1848 végén hajlandó lett volna lemondani – igaz, akkor még a szerbek javára.) A létrehozandó konföderáció a közös védelmi kötelezettségre, közös vámvonalra és diplomáciára épülne, a részt vevő államok teljes belső önrendelkezésével. A konföderáció központja Magyarországon lenne. Az államok népesség- és területarányos képviseletét a szövetségi tanács biztosítaná.

Kossuth szükségesnek ítélte azt is, hogy a konföderáció létrehozása – a szerb és román fejedelemségek oszmán fennhatósága miatt – bírja az Oszmán Birodalom jóváhagyását. (A magyar kormány 1849 májusában már szövetségi ajánlatot tett a török kormánynak, sőt, akár az Oszmán Birodalomba való betagolódást is felvetette.) Kossuth úgy vélte, hogy a belső nemzetiségi problémákat úgy lehetne megoldani, ha Magyarország megyei felosztását lehetőleg a nemzetiségi megoszlás szerint végeznék el.

[8] E tárgyalásokra lásd *Teleki László válogatott munkái.* Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kemény G. Gábor. Válogatta Kozocsa Sándor, Gunst Péter és Horváth Zoltán. Magyar Századok. Budapest, 1961, II. 18–30. Horváth Zoltán: *Teleki László 1810–1861.* Budapest, 1964, I. 245–268. II. 172–174. Kosáry Domokos: *Teleki László és a nemzetközi politika.* In: Kosáry Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés – európai politika.* Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 4. Budapest, 1989, 67–86. Miru György: *Teleki László és Kossuth Lajos levelezése emigrációjuk kezdetén.* Könyv és Könyvtár XXVII. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei. Debrecen, 2005, 158–198. Miru György: *A szabadság és a nemzet elve. Kossuth Lajos és Teleki László vitája a közösségi autonómiák értelmezéséről.* Századok, 2009/3, 703–724. Erdődy Gábor: *„Nemcsak Ausztria halt meg, Szent István Magyarországa is". Teleki László, a forradalmi magyar diplomácia irányítója.* In: *„Tántoríthatatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület." Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála.* Szerk. Debreczeni-Droppán Béla. Budapest, 2017, 114–116.

Ez szintén Magyarország belső föderációjának irányába mutatna – anélkül, hogy az ország területi egységének megbontását jelentené. Azaz, Kossuth a területi integritás védelmében nem csökkenteni akarta Magyarország területét, hanem a szomszédos államok csatlakozásával kívánta biztosítani a nem magyarok lakta vidékeket az elszakadás ellen.[9]

Hozzáteendő, hogy a párizsi magyar emigránsok 1851 elején tárgyalásokat folytattak az ott lévő román emigránsokkal a lehetséges rendezésről. Ezek során Nicolae Bălcescu egy olyan tervet terjesztett elő, amely megszüntette volna a határokat Magyarország, Erdély és a román fejedelemségek között, s népszavazással döntötte volna el a vegyes (főleg román) lakosságú magyar területek sorsát. A tervet egyedül Teleki fogadta megértéssel, a többség véleményét inkább Andrássy Gyula fejezte ki: „a maximum, amit talán ki lehetne számukra eszközölni, tudniillik a szegedi pontok", azzal, hogy az országgyűlésen is saját nyelvükön szólhatnak; „ezen túl pedig van az ágyú".[10]

A KÜTAHYAI ALKOTMÁNYTERV

Kossuth a közigazgatás nemzetiségi alapú átszervezésével kapcsolatos elképzelését aztán 1851 áprilisában dolgozta ki részletesen, s mellékelte azt a neves olasz demokrata politikushoz, Giuseppe Mazzinihoz intézett június 19-i válaszleveléhez. Mazzini ugyanis, aki a demokratikus erő nagy, általános európai felkelésében reménykedett, arra kérte Kossuthot, fejtse ki, hogyan képzeli rendezni a magyarok és a nemzetiségek viszonyát. Kossuth pedig nem csupán a nemzetiségi kérdés rendezését célzó elképzeléseit fejtette ki munkájában, az úgynevezett kütahyai alkotmánytervben, hanem felvázolta azt is, hogyan képzeli a függetlenségét visszanyerő Magyarország alkotmányos berendezkedését.[11]

[9] Kossuth 1850. június 15-i levelét közli *Kossuth demokráciája.* Közreadja és jegyzetekkel ellátta Ács Tivadar. Bevezetést írta Szakasits Árpád. Budapest, 1943. 35–50. Lásd még Horváth: *I. m.* II. 221–232.

[10] Lásd erre Kovács: *I. m.* 1967, 273–302., idézet a 302. oldalon. Ambrus Miskolczy: *Dialogue among Hungarian and Romanian Exiles, 1850–1851.* In: *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts 1848–1998.* Ed. Ignác Romsics – Béla K. Király: Atlantic Studies on Society in Change. No. 97. Budapest, 1998, 99–129. Miskolczy Ambrus: *Nemzetiség, szabadság, politika. Fejezetek a magyar és román emigráció párizsi dialógusának történetéből.* Aetas, 1996/2–3. 5–39. Miskolczy Ambrus: *Jules Michelet „Demokratikus legendái" és a magyar–román párbeszéd. Esettanulmány az imagológia és a transzkulturalitás köréből.* Századok, 1999/2, 393–419.

[11] Az alkotmányterv keletkezését feldolgozza, kiadásait felsorolja és szövegváltozatait közli Spira György: *Kossuth és alkotmányterve.* Debrecen, 1989. A felsorolásból egyetlen kiadás maradt ki.

Kossuth úgy vélte, hogy az általános választójog még nem biztosítja az egyéni és testületi szabadságjogokat, ha a népfelséget egyedül az országgyűlés képviseli, s ha a kormány túlzottan nagy hatalommal van felruházva. (Ezt a Louis Napoléon Bonaparte 1848. december 2-i elnökké választása és az azt követő francia események eléggé bizonyították.) Ezért, Kossuth szerint, a népfelség elvéhez társítani kell az önkormányzat elvét is. Így a törvényhozó és a végrehajtó hatalom országos hatáskörű intézményei csak az állam egészét érintő ügyekben dönthetnének, míg „az egyén az egyéni jogok körében, a család a családi ügyekre nézve, a község a községi ügyekben s a megye a megyei ügyekben" képviselné a népfelség elvét. Az egyéni jogokat tételesen kell felsorolni az alkotmányban, s ezeket a törvényhozás nem módosíthatja és nem törölheti el.

A kevert nemzetiségű területeken (mint Magyarország határterületeinek nagy részén) élő nemzetiségek az egyesülési jog felhasználásával „köz nemzeti egyletbe" tömörülnének, amelynek nincsenek *területi*, csupán *testületi* jogai. Így a nemzetiségi érdekképviselet a *területi autonómia* elvének alkalmazása *nélkül* is létrehozható. Az egyes községek maguk határozzák meg igazgatásuk nyelvét, de a kisebbség saját nyelvén intézheti ügyeit. Ugyanez történik a községek küldötteiből álló megyegyűléseken is. A törvényhozó hatalom az ország lakosainak összessége által választókerületenként választott népképviselők, s a megyegyűlések által megyénként kiküldött szenátorok házából állna. A végrehajtó hatalom nem utasíthatná közvetlenül a megyei tisztségviselőket, csak a megyegyűlésekhez intézhetne rendeleteket, amelyek ellen ez utóbbiak kifogással élhetnének.

Kossuth úgy vélte, hogy ezek a biztosítékok elegendőek arra, hogy feleslegessé tegyék Magyarország belső föderalizálását. Ugyanakkor ismét kifejtette, hogy adott esetben hajlandó lenne elismerni Horvátország és Szlavónia különválását. Erdély kérdésében úgy vélte, hogy erdélyi nemzetiség nem létezvén, semmi sem indokolja az 1848 tavaszán kimondott erdélyi unió felülvizsgálatát. Viszont – a szászok aggodalmait kiküszöbölendő – megyei hatósággal kívánta felruházni a szász székeket (és a székely székeket is). A szerbek által követelt önálló délvidéki Vajdaság kérdésében

A Kossuth által emigrációs iratai sajtó alá rendezése során „véglegesített" szöveg megjelent a *Kossuth Lajos iratai VIII.*, Kossuth Ferenc által sajtó alá rendezett kötetében, 1900-ban. 283–294. Ez azonban csak a szöveg első három fejezetét tartalmazza. Az itt található bevezető tanulmány megjelent még a szerző tanulmánykötetében is. Spira György: *Vad tűzzel.* Budapest, 2001, 337–364. Az alkotmányterv szövege öt év múlva ismét megjelent. Kossuth Lajos: *Javaslat Magyar Ország jövő politicai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására.* A történeti bevezetőt írta Gerő András. Budapest, 1994. A szöveget Kossuth törléseinek és betoldásainak jelzésével ismét közreadta: *„Nemzeti újjászületés". Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből.* Szerk. Pajkossy Gábor. Budapest, 2002, 150–167.

úgy nyilatkozott, hogy a szerbek az adott területen még relatív túlsúllyal sem bírnak, s a történeti hagyományok sem indokolják az önálló Vajdaság létrehozását.

A tervnek azonban nem volt komolyabb (és kedvező) visszhangja az érdekeltek körében. A párizsi magyar emigránsok pedig egy nyilatkozatban (*Kossuth Lajossali összeköttetésünknek alapfeltételei*) kijelentették, hogy nem lehet feladatuk a nemzet jövendő képviselőinek feladatkörébe vágóan, előleges alkotmányt készíteni, de ellenzik a nemzeti szupremácia minden megnyilvánulását.

Kossuth 1859-ben ismét elővette a tervezetet, nem véletlenül. Ebben az évben a francia-piemonti–osztrák háború konfliktus kiéleződése, majd a háború kitörése miatt ugyanis felcsillant a remény, hogy a magyarügyet sikerül hozzákapcsolni az olasz egység ügyéhez, s ehhez megszerezni egy elsőrangú európai hatalom, a Francia Császárság támogatását is.

Kossuth az alkotmánytery kidolgozott újabb szövegváltozatában már abba is beleegyezett volna, hogy Erdély lakossága népszavazás útján döntsön az unió fenntartásáról vagy elutasításáról, de fontosnak tartotta, hogy az esetleg önállósuló Erdélyt perszonáluniós kapcsolat fűzze Magyarországhoz. (Erdély teljes különválását azonban ekkor is ellenezte.) Szintén e tervezetben beleegyezett volna a szerb nemzetiségű lakosságot tömörítő Vajdaság létrehozásába. A tervnek ezt a módosított formáját 1859-ben franciául publikálta Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin francia publicista a magyar forradalom politikai történetéről írott munkájában.[12]

A háború gyors befejezése és a francia támogatás kiesése miatt azonban a terv közzétételének pozitív hatása elmaradt, noha az elkövetkező években a szerb és román vezetőkkel folytatott további tárgyalások alapjául szolgált, sőt, 1860-ban olaszul, s még ugyanebben az évben Győrben – igaz, Kossuth neve nélkül – Magyarországon is megjelent.[13] Az 1861. évi országgyűlés előtt és alatt is e terv szolgált volna a magyarországi nemzetiségekkel való megállapodás alapjául – ám a magyar politikai elit nagy része, pártkülönbség nélkül, nem lelkesedett a megállapodás ezen feltételeiért. A hazai nemzetiségek többsége pedig legfeljebb tárgyalási minimumként volt hajlandó elfogadni, de valójában a területi autonómia volt az, amit követeltek.[14] Maga Kossuth 1870. május 5-én megküldte a szöveg másolatát Irányi Dánielnek,

[12] Vö. Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849.* Fordította Szoboszlai Margit. S. a. r. Spira György. Budapest, 1989, I. 290–312.

[13] Tóth László: *Kossuth kütahyai alkotmánytervének 1860. évi győri kiadása.* Arrabona, 1995, 5–53.

[14] Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860–61).* Budapest, 1967.

azzal a megjegyzéssel, hogy „detailokban egyet-mást most talán másként írnék, de az elveket, melyek a szerves test »ossaturáját« [csontvázát] képezik, ma is igazaknak, sőt, örök igazságoknak hiszem".[15]

A DUNA-KONFÖDERÁCIÓ TERVE

Láttuk, hogy Kossuth már 1850-ben hajlamosnak mutatkozott arra, hogy Magyarország egy Duna-menti konföderáció részeként teremtse meg önállóságát. Sőt, ilyen terv már a magyar jakobinusok programjában is felvetődött, nyilván nem függetlenül attól a felismeréstől, hogy egy még oly jelentős állam is könnyen elveszhet, ha nálánál erősebb és mohó szomszédok veszik körül – ahogy ez Lengyelországgal történt a 18. század végén.[16] Sőt, 1848-ban a Batthyány-kormány külpolitikai koncepciójában is felvetődött az a – Hajnal István által „nagymagyarnak" nevezett – terv, hogy az Osztrák Császárság német tartományainak az egységes Németországba való beolvadása esetén a birodalom központja Magyarországra kerülne, s az így létrejövő államalakulat magához csatolhatná a román és a szerb fejedelemségeket is.[17]

1862 tavaszán az olasz királyi udvarban olyan tervek születtek, amelyek egy újabb görög felkelés kirobbantásával kívánták átrendezni a balkáni erőviszonyokat, s a félszigeten befolyáshoz juttatni az olasz monarchiát. E terv megvalósíthatósága érdekében kívánatosnak tűnt a többi balkáni ország együttműködésének biztosítása is. A görög mozgalom kiszemelt vezére Garibaldi lett volna.

E terv előkészítését szolgálta volna a fiatal mazziniánus újságíró, Marco Antonio Canini balkáni utazása is. Canini a balkáni, s általában az elnyomott népek felszabadításának őszinte híve volt, s fontosnak tartotta ezek együttműködését is. Ezért kereste fel Klapka Györgyöt, s kérte arra, hogy vázoljon fel neki egy olyan tervet, amelynek birtokában Bukarestben a magyar–román szövetség megteremtéséről tárgyalhatna. Klapka már korábban, a krími háború idején írott könyvében is foglalkozott egy ilyen, a

[15] Közli *Kossuth Lajos iratai.* VIII. S. a. r. Kossuth Ferenc. Budapest, 1900, 283. és 294. Vö. Szabad György: *Kossuth nemzetiségpolitikai irányadása a kiegyezés után.* Levéltári Közlemények, 1987, 251–259.

[16] Lásd erre a magyarországi reformátorok titkos társaságának kátéját. Legutóbbi közlése *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Szerk. Pajkossy Gábor. Budapest, 2006, 68–76., a vonatkozó rész a 73. oldalon.

[17] Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* S. a. r. Urbán Aladár. 2. kiadás. Közös Dolgaink. Budapest, 1987. 25–37. (Első kiadása: 1957.)

Duna-menti népek szövetségét célzó tervezettel, s örömmel fogadta Canini felkérését. 1862. április 15-én Torinóban írta alá a tervezetet, majd április 27-én Pulszky Ferenc is ellátta azt az egyetértését tanúsító záradékkal.

Canini e terv birtokában kereste fel Kossuthot, hogy az ő aláírását is megszerezze hozzá. Kossuth azonban erre nem volt hajlandó, ellenben szívesen elbeszélgetett Caninivel Klapka tervéről. E beszélgetés lényegét Canini írásba foglalta, s azt Kossuth ellátta kézjegyével. A Duna-konföderációs tervezet tehát *nem Kossuth önálló munkájaként*, hanem *Klapka tervezetéhez fűzött reflexióként* született, még ha később jóval nagyobb nyilvánosságot kapott is, mint az utóbbi. Alapvetően tárgyalási alapnak szánták, nem pedig egy kiérlelt politikai koncepció megfogalmazásának.[18]

A tervezet három lényeges ponton különbözött Kossuth 1850. évi terveitől. Valószínűleg az orosz és német semlegesség biztosítása érdekében, mellőzte a cseh és lengyel csatlakozás kérdését. Feladta azt az elképzelést, hogy a konföderáció fővárosa Magyarországon legyen. Végül népszavazás útján kívánt dönteni arról, hogy Erdély egyesüljön-e Magyarországgal vagy sem, bár a két ország közötti kapcsolatot perszonális unió formájában mindenképpen fenn akarta tartani. E pontok mindegyike megtalálható a Klapka-féle tervezetben is, tehát nem annyira Kossuth egyéni kezdeményezéséről, mint a magyar emigráció közös álláspontjáról beszélhetünk.

A Kossuth által aláírt tervezet lényege az volt, hogy a Dunai Szövetség Magyarországból, Erdélyből, Romániából, Horvátországból, s ha „a keleti kérdés a keresztyén népek függetlenségével találna megoldatni", Szerbiából és a többi délszláv országból állhatna. Kossuth úgy vélte, hogy például Dalmácia csatlakozását népszavazással kellene eldönteni. Közös lenne „a szövetségi terület oltalma, a külpolitika, a külképviselet, a kereskedelmi rendszer, oda értve a kereskedelmi törvényhozást, a vám, a fő közlekedési vonalak, a pénz, a súlyok és a mértékek". Ugyanígy a szövetségi hatóság szabályozná a szárazföldi és tengeri haderőre, a várakra és hadi kikötőkre vonatkozó kérdéseket. Az egyes államok nem küldhetnének saját képviselőket a külhatalmakhoz.

A törvényhozás állhatna egy vagy két kamarából. Ha ez utóbbi következne be, a képviselőházat az egyes államok népessége arányában választanák, a szenátusban az államok azonos számú szenátorral képviseltetnék magukat.

[18] A terv születésére lásd Lukács: *I. m.* 1986, 202–223. Klapka és Kossuth tervezetének eredeti szövegét és az utóbbi magyar fordítását, valamint Kossuthnak a szöveg keletkezésére vonatkozó feljegyzését közli Pajkossy Gábor: *Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai.* Századok, 2002/4. 937–958. Magyar fordításban közli Pajkossy Gábor: *Kossuth Lajos.* Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1999, 129–132. A szövegkiadásokra lásd *Uo.* 181–182. Pajkossy: *I. m.* 2002, 171–173. Pajkossy: *I. m.* 2006, 434–436.

(Kossuth ezzel az amerikai mintát kívánta követni.) A végrehajtó hatalmat a szövetségi tanács gyakorolná, amit az egy-, illetve kétkamarás törvényhozás választana. A szövetség hivatalos nyelvét a törvényhozás határozná meg, de az egyes államok maguk határozzák meg saját nyelvüket. A szövetségi kormányzat székhelye váltakozva Pesten, Bukarestben, Zágrábban és Belgrádban lenne. A kormányzat székhelyéül szolgáló állam feje egyben az államfői tisztet is betöltené. Az egyes államok belső kormányzatukban teljes önállóságot élveznének, de alkotmányuk nem ellenkezhetne a szövetség által szentesített elvekkel.

Az egyes államok belső kormányzatát illetően Kossuth a kütahyai alkotmánytervben kifejtett elveket tartotta követendőknek. A tervezetet Kossuth egy lírai hangvételű figyelmeztetéssel zárta: „Minden egyes aldunai nemzet, ha sikerülne is maga köré gyűjtenie most máshová tartozó fajrokonait, legfölebb másodrendű államot alkothatna, melynek függetlensége örökös veszélyben forogna, s mely szükségképp alárendelve volna idegen befolyásoknak. De ha a magyarok, délszlávok és románok a fönnebbi tervet fölkarolják, elsőrendű, gazdag és hatalmas állam lesznek 30 millió lakossal, mely sokat fog nyomni Európa mérlegében."

Kossuth e tervezetet megküldte Helfy Ignácnak, a milánói *L'Alleanza* című lap szerkesztőjének azzal, hogy a benne foglalt eszmét népszerűsítse. Helfy azonban nem elégedett meg az eszme népszerűsítésével, hanem a lap május 18-i számában szó szerint, s Kossuth aláírásával leközölte a teljes szöveget.

A *FÖLVILÁGOSÍTÁSOK*

Kossuth ugyan felháborodott az eljáráson, de mást nem tehetvén, sietett megírni kiegészítő felvilágosításait a dunai konföderáció tervezetéhez, amelyeket aztán Helfy a lap június 1-jei számában közzé is tett.[19] A *Fölvilágosítások a Dunai Konföderáció Projektumához* című írásában Kossuth részletesen is értelmezte az egyes pontokat. Az államforma kérdésében úgy vélte, hogy Magyarországnak királyt kell választania, méghozzá olyat, aki katolikus, s akinek dinasztiája nem fenyegeti abszolutisztikus és beolvasztó törekvésekkel az országot. Ez azt jelentette, hogy Kossuth nem valamelyik szomszédos állam, hanem valamelyik nyugat-európai ország dinasztiájára gondolt. A konföderáció fenntartásáról úgy vélte, hogy a szövetségkötést időről időre felül kellene vizsgálni, s a távozni kívánó államoknak meg

[19] Magyar fordításban közli Pajkossy: *I. m.* 2002, 173–180.

kellene engedni a kilépést. Mindezt ellenpéldaként hozta fel az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, amely nem konföderáció, hanem unió, s amely nem önálló állami léttel bíró országok szabad társulása, hanem volt gyarmatok felbonthatatlan szövetsége. (Kossuth tehát az unionista álláspontot tartotta jogilag érvényesnek az immáron egy éve folyó amerikai polgárháborúban).

A hadsereg kérdésében kifejtette, hogy az egyes államok kontingensét a szövetségi szerződés szabná meg, de az egyes államok ezen felül is tarthatnának fegyveres erőt. Békeidőben a szövetséges államok egyikének fegyveres ereje sem tartózkodhatna a másik területén, s a szövetségi kormányzat sem vonhatná ki onnan a saját fegyveres erőt. A szövetségi erődök körét a szövetségi kormányzat szabná meg, de ezekben csak háború esetén tartózkodhatna másik szövetségi állam katonasága.

A szövetségnek lenne közös zászlaja, de emellett az egyes államok is megtarthatnák a magukét. A külképviseletekre nézve Kossuth pontosabban fogalmazta meg véleményét. Kifejtette, hogy az önálló külképviselet tilalma csak a szövetségi ügyekre vonatkozik, de az egyes államok saját különleges érdekeikre nézve saját követeket is küldhetnének.

A szövetségi törvényhozás tagjait Kossuth az egyes államok törvényhozása által választandóknak vélte. A szövetségi végrehajtó hatalom döntéseit az egyes államok kormányainak kellene végrehajtaniuk. A szövetség hivatalos nyelveként Kossuth a franciát javasolta. (Nyilván azért is, mert ez volt a diplomácia nyelve, s mert így egyik állam sem érezhette megsértve magát.) Kossuth a szövetség változó székhelyei közé sorolta még Kolozsvárt is.

A „Felvilágosítások" külön fejezetben foglalkozott Magyarországgal is. Itt három területre tért ki: a tulajdonképpeni Magyarországra, Erdélyre és „Horvát-, Tót- és Dalmátországokra." Magyarországgal kapcsolatban kifejtette, hogy nem ellenezné a bánsági szerbek által lakott határőrvidékből, a titeli csajkás kerületből és a déli vármegyék szerblakta részeiből két szerb megye kialakítását, „melyekben a szerb nyelv politikailag is érvényesíthessék, más fajoknak s nemzetiségeknek sérelme nélkül". (Azaz, az önálló Vajdaság gondolatát továbbra is elutasította.)

Egyébként kijelentette, hogy „az ország territoriális integritása s politikai egysége azon határ, melyet a nemzetiségi kérdések elintézésénél szentnek és sérthetetlennek kell tekinteni". 1848–1849. évi álláspontját ismételte meg akkor is, amikor azt írta, hogy „az országnak nyelvek szerinti feldarabolását s politikai egységének nyelvek szerinti szétszaggatását hongyilkosságnak tartom, s abban részemről soha, de soha és semmi áron részes nem leszek".

Horvátországgal, Szlavóniával és Dalmáciával kapcsolatban kifejtette, hogy „saját szabad tetszésöktől függ, akarnak-e a magyar korona irányában annyi jó és balszerencse által megszentelt hétszázados históriai kapcsolatba visszalépni, vagy pedig azt végképp megszakítva, a magyar koronától definitíve elválni". (Dalmácia gyakorlatilag évszázadok óta nem volt a Magyar Korona része, azaz, Kossuth itt egy meglehetősen bizonytalan históriai jogra hivatkozott úgy, hogy közben nagylelkűnek akart látszani.) Úgy vélte azonban, hogy a konföderációs javaslat megvalósulásával kiegyenlíthető lenne a horvát-magyar viszony két fontos vitás kérdése, a Muraköz, illetve Fiume hovatartozásáé. (A horvátok mindkét területet maguknak követelték, s 1848 óta ténylegesen is birtokolták.)

Ugyanakkor arra figyelmeztette Horvátországot, hogy ha délszláv népek egyszer a török alól felszabadulnának, s önálló államba egyesülnének, akkor az új állam természetszerű központja nem Horvátország, hanem Szerbia lenne. Ha Horvátország csatlakozna ehhez az államhoz, „nemhogy ő számíthatna a többi komponens részek asszimilációjára, hanem ő volna annak kitéve, hogy nemzeti individualitása abszorbeáltatik." (A 20. századi horvát történelem alátámasztani látszik Kossuth észrevételét.) Kossuth szerint ez is amellett szól, hogy Horvátország tartsa fenn eddigi államjogi kapcsolatát Magyarországgal.

Végül Erdélyről kijelentette, hogy az „Magyarország ős-eredeti alkotásának ős-eredeti alkatrésze", olyan föld, amely „históriailag, geográfiailag, politikailag, státusgazdászatilag a magyar korona integráns része". Kossuth kijelentette, hogy Magyarország és Erdély egyesülése ugyanolyan érvényes törvényen alapszik, mint például az erdélyi jobbágyfelszabadítás, s „még nem hallottam róla, hogy az erdélyi románok közül valaki eme felszabadító törvény érvényességét kétségbe vonta volna". Úgy vélte, hogy „míg az osztrák ház uralmat bitorol a magyar korona földterülete felett, az unióhoz ragaszkodni elengedhetetlen hazafiúi kötelesség". Ám amint Magyarország lerázta az osztrák jármot, Kossuth elképzelhetőnek tartotta azt, hogy Erdély „külön autonóm adminisztrációval" bírjon, ha az e kérdésben megrendezendő népszavazás kétharmados eredménnyel ezt támogatná. Ahhoz azonban még így is ragaszkodott volna, hogy Magyarország és Erdély uralkodója ebben az esetben is ugyanaz a személy legyen.

A FOGADTATÁS

A konföderációs gondolat fogadtatása enyhén szólva nem volt biztató. Kossuth nemcsak a tőle az emigrációban messze távolodott Szemere Bertalantól kapta meg a magáét (amit már egyébként megszokhatott) a „szellemi szörnyetegnek" titulált tervért,[20] hanem a magyarországi hivatalos és félhivatalos sajtótól is. Még ez sem lett volna baj, hiszen e támadások felérhettek volna egy, a Duna-konföderációs gondolat melletti propaganda-hadjárattal; ám Kossuth (és társai) tervezetét hazai hívei, a volt Határozati Párt tagjai sem igen támogatták. Sőt, a tervezet közzététele felgyorsította eltávolodásukat Kossuthtól és a „hivatalos" emigráns vezetéstől.

A magyarországi nemzetiségi vezetők rokonszenveztek a tervezettel; a hivatalos román és szerb reagálásokból azonban az derült ki, hogy e tervezet számukra legfeljebb tárgyalási minimumként, míg Kossuth részéről maximumként volt elképzelhető. Ez persze nem jelentett volna automatikusan kudarcot, hiszen nagyhatalmi támogatás vagy nyomás esetén nyilván mindkét fél engedett volna.

Csakhogy a terv közzétételének időpontjában ilyen külső kényszer nem létezett, s a nagyhatalmak egyike sem gondolt a térség ilyen radikális átrendezésére, ami természetszerűleg felgyorsította volna az Oszmán Birodalom felbomlását. A tervezet pedig – a külpolitikai körülmények gyors megváltozása miatt – csakhamar le is került a napirendről. Ioan Cuza román fejedelem kijelentette, hogy nem hajlandó olyan akciókat támogatni, amelyek sérthetik Ausztria vagy az Oszmán Birodalom érdekeit, s ezért aztán az olasz kormányzat is visszavonulót fújt.[21]

Kossuth híveinek egy része, köztük például Vukovics Sebő volt igazságügyi miniszter, úgy vélték, jobb lenne csöndben elejteni az egész tervezetet. Maga Kossuth azzal érvelt még a terv védelmében, hogyha megindul a Magyarország felszabadítását célzó háború, fontos, hogy az országba érkező hadsereg, amelynek nemzetiségi területeken kell áthaladnia, barátságos fogadtatásban részesüljön.

[20] Lásd erre Szemere *Nyílt levél Fényes Elek úrhoz* című írását, közli Hermann Róbert: *Szemere Bertalan.* Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1998, 134–140.

[21] A terv visszhangjára vonatkozó reakciókból válogatást ad *Deák Ferencz beszédei.* S. a. r. Kónyi Manó. V. 1867–1868. 2. kiadás. Budapest, 1903, 11–77. Jósika Miklós: *„Idegen, de szabad hazában".* Szerk. Kokas Károly – Szajbély Mihály. Budapest, 1988, 359–360. A visszhangra lásd még Lukács: *I. m.* 1986, 218–223. Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867).* In: *Magyarország története 1848–1890.* 6/1. kötet. Főszerk. Kovács Endre. Szerk. Katus László. Budapest, 1979, 709–713.

Végül azt is felhozta, hogy a terv még csak terv, nem szerződés, s az egyedül őt, Kossuthot kötelezi, nem az országot.[22] Az érvelés már csak azért is érdekes volt, mert Kossuth eddigi emigrációs működése során érzékenyen ügyelt annak a látszatnak a fenntartására, hogy Magyarország ügye és az ő személye egyek. Ebben a helyzetben némileg zavart keltő volt magánvéleménynek nyilvánítani egy, az ország, sőt a térség jövőjére vonatkozó tervezetet.

A terv elleni legfőbb ellenérv természetesen az volt, amit többek között a képlékeny jellemű Kecskeméthy Aurél is kifejtett a hazai sajtóban, hogy voltaképpen az osztrák–magyar kiegyezésért Magyarország jóval kisebb árat lenne kénytelen fizetni, mint az, amit a nemzetiségek követelnek, „s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének".[23]

ÜZENET A JÖVŐNEK

A Duna-konföderációs terv volt Kossuth utolsó olyan részletesen kidolgozott koncepciója, amely magyarok és nem magyarok együttélésére vonatkozott. Kossuth (és az „alaptervet" kidolgozó Klapka) jól, látták, hogy a magyarkérdés megoldása nem képzelhető el a térség újrarendezése nélkül, azonban az általuk felkínált alternatíva a hazai közvélemény többsége számára nem volt éppen csábító, nemcsak az 1848–1849-es polgárháború sokkja miatt, hanem a kulturális-politikai hagyományok miatt sem. Ahogy az egyik kortárs fogalmazott: ha már utazni kell, inkább utazik Bécsbe, mint Belgrádba vagy Bukarestbe… [24]

A felvázolt államszerkezet bonyolultsága (például a kritikusok által kipécézett vándorló főváros gondolata, ami még a mai technikai-kommunikációs körülmények között sem tűnik megvalósíthatónak), illetve a magyar integritással kapcsolatos biztonsági garanciák gyengesége (hiszen valamennyi szomszédnak támadhattak területi igényei Magyarországgal szemben) pedig még inkább csökkentették a terv vonzerejét. Hozzáteendő, hogy Kossuth, aki 1867 után annyit támadta a létrejött közösügyi rendszert, a maga tervezetében semmivel sem kevesebb ügyet adott volna a közös kormánynak, mint amennyi az Osztrák–Magyar Monarchiában létezett.

[22] Lásd erre Vukovics Sebőhöz intézett 1862. július 7-i levelét, kivonatosan közli Pajkossy: *I. m.* 1999, 133–137.

[23] Idézi Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest, 1977, 188. és Szabad György: *Kossuth irányadása.* Budapest, 2002, 218.

[24] Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887.* III. kötet. 1850–1875. Budapest, 1888, 141–142.

Fontos hangsúlyozni, hogy maga a nagy ellenfél, Deák Ferenc sem tartotta kizártnak a kossuthi alternatíva megvalósulását – ugyanakkor 1867-ben nem látta a *megvalósulás közeli lehetőségét*; illetve, *nem tartotta kívánatosnak* az Ausztria felbomlását feltételező átalakulást. Kétségkívül Kossuthra és tervére utalva fogalmazott így 1867. március 28-i beszédében: „[...] azon politika, mely figyelembe nem veszi a jelent, és egyedül eshetőségekre akar építeni, és pedig oly eshetőségekre, melyek el is maradhatnak, máskép is alakulhatnak, nem célszerű politika". Szintén a terv ellentmondásaira utalva tette fel a kérdést: „Ha pedig más népekkel együtt szövetséges államot akarnánk akkor majd alakítani, nem volnának-e közös ügyeink, melyeket azokkal együtt kellene intéznünk? Nem kellene-e azokat közösen kezelnünk?"[25]

Kossuth egy 1867 elején megjelent cikke szerint a Habsburg Monarchia felbomlása feltartóztathatatlan folyamat, s ha Magyarország most Ausztriával köti meg a kiegyezést, akkor e felbomláskor nem természetes szövetségesei, a Monarchia más népei oldalán, hanem azok ellen fog harcolni. Kossuth nem a kiegyezés tényét kifogásolta, hanem azt, hogy az nem önkéntes szövetségen, hanem parancsolt egységen alapul. Természetesen ő is osztotta az orosz és porosz nagyhatalmi terjeszkedési törekvések keltette aggodalmakat, de úgy vélte, hogy ezek ellensúlyozhatók Magyarország, Horvátország, Románia, Szerbia, s esetleg Csehország szövetségével.

Úgy vélte, a magyar politika feladata nem a Habsburg birodalom stabilizálása, hanem éppen felbomlasztása, s ezáltal a szomszéd népek szövetségének siettetése. „Nem arra szólítjuk mi fel Deákot, hogy álljon a forradalom élire [...] Csak arra szólítjuk fel, segítse a nemzetet: nyitva tartani a jövendő ajtaját."[26] Kossuth legfontosabb kifogása tehát nem az volt a kiegyezés ellen, hogy az rossz kompromisszumot jelent, hanem az, hogy hosszú távon lehetetlenné teszi más alternatívák érvényesítését. Deák és a kiegyezés mellett érvelők a külpolitikai viszonyok stabilitására helyezték a hangsúlyt érvelésükben; Kossuth e viszonyok változékonyságára.

A Kossuth-emigráció, s benne Kossuth által kidolgozott koncepciókat utólag ugyan nyilváníthatjuk illuzórikusnak vagy irreálisnak, de volt és lehetett konkrét és hosszú távú hatásuk. A konkrét hatás – összefüggésben magának az emigrációnak a létével is – a birodalmi politikára történő nyomásgyakorlás volt. Azaz, Bécs számára a deáki alternatíva még mindig

[25] Közli *Deák Ferencz beszédei*. S. a. r. Kónyi Manó. 2. kiadás. Budapest, 1903, IV. 1866–1867. 441–463, a vonatkozó részt lásd 460.

[26] Idézi Szabad: *I. m.* 1977, 192. A „Negyvenkilencz" című lapra lásd Farkas Katalin: *„Az erős akarat nem ismer akadályt." A „Negyvenkilencz" című lap története*. Századok, 2008/3. 697–726.

kedvezőbbnek látszott, mint ha Magyarország beolvasztásának újabb és újabb kísérleteivel a magyarkérdést állandó napirenden tartja.

A hosszú távú hatás pedig éppen az 1867-ben létrejött rendszer alternatívájának felmutatása volt. Deák *konkrét*, helyzethez és időponthoz kötött *igazsága* nem zárta ki Kossuth figyelmeztetéseinek *hosszú távú igazságát*. A konföderációs gondolat ébrentartása, a nemzetiségi igények fokozottabb figyelembevételének szorgalmazása arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1867-ben létrejött rendszer nem örök, s a változásra a nemzetnek készülnie kell. Ahogy Szekfű Gyula megfogalmazta az öreg Kossuthról szóló munkájában: Deáké volt a jelen, de Kossuthé a jövő.[27] Igaz, a bekövetkező jövő Kossuth legrosszabb elképzeléseit is felül- (vagy alul-) múlta.

[27] Szekfű Gyula: *Az öreg Kossuth 1867–1918*. In: I. Tóth: *I. m.* 1952, 355–356.

Ligeti Dávid

SOLFERINÓTÓL KÖNIGGRÄTZIG – FERENC JÓZSEF HÁBORÚI 1859 ÉS 1866 KÖZÖTT

Lovag Benedek Lajos vezérőrnagy portréja.
Dauthage Adolf litográfiája, 19. század közepe (MNM Történeti Képcsarnok)

BEVEZETÉS

„Igenis, az a konok magyar nemzet sehogy sem akart meghalni, akármennyi vérét vették, akármint kiverték agyvelejét; nemcsak, mert a vérkiszivattyúzás s agyondöngetés nem éppen a legsikeresebb mód hűséges lelkesedést ébreszteni: [mindebből] lett Solferino és Königgrätz és teljes politikai, financiális, katonai banqueroute [csőd]."[1] E némileg naturalista idézet Kossuth Lajos tollából származik, aki ezen sorokat közvetlenül a kiegyezést követően 1868-ban vetette papírra. Az egykori kormányzó ténybeli túlzás nélkül foglalta össze azon emberi, morális és anyagi veszteségeket, amelyeket hazánk áldozott a Habsburg birodalom részeként 1859 és 1866 között. E két évszám az Osztrák Császárság történelmének két nagy csatáját, a solferinói és a königgrätzi vereségét takarja. Jóllehet mindkét esemény súlyos csapást mért az Osztrák Császárságra, hazánk szempontjából kedvező hatás érvényesült, mivel először a solferinói véget vetett I. Ferenc József neoabszolutista rendszerének, hét évvel később pedig egyedül a magyarokkal való kiegyezés lehetett a birodalom megmentésének záloga. Jelen tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a kiegyezés létrejöttének katonai hátterét.

A Habsburg birodalom az 1848–1849. évi forradalmak, és különösen a magyar szabadságharc leverését követően történelmének egyik legsúlyosabb krízisét élte át. E válságnak fontos katonapolitikai aspektusai voltak, amelyek döntő szerepet játszottak a birodalom 19. század közepén vívott háborúiban. Jóllehet a kiegyezés létrejöttét a történeti köztudatban – mindenekelőtt Deák kompromisszumkész személyisége révén – a békés átalakulások között tartjuk számon, a megállapodás létrejötte korántsem volt nyugalmas fejlemények következménye. A kiegyezéshez vezető út vérrel volt övezve, és annak megkötése az 1859. évi szárd–francia–osztrák, majd az 1866. évi porosz–olasz–osztrák háború nélkül nem lett volna lehetséges. Érdemes tehát számba vennünk, milyen hatást gyakoroltak ezek a háborúk a kiegyezés – vagy ahogy a kortársak mondták: kiegyenlítés – folyamatára.

Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc leverése a Habsburg birodalom leghosszabb 19. századi fegyveres konfliktusa volt, még

[1] *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos iratai.* VIII. kötet. S. a. r. Kossuth Ferenc. Budapest, 1900. 395–399.

ha volumene nem közelítette meg az I. Napóleon ellen vívott ún. koalíciós háborúkét.[2] I. Ferenc József osztrák császár megrendült helyzetét igazolta, hogy a felkelés pacifikálása csak orosz segítséggel történhetett meg, mégpedig egy akkora cári intervenció révén, amelynek mértéke még a napóleoni háborúk idején bevetett seregek létszámát is meghaladta.[3] Mindennek révén hazánk sorsa az európai hatalmi erőegyensúly közvetlen függvénye lett, és ez a tény a Kossuth Lajos vezette magyar emigráció számára is egyértelművé vált. A Magyar Királyság függetlenségének kivívása így csak külső nagyhatalmi támogatása mellett tűnt lehetségesnek.

Ez a tétel már az 1853 és 1856 között vívott krími háborúban is érvényesült. Az Orosz Birodalom háborúja az Oszmán Birodalommal hamarosan egy szélesebb körű konfliktussá változott, miután Nagy-Britannia, Franciaország és a Szárd–Piemonti Királyság interveniált a törökök mellett. Ebben a helyzetben az Osztrák Császárság semlegességet deklarált, sőt megszállta a dunai fejedelemségeket, vagyis Havasalföldet és Moldvát. Bár nagyobb harci cselekményekre a Habsburg birodalom részéről nem került sor, a birodalom költségvetését alaposan megterhelte, hogy a hadművelet végrehajtásához nem kevesebb mint 300 000 katonát mozgósítottak.[4] Összehasonlításul: a császári-királyi hadsereg 1849-ben mintegy 170 ezer harcost tudott a magyarországi hadszíntéren összpontosítani. Mindennek ellenére az 1850-as évek katonai szempontból többé-kevésbé visszaadták Ausztriának a bécsi kongresszust követő három évtized nyugalmát.

Mindeközben a levert magyar szabadságharc miatt a birodalom magyar származású katonáira, és főként tisztjeire igen kemény idők vártak. Haynau 1849 őszén egyenesen így fogalmazott: „A lázadók minden főnökét, ide számítva az önálló csapattestek vezetőit is, fel kell akasztani. Mindazokat az egyéneket, aki a felkelők sorai közt harcoltak és azelőtt a cs. kir. osztrák hadseregben szolgáltak, agyon kell lőni. [...] Mindazokat az egyéneket, akik tisztként harcoltak a felkelők soraiban, de azelőtt nem voltak a cs. kir. tisztek, méltóságukra, származásukra és a felkelő hadseregben viselt rangjukra való tekintett nélkül közemberként be kell sorozni a hadseregbe, és a német vagy szláv ezredekbe kell beosztani."[5]

[2] A Habsburg birodalom kb. 376 ezer katonája esett el 1792 és 1815 között, ezzel szemben az 1848–49. évi harcok „mindössze" ezen érték mintegy egytizedét tették ki. http://necrometrics.com/wars19c.htm#Napoleonic (letöltés ideje: 2018. január 31.)

[3] Rosonczy Ildikó: *A magyarországi orosz intervenció előtörténetéhez.* Hadtörténelmi Közlemények, 2002/3. 826.

[4] Bencze László: *Solferino. Az 1859-es észak-itáliai háború előzményei.* Hadtörténelmi Közlemények, 2000/3. 551.

[5] Dobák András: *„Azt hittük a győzelem urai leszünk, s íme lealáztatás szolgái lettünk": a besorozott honvédek élete a cs. kir. hadseregben 1849–1851-ben.* Levéltári Közlemények, 1998/1–2. 159.

A császári-királyi tábornoki kar brutalitása mellett az 1850-es években a birodalom sikerrel integrálta a haderőbe a magyar származású újoncokat. Mindeközben az 1849-ben külföldre menekült magyarok zöme más államok haderejéhez csatlakozott, illetve sokan beléptek a Magyar Légióba, amelyet az 1859-es háború idején Klapka György tábornok állított fel.[6] Nemzeti történelmünk ősi balsorsa, vagyis hogy népünk tagjai két ellentétes táborban találták magukat, megismétlődött.

AZ 1859. ÉVI HÁBORÚ HÁTTERE

Annak érdekében, hogy Ferenc József a 19. század közepén vívott háborúinak hátterét jobban megértsük, érdemes számba vennünk a birodalom etnikai összetételét. A Habsburg birodalom ekkor 7,8 millió német, 5,6 millió olasz, 4,9 millió magyar, 3,9 millió cseh–morva lakossal rendelkezett,[7] így az impérium második népalkotó eleme az olasz volt. A napóleoni háborúk után kvázi kárpótlásként megszerzett Lombard–Velencei Királyság a Habsburg birodalom legfejlettebb ipari és mezőgazdasági területei közé tartozott. Így az észak-itáliai területek megtartása annak ellenére is kifizetődő volt, hogy a birodalom legsúlyosabb belső feszültségei itt jelentkeztek. A kiegyezés létrejöttében így igen fontos szerepet játszott ez a terület: a Habsburg birodalom jövendő két sikertelen háborújakor, amelyek során előbb Franciaországgal, utóbb pedig Poroszországgal konfrontálódott, mindkét alkalommal háborúba keveredett a Risorgimentóra törekvő Szárd-Piemonti Királysággal is. A magyar emigráció felismerte, hogy az észak-itáliai helyzet kínálja a legjobb alkalmat a szabadságharc újrakezdésére, így végső soron pedig Ausztria szétzúzására és a diadalmas revansra 1849-ért.

Ellentétben hazánk helyzetével, az itáliai függetlenségi mozgalom nemzetközileg sokkal jobban beágyazott volt, mindenekelőtt azért, mert egy külső hatalom – a Szárd–Piemonti Királyság támogatta. Ennek jegyében 1848 és 1849 folyamán Torinó kétszer is megtámadta a Habsburg Birodalmat, de annak ellenére sem sikerült az észak-itáliai Risorgimento megvalósítása, hogy általános felkelés robbant ki mind itt, mind pedig a Magyar Királyságban. Ferenc József legkiválóbb tábornoka, Radetzky tábornagy 1852-ben memorandumban figyelmeztette az uralkodót, hogy nagyhatalmi támogatás nélkül el fogja veszíteni császári koronája leggazdagabb tar-

[6] Hermann Róbert: *Perczel Mór levelei Csány László kormánybiztoshoz.* Századok, 2011/3. 659.

[7] Galántai József: *A kiegyezés.* Budapest, 1967, 22.

tományait.[8] Az ifjú uralkodó neoabszolutista rendszerének legfőbb hiátusa éppen az volt, a túlságosan gyenge hadsereg szinte hátteret nyújtott a folyamathoz. Az észak-itáliai, de még inkább a magyar passzív rezisztencia tovább apasztották a szűkös erőforrásokat, ez a tényező elsősorban a rendfenntartást végrehajtó császári-királyi hadsereg költségeiben nyilvánult meg.

A krími háború 1856. évi lezárását követően, az oroszellenes koalíció sikerétől valósággal megrészegülő III. Napóleon francia császár nyíltan az olasz egységes állam megteremtésére törekvő Szárd–Piemonti Királyság mellé állt. Joggal állapította meg Tisza István gróf: „Ebben az egész, sarkaiból kivetett, ingadozó, háborgó világban Napóleontól fél, Napóleontól vár mindent mindenki. Ő áll az események középpontjában; remény és félelem, rokonszenv és gyűlölség, forradalom és reakció egyaránt reá függeszti tekintetét."[9] A háború kitörése lényegében 1858-ra bizonyossá vált, a fő kérdés már csak az maradt, hogy Ausztria egyedül marad-e ebben a küzdelemben.

Az 1848-ban megalakított Német Szövetség ugyanis – elviekben – védelmi szervezetként garantálta: ha egy német államot támadás ér, a többi fegyverrel áll ki mellette. Napóleon legnagyobb diplomáciai sikere abban állt, hogy semlegesíteni tudta Poroszországot, amely arra hivatkozva tagadhatta meg az Osztrák Császárság melletti háborút, hogy a Lombard–Velencei Királyság nem volt része a szövetségnek. Ausztria helyzete így sokban emlékeztetett az első világháború kitörésére: az olaszok és románok 1914-ben szintén a *casus foederis* hiányára hivatkozva nem léptek be a konfliktusba, mivel szövetségük védelmi jellegű volt – 1914 júliusában pedig a Monarchia támadta meg Szerbiát.

Erisz almáját III. Napóleon 1859. február 7-én dobta be, amikor egy parlamenti beszédében „a megoldatlan itáliai kérdés" rendezésére szólított fel.[10] Két héttel később ultimátummal felérő jegyzéket juttatott el Ferenc Józsefhez, amelyben felszólította az osztrák császárt, hogy mondja fel az itáliai kliensállamaival kötött védelmi szerződését. A francia uralkodó ezzel felrúgta az 1815 óta érvényben lévő nemzetközi rendszer egyik legfontosabb elemét, vagyis az itáliai politikai rendszer alapját, egyben egy olyan nemzeti háború szikráját pattintotta ki, amely forradalmi jellegével alapvetően kérdőjelezte meg a monarchikus és legitimista Európa ideáját.[11] A torinói kormány élénk agitációba kezdett és nyíltan együttműködött a

[8] Bencze László: *Solferino*. Budapest, 2001, 14.
[9] Tisza István: *Sadowától Sedanig*. Magyar Figyelő, 1912/2. 258.
[10] Bencze: *I. m. 2000*, 563.
[11] Jürgen Angelow: *Von Wien nach Königgrätz*. München, 1996, 191.

forradalmár Giuseppe Garibaldival, aki az egész Appennini-félszigetet lángba kívánta borítani, hogy kiszorítsa a Habsburgokat az olasz csizma területéről.

Az 1859. évi szárd–francia–osztrák háború végül formálisan Ausztria ultimátumával kezdődött; e diplomáciai lépésnek ugyanolyan végzetes következményei lettek, mint az 55 évvel későbbi, Szerbiának küldött demarsnak. Ferenc József az olasz agitáció felfüggesztését, továbbá a forradalmi csapatok felosztását követelte. Az osztrák császár ezzel revideálta azt korábbi – téves – nézőpontját, hogy az olaszkérdés csupán Cavour gróf és körének konstrukciója.[12] Miután ez nem teljesült, a császár utasította Gyulai Ferenc táborszernagyot, hogy leckéztesse meg Piemontot. III. Napóleon azonnal interveniált és mivel Ausztria volt *pro forma* a támadó fél, a Német Szövetség államai, köztük Poroszország semlegességet nyilvánított.

1859. május 5-én III. Napóleont fogadta Kossuth Lajost. Megbeszélésük fő célja és témája az volt, hogyan lehetne kiterjeszteni a háborút Magyarországra. A volt kormányzó grandiózus, ám nem túl reális javaslata volt, hogy a francia császár a konfliktust a Pó mellől egészen a Duna és Tisza partjáig terjessze ki. III. Napóleon ezt nem a realitások hiányával hárította el, hanem azzal, hogy fél az angol intervenciótól. Kossuth erre biztosította, hogy politikai agitációval biztosítani fogja a konzervatív angol kormány bukását, az új liberális vezetés pedig áldását fogja adni az Osztrák Császárság felbomlasztására. A magyar forradalom egykori vezére azonban végül elhárította azt a kérést, hogy megfelelő katonai garanciák nélkül felkelést robbantson ki a Székelyföldön. „Én nemzetem vérével nem fogok könnyelműen játszani" – jelentette ki.[13] Azonban a kossuthi radikalizmus semmit sem csökkent 1849 óta; az azt firtató kérdésre, hogyan tudja összeegyeztetni republikánus nézeteit egy francia császárral való szövetséggel, így válaszolt: „Hát bizony rossz, igen rossz hazafi volnék, ha politikai doktrínáim miatt vonakodnám elfogadni a kezet, akárki keze is legyen az, mely hazámat e nagy háborúban, e küzdelemben a létért segíteni ajánlkozik [...] én a szövetséget e célra nemcsak császároktól, királyoktól, szultánoktól vagy akármi néven nevezhető despotától, de még magától az örökkévaló ördögtől is elfogadnám, csak vigyáznék magamra, hogy el ne vigyen."[14]

III. Napóleon 562 ezer fős[15] hadseregéből éppen 200 ezer katonával kívánta támogatni Piemontot: Ausztriának így most éppen akkora intervenciós haderővel kellett számolnia, mint tíz évvel korábban, csakhogy most

[12] *Uo.* 195.
[13] Somogyi Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849–1867*. Budapest, 1981, 102–103.
[14] *Uo.* 107.
[15] Colonel H. C. Willy: *The campaign of Magenta and Solferino 1859*. Minneapolis, 1996, 4.

a birodalom *ellen*, nem pedig *mellett* vonult fel ekkora haderő. A francia hadsereg fegyverzetben felülmúlta a fekete-sárga haderő arzenálját: ekkor állították szolgálatba az első vontcsövű Lahitte nevű lövegeket, amelyek mind tűzgyorsaságban, mind lőtávban felülmúlták a császári-királyi tüzérségi eszközöket.[16] Bár a gyalogsági puskák terén ekvivalens volt a francia Minié-, valamint az osztrák Lorenz-modell, a magasabb iskolázottságú francia gyalogság tűzgyorsasága felülmúlta Ferenc József egységeiét.

Hazánk 14 gyalog-, 3 huszárezreddel, valamint a 23. tábori vadászzászlóaljjal vett részt a háborúban,[17] így minden gyalogsági regiment hadba vonult, amelyet a Magyar Királyság állított ki. Tekintettel arra, hogy a Habsburg birodalom nem tartotta nyilván katonái nemzetiségét, nem tudjuk meghatározni, pontosan hány magyar vett részt a fekete-sárga hadsereg háborújában. Azt a szempontot figyelembe véve, hogy a hazánkban állomásozó császári-királyi 3. hadsereg zömében idegen etnikumú katonákból állt, feltételezhető: népességarányunknál nagyobb mértékben vettünk részt az észak-itáliai háborúban.

SOLFERINO

A konfliktus rövid, de igen véres csatákat hozott. Az észak-itáliai hadszíntéren Gyulai Ferenc táborszernagy Magentánál vereséget szenvedett június 4-én. A csata elvesztésében kulcsszerepet játszott a magyar szabadságharc erdélyi hadszínterén csapnivaló teljesítményt nyújtó Clam-Gallas tábornok, aki saját csapatait kivéreztetve próbálta tartani a nehezen védhető olasz falut. A Habsburg birodalom több mint tízezer katonát vesztett, a franciák közül ezzel szemben 4500-an dőltek ki a csatasorból.[18] A magentai csatavesztés révén a kezdeményezés III. Napóleon kezébe ment át. Ferenc József ekkor valószínűleg élete egyik legnagyobb hibáját elkövetve úgy döntött, maga veszi át a hadsereg főparancsnokságát. A sors különös játékának tekinthető, hogy a 29 éves monarcha e lépését ugyanennyi idősen követte majd az első világháború során I. Károly császár. Ferenc József mielőbb egy döntő csatát és győzelmet szeretett volna kicsikarni, így került sor húsz nappal később a solferinói csatára. A francia–szárd, valamint a Habsburg-csapatok ezen összecsapása a legvéresebb csata volt Európában Waterloo óta, mi több annak volumene csak az ötven évvel korábbi wagrami, illetve essling-asperni mészárláshoz volt mérhető. A fekete-sárga csapatok több mint 22 ezer, ellenségeik pedig 17 ezer embert vesztettek.[19] Magentához hasonlóan rengeteg sebesült halt meg a szervezetlen és felkészületlen orvosi ellátás következtében: világossá vált, hogy az ipari fejlődés következtében rövidebb idő alatt még véresebb harcok vívhatók, mint a napóleoni háborúk idején. A solferinói mészárlás hívta életre a Vöröskereszt létrehozásának szándékát, miután Henri Dunant svájci üzletember a csatamezőn járt.[20]

Két súlyos vereségét elkönyvelve Ferenc József kénytelen volt engedni, ahogy a győztes III. Napóleon is. Félő volt ugyanis, hogy az események ismét forradalmasítják Európát, ez pedig senkinek sem állt érdekében. A zürichi békeszerződés értelmében Ausztria elveszítette Lombardia zömét, itáliai befolyása megrendülése pedig új lendületet adott az olasz egységülési folyamatnak szerte az egész Appennini-félszigeten.

Ám épp ez a helyzet rendítette meg alapjaiban az osztrák császár neoabszolutista rendszerét, egyben elindult az a folyamat, amely megteremtette a Habsburg birodalom belső politikai átalakulását. Mivel engedni a liberális törekvéseknek a császár számára egyenlő volt a forradalom felidézésével, így csak legélesebb személyi ellenállásával szemben volt keresztülvihető a birodalom lépésről lépésre való átalakítása alkotmányos állammá.[21] E lépések megtételét a harcmezőkön való kudarc katalizálta, valamint az a tény, hogy népszerűsége még a fekete-sárga érzelmű társadalmi körökben is megrendült. Bécsben például tömegtüntetésre került sor Solferinót követően, hogy a császár mondjon le a trónról öccse, Miksa javára.[22] A háború elvesztésének közvetlen következménye volt az 1860. október 20-án kiadott októberi diploma, majd az 1861 elején kiadott februári pátens, amelyek véget vetettek az osztrák neoabszolutista törekvéseknek.[23] Az Osztrák Császárság így rövid időn belül már egy harmadik rendszerváltást élt át, amely óhatatlanul felforgatta a belpolitikai viszonyokat és gazdasági instabilitást is okozott.

Kevéssé közismert tény, hogy még 1848-ban is jelentős számú magyar származású katona tartott ki a dinasztia ügye mellett és az abszolutizmus időszakában szintén jelentős szereppel bírtak magyar tábornokok és törzs-

[16] Bencze: *I. m. 2000,* 555.
[17] Hartai Ernő: *Az 1859. évi olasz háború és a magyar légió.* Hadtörténelmi Közlemények, 1954/3–4. 269. Alphons Wrede: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.* I. Wien, 1898. adatai alapján.
[18] Bencze: *I. m.* 2001, 152–153.
[19] Willy: *I. m.* 152–153.
[20] Vértes László – Fehér János: *Henry Dunant születésének 175. évfordulójára.* Orvosi Hetilap, 2003/24. 1693–1695.
[21] Galántai: *I. m.* 33.
[22] *Uo.*
[23] A dokumentumok eredeti közlése: *Wiener Zeitung,* 1860. október 21. illetve február 27. vö. Galántai: *I. m.* 38–39.

tisztek a fekete-sárga haderő kötelében. Különösen igaz volt ez a birodalom katonai elitjére: hogy mind 1859-ben, mind 1866-ban lényegében magyar tábornok irányította az Osztrák Császárság csapatait. Saját számításaim alapján – Solferino idején – a fronton lévő 73 magasabb beosztású tábornok közül kilencen voltak magyarok. A már említett Gyulai táborszernagy mellett az események kulcsszereplője volt Benedek Lajos tábornok. A polgári származású soproni születésű generális az egyik legtehetségesebb törzstisztnek mutatkozott az 1848–1849. évi harcokban: sokan valósággal egy ifjú Radetzkyt láttak benne. Benedek vitézül helytállt az 1859. évi háborúban, és kiérdemelte a Katonai Mária Terézia Rend parancsnoki keresztjét. Annak ellenére, hogy szolgálata szinte mindvégig Észak-Itáliához kötötte, a soron következő nagy háború idején őt bízták meg az északi hadsereg parancsnokságával.

KONZEKVENCIÁK

A szárd-francia–osztrák háború arra is rámutatott, hogy az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság viszonyának rendezése során a legfontosabb közös ügy a hadügy. Deák éppen e terület végett tudott végig konzekvensen érvelni amellett, hogy a kiegyezés alapjának a Pragmatica Sanctiónak kell lennie. „E védelmi szövetkezés alapította meg a birodalmat, megvédte a legsúlyosabb veszélyek között, és növelte erejét és hatalmát. E védelmi szövetkezés, mely soha nem szólott hatalmai állásról, tette lehetővé, hogy Ausztria nagyhatalom lett: e szövetkezés [...] közös védelmi és önvédelmi volt, tehát inkább békére, mint harcra számítva; s mint a tények mutatják, mégsem következett be az, hogy Ausztria nagyhatalmi állása, noha benne sem volt a Pragmatica Sanctióban, megcsonkíttatott, sőt azáltal igen növekedett" – állapította meg 1866 februárjában.[24]

Ausztria 1859-es vereségét követően északon is viharfellegek gyülekeztek. A Német Szövetségben a szakadás jelei mutatkoztak, különösen Poroszország politikája miatt. Otto von Bismarck kancellár helyesen ismerte fel, hogy esély kínálkozik egy porosz vezetésű egységes német állam létrehozására, és hogy a Habsburgokat ki lehet szorítani Közép-Európa nyugati feléről. 1864-ben azonban a két állam még szövetségüknek megfelelően háborúzott Dániával, Schleswieg-Holstein védelmében. A háborúban ugyanakkor Ferenc József mindössze egyetlen hadtesttel vett részt.

[24] Sarlós Béla: *Deák és a kiegyezés*. Budapest, 1987, 144–145.

A németkérdés még szorosabban összefonódott hazánk sorsával, mint a Risorgimento folyamata. Ahogy Halász Imre – Andrássy Gyula gróf miniszterelnök sajtóirodának vezetője – a kiegyezést követően megfogalmazta: „Az egész magyar ügy s annak később beállott újabb evolúciója [ti. A kiegyezés] magasabb történelmi távlatból nézve nem egyéb, mint a német kérdésnek pendantja [függvénye]".[25] Maga a dualizmus szó is ennek állított emléket: az 1860-as évek elején ezt a fogalmat a Német Szövetségre használták, utalva Poroszország és a Habsburg birodalom vezető szerepére, majd a fogalom lassan az osztrák–magyar rendezés szinonimájává vált.

1865 őszén a magyar politikai elit, mindenekelőtt Andrássy Gyula helyesen ismerte fel, hogy „a fejedelem a monarchia nagyhatalmi állása biztosítása végett kíván egyezkedni".[26] Ennek hátterében Ausztria megrendült külpolitikai helyzete állt: 1859 után nem sikerült helyreállítani a megtépázott reputációjú császárság tekintélyét helyreállítani. Az újabb – 1866. évi háború – előtt így a birodalom újabb strukturális átalakítása, vagyis a magyarokkal való „kiegyenlítés" elkerülhetetlennek látszott. Ebben az értelemben az újabb háború nem okozója, pusztán katalizátora lett az 1867. évi fejleményeknek.

KÖNIGGRÄTZ

„Gonosz fickó lettem volna, ha [...] nem veszem át a parancsnokságot."[27]
(Benedek Lajos táborszernagy)

Mint láttuk, a szárd–piemonti és porosz diplomácia már hét évvel korábban aktívan együttműködött, és Berlin semlegességének, majd a francia sikerek nyomán kilátásba helyezett beavatkozásának meghatározó szerepe volt 1859-ben. 1866. április 8-án fenyegető viharfelleg gyülekezett Ferenc József birodalma felett, mivel az olaszok és poroszok katonai szövetséget kötöttek. Ezzel, valamint a porosz általános mozgósítás elrendelésével Bismarck porosz kancellár átlépte a Rubicont. 1866. június 14-én a Bundestagban – a döntően délnémet államok – elfogadták azt az osztrák indítványt, amely a Német Szövetség mozgósítását rendelte el Poroszország ellen. Ezzel bekövetkezett a konfliktus „point of no return" állapota,[28] és kitört a háború.

[25] Galántai: *I. m.* 33.
[26] Sarlós: *I. m.* 131.
[27] Bencze László: *Königgrätz. A testvérháború vége*. Budapest, 1991, 104.
[28] Angelow: *I. m.* 244.

Az északi és déli hadszíntér parancsnokságát I. Ferenc József birodalma két legkiválóbb tábornokára bízta. Az olaszokkal Albrecht főhercegnek kellett megbirkóznia, de a nagyobb és súlyosabb feladat Benedek Lajos táborszernagyra hárult, aki az északi front parancsnokságát vette át. Benedek megpróbálta elkerülni ezt a megbízatást,[29] mivel nem ismerte a potenciális német és csehországi hadszíntereket: katonai szolgálata szinte mindvégig Észak-Itáliához kötötte. Az uralkodó nyomatékos kérését azonban nem hárította el, így mégis ő lett az északi hadszíntér parancsnoka.

Délen az olaszok, akik tizennyolc év leforgása alatt negyedszer kerültek hadiállapotba Ausztriával,[30] pont ezen időszak dicstelen hagyományainak megfelelően vereséget szenvedtek az Albrecht főherceg vezette Habsburg-csapatoktól. A második custozzai csatában, egyben a solferinói csata hetedik évfordulóján (június 24.) Ferenc József katonái súlyos vereséget mértek az olaszokra, akik a tengeren is döntő vereséget szenvedtek július 20-án a Tegethoff admirális vezette flottától Lissa szigeténél.[31]

Ám miközben délen győztek a fekete-sárga csapatok, északon másképp alakult a hadiszerencse. A Helmut von Moltke tábornagy vezette porosz csapatok – kihasználva az elsőrendű vasútvonalakat – villámgyors mozgósítással meglepték a Habsburg-csapatokat, annak ellenére is, hogy a kiválóan működő osztrák hírszerzés révén a vezérkar már június 14-én pontos adatokkal rendelkezett az ellenség erejéről és diszlokációjáról.[32] Miután a porosz vezérkari főnök sikerrel elválasztotta a délnémet csapatokat a dunai monarchia erőitől, a „getrennt marschieren, vereint schlagen!" (külön felvonulva, együttesen lecsapni) elvének megfelelően döntő csata bontakozott ki a csehországi Königgrätz és Sadowa térségében.

1866. július 3-án a két fősereg összecsapása fekete-sárga katasztrófával végződött. Ennek legfontosabb összetevője az volt, hogy a poroszok már hátultöltős ismétlőpuskát alkalmaztak, amelynek révén tűzgyorsaságuk ötszöröse volt, mint amit a Habsburg-csapatok tudtak produkálni. A Habsburg birodalom döntően financiális okokból nem tudott a korszerűbb haditechnikára váltani,[33] ezért továbbra is a szuronyroham primátusára épített a fekete-sárga haderő taktikája. Ezt a császári-királyi harcmodort azonban szó legszorosabb értelmében lekaszálta az ellenség: a küzdelem

[29] Bencze: *I. m.* 1991, 103.

[30] 1849 tavaszán valójában „csak" fegyverszünet volt érvényben a két fél között, és az olasz történetírás is csak „harmadik olasz függetlenségi háborúnak" tekinti az 1866-os konfliktust. Megítélésem szerint viszont az 1848–1849. évi észak-itáliai harcok két külön háborúnak tekintendők.

[31] Ma Vis-sziget (Horvátország).

[32] Bencze: *I. m.* 1991, 115.

[33] *Uo.* 101.

fő súlypontjain percenként tízezernyi golyó szántotta a levegőt, valamint a rohamozó Habsburg-katonákat. Utólagos számítások szerint ugyanakkor a porosz gyalogság megközelítően 200 ezer lövést adott le a csata során, így lényegében mindössze egy lövés jutott minden katonára[34] – ez részint a fegyelemnek, részint a tüzérség halált hozó hatásának volt betudható. Ezzel együtt volt olyan szakasza a csatának, amelyben a rohamozó fekete-sárga csapatokat valóságos lövedékeső fogadta.[35] A császári-királyi gyalogság hősies küzdelme, a tüzérség sokszor a poroszokét is felülmúló teljesítménye, valamint a fekete-sárga lovasság vakmerő és önfeláldozó rohamai ellenére, az északi hadsereg csapatai egyetlen nap alatt állományuk 30 százalékát elveszítették. Benedek megrendülten írt a császárnak július 3-án: „A nagy veszteségeket elsősorban a hátultöltő fegyverek okozták, amelyeknek gyilkos hatásától kivétel nélkül mindenki, aki ütközetben volt, megrendült."[36] A Habsburg birodalom lovasságának – így a magyar huszárok – teljesítményét az ellenség egyik szakírója is elismerte: „Az osztrák lovasság büszkén tekinthet vissza erre a harcra. Az ellenséggel való összecsapásban többnyire a fölényét mutatta; ha végül mégis hátrálnia kellett, ez elsősorban egyedül a minden oldalról rájuk irányított tüzérségi és gyalogsági tűz miatt történt."[37] Hasonló módon a fekete-sárga tüzérség teljesítménye is kiérdemelte az ellenség elismerését: ezen a téren a poroszok nem élveztek haditechnikai fölényt. Königgrätz a 19. század Európájának legnagyobb csatája volt, több katona (megközelítően 450 ezer fő) vett benne részt, mint az 1813. évi lipcsei, „népek csatájában".[38]

Jóllehet számunkra már egyértelmű és szinte magától értetődő az Osztrák Császárság königgrätzi kudarca, a porosz vezérkart is erős kétségek gyötörték a csata idején. Maga Bismarck számol be arról, hogy amíg nem bukkant fel a porosz trónörökös csoportja, és a centrumban felbomlott a porosz hadrend, maga már a csata elvesztésének következményein rágódott. „Volt egy szorongással teli pillanat, egy olyan pillanat, amelytől a birodalom jövője függött. Mi történt volna velünk, ha elveszítjük ezt a csatát?"[39]

A csata elvesztése Ferenc József uralkodásának legnagyobb kudarcává vált. A vereséget követően így írt anyjának, Zsófia főhercegnőnek: „Még mindig csak rossz álomnak tűnik az, hogy a sors üldözött bennünket. Re-

[34] Ezzel szemben a franciák – még elöltöltős fegyverekkel – kb. 10 lövést adtak le katonánként. Gordon A. Craig: *Königgrätz.* Wien–Hamburg, 1966, 286.

[35] Bencze: *I. m.* 1991, 271.

[36] *Uo.* 233.

[37] *Uo.* 273.

[38] Craig: *I. m.* 11.

[39] Gerd Fesser: *Königgrätz – Sadowa. Bismarcks Sieg* über Österreich. Berlin, 1994, 94.

ményeink néhány óra alatt szertefoszlottak, derék szerencsétlen seregünk legjobb erői elpusztultak vagy megnyomorodtak. [...] Ha ellenünk van az egész világ, és nincs egyetlen barátunk sem, kevés kilátásunk lehet a sikerre. De mindaddig védekeznünk kell, amíg ez csak lehetséges, mindvégig teljesíteni kötelességünket, hogy aztán becsülettel halhassunk meg."[40] A hét évvel korábbi helyzethez hasonlóan Bécs népe ismét az uralkodó lemondását követelte.[41]

Königgrätz hatása a magyar kiegyezésben megkerülhetetlen tényező. Már a vereség után közvetlenül felismerte Deák, hogy „a mostani események a magyarügyet az európai viszonyokkal hozzák összeköttetésbe".[42] A csata a magyar hadtörténelem legfontosabb olyan vereségévé lépett elő, amely – paradox módon – kedvezően befolyásolta a nemzet sorsát. Königgrätz idején a császári-királyi haderő összesen hét hadtest fölött diszponált, amelyből a Magyar Királyság a hatodikat állította ki.[43] A magyar veszteségek ismét jelentősek voltak, és nem maradtak el a birodalom többi népének áldozataitól.

A magyar emigráció, élén Kossuthtal természetesen nem a porosz haditechnikai és harcászati fölényben látta a fekete-sárga bukás okát. A volt kormányzó így fogalmazott 1869-ben: „De ma már mindenki tudja, s aki előbb nem tudta volna, azt Sadova megtaníthatá, hogy az erő a népeknél van; s hadseregeknél csak akkor, ha a népnek, melyből származnak, eszméit s érzelmeit képviselvén, lelkesedve vannak az ügyért, melyért küzdenek."[44] Két évvel korábban pedig így fogalmazott: „A magyar katona nemzetünk érdekeivel ellenkező ily célért nem lelkesülhetett."[45] Kossuth nézeteit azonban a két hadjárat tapasztalatai nem igazolták vissza: jóllehet számos magyar katonánál találtak dezertálásra, illetve átállásra biztató röpiratot, felhívást, a hazánk területéről rekrutált állomány harci szelleme nem maradt el más népekétől. Nemegyszer akadt példa pont ennek ellenkezőjére: Solferinónál Benedek épp saját magyarságára utalva tudta harcra ösztökélni a színmagyar császári-királyi 39. gyalogezredet,[46] és így megmentette a főserege t a bekerítéstől. Königgrätznél pedig a birodalom legképzettebb katonáiból álló bécsi hadtest előbb elmenekült, mint számos magyar gyalogezred. 1866. június 27-én, a skalici ütközetben a pesti gyalogezred hősiessége mentette meg több fekete-sárga dandár helyzetét.[47]

Keserű tanulság volt a magyar emigráció számára, hogy érdemben sem az 1859-es, sem az 1866-os háborúba nem tudott beavatkozni, jóllehet ez végig fontos cél volt Kossuth táborának. Jól jellemezte ezt a helyzetet Türr István tárgyalása Bismarckkal 1866. június 10-én, ahol a tábornok kényszerűen ismerte el, hogy „a háború kezdetére Magyarország nem tud hadsereget felállítani, egyedül kisebb felkelések szítása lehet reális cél, amelyek révén akadályozni lehet a k. k. haderő élelmiszer-ellátását".[48] Kossuth legfontosabb kudarca az volt, hogy nem sikerült tömeges dezertálásra bírni a fekete-sárga csapatoknál küzdő magyarokat,[49] így hiába remélte a Habsburg birodalom gyors összeomlását a königgrätzi vereség után.

Ám a csehországi katasztrófa I. Ferenc Józsefet is személyében alázta porig. Négy nappal az északi hadsereg veresége után kiáltványban fordult a magyar nemzethez: „Felhívás Magyarország hű népeihez! A Gondviselés keze súlyosan nehezedett reánk. A harcban, melybe nem önakaratom, hanem a viszonyok kényszerűsége ejtett, minden emberi számítás meghiúsult, egyedül azon bizalom nem, melyet derék hadseregem hősi vitézségébe fektettem. Annál fájdalmasabb ama súlyos veszteség, mely a bátrak sorait érte, és atyai szívem minden érdekelt családdal együtt érzi az e csapás feletti fájdalom keserveit. Hogy az egyenetlen küzdelemnek véget vessek, hogy időt és alkalmat nyeljek a hadjárat által támadott hézagokat pótolni és a haderőt birodalmam északi részein dúló ellenséges csapatok irányában összpontosíthatni, nagy áldozattal fegyvernyugvás megkötése iránti tárgyalásokba egyeztem. És most teljes bizalommal fordulok Magyarországom hű népeihez, – nehéz időkben ismételten tanúsított áldozatkészségükhöz. Ennek birodalmam minden népei erőfeszítésével kell találkoznia, hogy az óhajtott békének méltányos feltételek alatti megkötése biztosítva lehessen. Erős a hitem, hogy Magyarország harcképes fiai, az ősöktől öröklött hagyományos hűség érzete által vezéreltetve, önként fognak sietni zászlóim alá véreik segélyére és a hadi események által közvetlenül veszélyeztetett hazájuk oltalmára. Seregeljetek tehát minél számosabban a megtámadt birodalom védelmére, legyetek méltó fiai vitéz elődeiteknek, kik hős tetteik

[40] Somogyi: *I. m.* 197.
[41] Bencze: *I. m.* 1991, 279.
[42] Sarlós: *I. m.* 152.
[43] Balás György: *Az 1866. évi porosz–osztrák háború.* Budapest, 1893, 22.
[44] *Kossuth Lajos iratai*, 207.
[45] *Uo.* 85.
[46] Oskar Regele: *Feldzeugmeister Benedek.* Wien, 1960, 152.
[47] Balás: *I. m.* 201.
[48] Fesser: *I. m.* 89.
[49] Utóbbi tényt ironikus módon igazolja, hogy a solferinói csata monográfusa, Bencze László, említést sem tesz könyvében Kossuth szervezkedéseiről, mivel ennek hatásával nem találkozhatott bécsi kutatásai során. Bencze László: *I. m.* 2001. A tömeges dezertálás jelenségét vallja, ugyanakkor forrással nem igazolja: Hidas I. Péter: *Pacifikálás. I. Ferenc József hadserege Magyarországon, 1849–1859.* Történelmi Szemle, 1993/3–4. 255.

által hervadhatatlan babérkoszorút fűztek a magyar név dicsőítésére."[50] Mint látjuk, a szőlősi fegyverletétel[51] után tizenhét évvel később maga a zsarnok hívta fegyverbe Magyar Királyságát, önmagában tehát a császár manifesztuma jól jelezte a politikai helyzet gyökeres megváltozását.

1866. július 19-én I. Ferenc József kulcsfontosságú egyeztetést folytatott a Burgba rendelt Deák Ferenccel. Ez a találkozó állította ki a kiegyezés keresztlevelét: a háromnegyed órás megbeszélésen Deák kijelentette, hogy „a magyar nemzet Königgrätz után is csak azt követeli, és semmivel sem többet, mint amit követelt Königgrätz előtt".[52] A magyar politikus kifejtette, hogy a poroszokkal kötendő béke után látja reálisnak és szükségesnek az újabb rendszerváltást, egyúttal elhárította a császár kérését, miszerint ő legyen a miniszterelnök.[53] Már ekkor Andrássyt nevezte meg alkalmas kormányfőjelöltnek, így a kiegyenlítés legfontosabb kereteit közvetlenül a königgrätzi katasztrófa alakította ki. Talán nem túlzunk, ha tíz hónappal később megfogalmazott, Kossuth Kasszandra-levelére adott válaszának alábbi gondolatának genezisét 1866 vészterhes nyarában keressük: „Kifejtettem azon egyéni véleményemet, hogy én helyzetünkben a békés kiegyenlítést üdvösebbnek tartom, mint oly politikát, mely bizonytalan ígéretek mellett várakozásra, további szenvedésre utalva csupán véletlen eseményektől, talán forradalomtól s a birodalom szétbomlásától [...] függesztené fel sorsunk jövendőjét."[54]

Königgrätzcel értelemszerűen még nem szükségszerűen érhetett véget a háború. Az Itáliában szinte intakt állapotban lévő Habsburg-haderő átcsoportosítása már meg is kezdődött, és remény volt arra, hogy a délen győzelmet arató Albrecht főherceg vezérletével revansot vegyen a poroszokon. Ebben az értelemben nem voltak légből kapottak az új főparancsnok július 13-án megfogalmazott szavai: „Hatalmasabban, mint valaha előbb, gyülekezik egy harcedzett, vitézségben és kitartásban kipróbált hadsereg, amely – részint a már kivívott győzelem tudatában, részint pedig azon vágytól áthatva, hogy meg nem érdemelt balsorsot megbosszuljon – az alkalmat keresi, hogy az ellenség dölyfének véget vessen."[55] Ezen alkalomra azonban nem került sor: a poroszok hirtelen békülékenynek mutatkoztak,

[50] Balás: *I. m.* 297.

[51] A köztudattal ellentétben a magyar szabadságharc legnagyobb fegyverletétele nem Világoson, hanem a néhány kilométerre lévő Szőlős falu határában zajlott le. Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. I. rész. Századok, 2007/3. 664.

[52] *Deák Ferenc beszédei*. III. kötet. 1864–1866. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest, 1897, 583.

[53] *Uo.*

[54] *Pesti Napló*, 1867. május 30. 1.

[55] Balás: *I. m.* 299.

amikor az északi katasztrófához mérten enyhe feltételekkel kínáltak előbb fegyverszünetet, majd békét Ferenc Józsefnek. A Habsburg Monarchia számára nagy fenyegetést jelentő Klapka-légió mögül pillanatok alatt kihátrált Bismarck, így a magyar szabadságharc újrakezdésének esélye, amely 1866-ban volt a legközelebb a megvalósuláshoz, elúszott.

A dunai monarchia veszteségei fordított arányban álltak a hadszíntéri eredményekkel: míg északon egyetlen négyzetkilométernyi területet sem vesztett a birodalom, addig délen át kellett adnia az Olasz Királyságnak Lombardia maradékát, valamint az egész Veneto tartományt. A porosz vezérkari főnök így értékelte a történteket: „Ezt a háborút nem területi nyereségért, gyarapodásért vagy anyagi nyereségért, hanem egy eszmei jó, a hatalmi állásért vívták. A legyőzött Ausztriának fel kellett hagynia a németországi hegemónia gondolatával."[56] Moltke egyúttal helyesen ismerte fel azt is, hogy Ausztria expanzív törekvéseinek maga a Duna mutat utat,[57] vagyis az Osztrák Császárság hatalmi súlypontját a Duna völgyére kell telepíteni. Hazánk eddigi történelmének egyik legprosperálóbb időszakát, valamint nemzetközi tekintélyének erősödését, azaz európai középhatalmi státusát részben e felismerés igazsága tette lehetővé.

Az 1866. évi területi elcsatolások betetőzték azt a folyamatot, amely révén az olasz etnikum az egyik legcsekélyebb számú nemzetiséggé vált a birodalomban, miközben a szlávok aránya nagymértékben növekedett. Mivel az 1850-es években a birodalom egyik legfontosabb gazdasági súlypontját Észak-Itália jelentette, az Osztrák–Magyar Monarchia bázisa egyértelműen a Kárpát-medencébe helyeződött át.

ZÁRÓ GONDOLATOK

„A königgrätzi katasztrófa és a magyar alkotmány helyreállítása közt kimutathatólag bizonyos okozati összefüggés áll fenn."[58]

(Halász Imre)

A porosz–olasz–osztrák háborút lezáró prágai béke megnyitotta az utat az 1879. évi kettős szövetség megkötéséhez, miközben megszüntette a német dualizmust, valamint magát a Német Szövetséget is. Mindez azonban nem változtatott azon a szomorú tényen, hogy térségünk – így hazánk is – má-

[56] Craig: *I. m.* 15.

[57] Balás: *I. m.* 11.

[58] Halász Imre: *Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány*. Budapest, 1913, 68.

sodrendű szereplő lett az 1871-ben létrejövő Német Birodalom árnyékában. Ezt a tényt szinte prófétai módon ismerte fel a *Die Presse* publicistája, még a königgrätzi vereséget követően: „Amennyiben államunk a békekonferenciáról még területi veszteség nélkül kerülne ki, és ha nem is kellene feladnia Venetót, német hatalmi állása [...] odalett. [...] Poroszország szava lett a döntő tényező közép-európai kérdésekben, és Ausztria legfeljebb kelet felé terjesztheti ki befolyását."[59] Mindennek logikus és szükségszerű következménye lett a német dualizmus osztrák-magyar kettős rendszerré való átalakítása.[60]

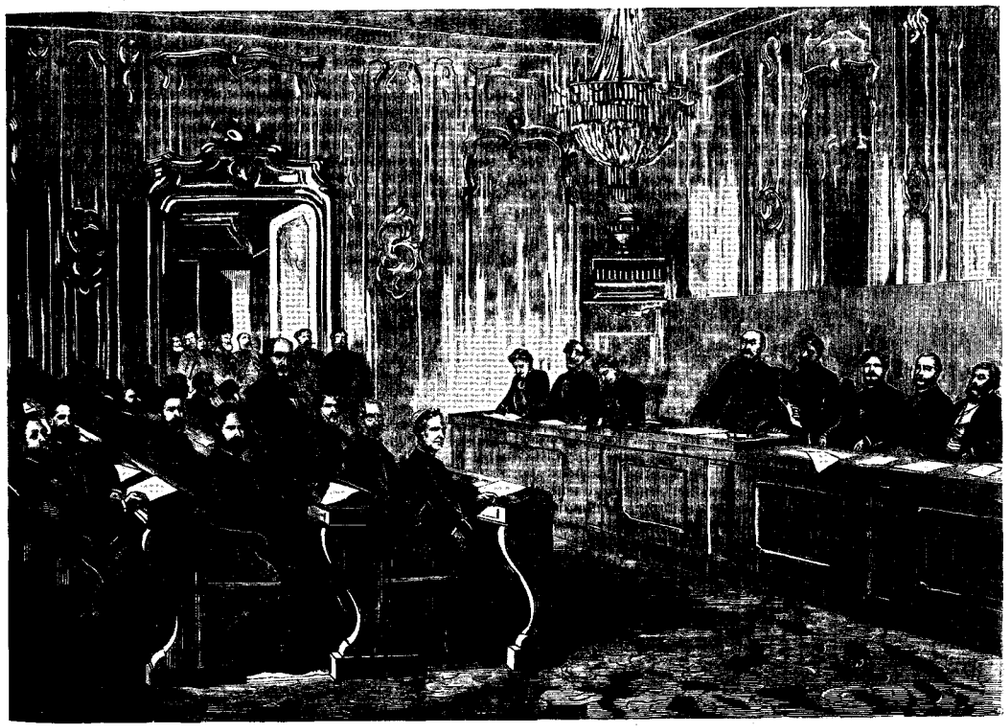
A magyar olvasó számára szinte bántó a tény, de a nemzetközi közvélemény sem a 19. század közepén, sem pedig napjainkban lényegében nem számol hazánk szerepével ezekben a konfliktusokban. Ennek megfelelően a kiegyezés fontossága sincs kellő mértékben az európai köztudatban. Az Osztrák Császárságról mind a kortárs, mind napjaink embere Ausztriaként beszélt a dualizmus rendszerének születése után is, és a minket igencsak érdeklő problematika - vagyis a magyar szabadság ügye, nem számított a külvilág számára. Ennek végzetes következményei csak fél évszázaddal később, az első világháborút lezáró békediktátumok megkötése idején váltak nyilvánvalóvá.

Az Osztrák Császárság 19. század közepén megvívott háborúinak legfontosabb tanulsága az lett, hogy 1867 kompromisszuma épp Solferino és Königgrätz következményeként lett *megosztó*. Deák és a bécsi udvar megállapodását ugyanis két antagonisztikus célért harcoló, de egyformán magyar – vagyis 1848–1849 honvédjának, valamint 1859 és 1866 császári-királyi közlegényének – áldozatvállalása tette lehetővé.

[59] *Die Presse*, 1866. július 13. 1.
[60] Craig: *I. m.* 282.

Cieger András

A KÖZÖS ÜGYEK RENDSZERE

A magyar delegáció ülése Bécsben 1868-ban.
(Magyarország és a Nagyvilág, 1868. február 9.)

A RENDSZERVÁLTÁS FORGATÓKÖNYVE

Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója egyszer arra a kérdésre igyekezett választ találni, hogy vajon kinek is köszönhető az 1867. évi kiegyezés: „Engem erősen érdekelt, pontosan megtudni, kinek tulajdonítható valósággal e nagy transactio kivitelének érdeme. Mint az egész világ, azt akkor egészen Deáknak tulajdonítottam. Midőn ezt egyszer neki is megemlítém, komolyan megjegyezte, hogy az érdem Andrássy Gyulát illeti, az ő modora és összeköttetései győzték le az udvarnál az ellenszenvet; csak ez tette lehetségessé a kiegyezés keresztülvitelét. Ezt azután Eötvös Pepi előtt említettem, s ő önérzettel felelt, hogy akárki lett légyen a szereplő, a rendező mégis csak ő volt. Lónyayval is szóltam egyszer ezekről s ő figyelmeztetett, hogy a kiegyezésnek legkényesebb oldala a pénzügyi volt, ezt pedig ő rendezte; végre Csengery is nem egyszer adta értésünkre, hogy a kiegyezés szellemi atyja senki egyéb, mint ő" – írta visszaemlékezésében.[1]

Mint látható, Pulszky nem nyert egyértelmű választ történetírói kérdésére. Az események után másfél évszázaddal, számos adat és dokumentum birtokában is azt állapíthatjuk meg, hogy valójában nincs értelme csupán egyetlen szereplő érdemét vagy éppen felelősségét kutatni az osztrák–magyar kiegyezéshez vezető események sűrű láncolatában. Az elvek elfogadtatása és a részletek kidolgozása ugyanis egy sokszereplős és több szinten zajló összetett politikai játszma volt, amelynek mozzanatai egymásra épülve követték ki a kiegyezéshez vezető rögös utat. Egy-egy tárgyalási fórum kihagyása, egy-egy szereplő mellőzése zavart okozhat 1867 megértésében.

Egyébként maga Deák sem állította soha, hogy övé lenne a kizárólagos érdem. Az alkotmányosság visszaállításakor, 1867 februárjában pártja és választói előtt elmondott beszédeiben – az isteni gondviselés mellett – a közös munkálkodás sikerére helyezte a hangsúlyt: „[…] az út szoros, az ösvény keskeny volt, melyen előre kellett törtetnünk, csak egymás után mehettünk, valakinek elől kellett menni, s talán a véletlen hozta úgy magával, hogy én menjek legelöl, talán azért történt így, mert én voltam köztetek a legidősebb veterán ezen a pályán. […] Mi egy úton indultunk meg, együtt vívtuk ki azon sikert, melynek ma örvendünk, s hiszem, hogy ezen az úton

[1] Pulszky Ferenc: *Visszaemlékezések*. Budapesti Szemle, 1883/75. 1. rész, 342.

tovább is együtt fogunk maradni."[2] Másnap, maradva az úthasonlatnál, némileg módosított gondolatmenetén: „[...] ez a siker nem az enyém, ez a miénk és mindazoké, kik bár különböző utakon, de egyenlő érzelemmel és hazafisággal működtek az alkotmány visszaállításán, mindazoké, kikben a hazáért hű szív dobog".[3] Kibővítette tehát azok körét, akik hozzájárultak a rendszerváltás sikeréhez: azoknak is köszönetét fejezte ki, akik ugyan nem őt követték a szűk ösvényen, hanem kerülőutakon jártak, de hazaszeretetüktől vezérelve eljutottak a közös célig és támogatják az alkotmányos kibontakozást.

Minden bizonnyal Deák nem csak a rá jellemző szerénységből vagy éppen a nemzeti egység megteremtésének politikusi szándéka miatt nyilatkozott így. Pontosan tudta, hogy a kiegyezés korántsem volt egyenes vonalú alkufolyamat, hiszen annak sikere az utolsó pillanatig kérdésesnek tűnt, hanem egy kollektív küzdelem eredménye, minden érdemével és esetleges hibáival együtt.

De vajon megválaszolható-e legalább az a kérdés, hogy hol dőlt el érdemben a kiegyezés? Talán a sajtó hasábjain: a Deák tollából származó és 1865 elején megjelenő *Adalék a magyar közjoghoz* című vitairattal vagy a kibontakozás elveit lefektető *Húsvéti cikk*el, esetleg a bécsi *Debatte*-ban megjelent *Májusi program*mal? Vagy az országgyűlés nyilvános fórumain: a rendszerváltás különféle jogi és politikai feltételeit megvitató 15-ös, illetve a 67-es bizottság hosszú ülésein? Vagy éppen az uralkodóhoz intézendő felirati viták során a plénumon? Esetleg, ahogy azt a kiegyezés kritikusai állították, Bécsben az uralkodóval és néhány bizalmasával folytatott háttértárgyalások alatt? És ha igen, akkor vajon 1866 augusztusában, 1867 januárjában vagy csak február folyamán? Vagy még később, 1867 őszén a Bécs melletti Vöslauban lezajlott és az osztrák fél számára kitüntetetten fontos feszült légkörű gazdasági megbeszéléseken? Egyértelmű válasz természetesen erre a kérdésre sem adható.[4]

Joggal állítható, hogy a közjogi kiegyezés programját mégiscsak Deák Ferenc hirdette meg 1865-ben megjelent írásaival. Hanák Péter mutatta ki tanulmányaiban azt a gondolkodási folyamatot, mely során – már 1861-től kezdődően – Deák a Pragmatica Sanctio, e poros rendi egyezség szövegének, pontosabban két szavának, a „feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul"

[2] Deák Ferenc: *Beszéd a Deák-párt értekezletén, 1867. február 17.* In: *Deák Ferenc beszédei.* Összegyűjtötte Kónyi Manó. IV. kötet. Budapest, 1903, 325.

[3] Deák Ferenc: *A Deák-párt tagjaihoz, 1867. február 18.* In: *Deák Ferenc beszédei...* IV. *I. m.* 338.

[4] A kiegyezési tárgyalások legfontosabb dokumentumait, valamint a megállapodás egykorú és későbbi megítélését tükröző írásokat lásd: *A kiegyezés.* Szerk. Cieger András. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2004.

(„indivisibiliter ac inseparabiliter") kifejezések újraértelmezésével, azaz a közös ügyek levezetésével és a jogfolytonosság elvével megteremtette azt a közös törvényi alapot, avagy „közjogi hidat", amely elvezetett a majdani kibontakozáshoz, a polgári alkotmányosság megteremtéséhez.[5] Ám éppen a Pragmatica Sanctio felfedezésével, a magyar joganyagból való kiemelkedésével kapcsolatban ma már azt is tudjuk, hogy az alapötlet és a közös intézmények csírája a magyar konzervatív politikusoktól, például Dessewffy Emiltől, Apponyi Györgytől származott, és hogy Deák bevallottan támaszkodott tervezeteikre saját programja kidolgozásakor. Sejtésünk szerint Deák rájuk gondolt, amikor azoknak is köszönetet mondott a sikerért, akik eltérő útvonalon érkeztek el a kiegyezés elfogadásáig. De említhetjük Eötvös József kiútkeresési kísérleteit is, amelyek ugyancsak hatottak Deákra. Ismeretes, Eötvös volt az is, aki Deák tudtával írt cikkével 1864 novemberében ismét felvette a tárgyalások fonalát. Végül Csengery Antalt sem hagyhatjuk ki a felsorolásból, aki éjt-nappallá téve nyújtott szakértő kezet Deák *Adalék*jának az elkészítéséhez.

Szintén vitathatatlan, hogy Deák a kodifikáció (a törvényalkotás) és a traktáció (az alkotmányos tárgyalás, a köztanácskozás) mestereként uralta a különféle országgyűlési fórumokon folyó munkát.[6] Elsőrendű érdeme volt – a rendi korszak politikai kultúrájának évszázados hagyományaira támaszkodva – a tárgyalási alap meghatározása és a tárgyalási taktika kialakítása. A jogfolytonosság elvére való következetes hivatkozással és az ősi alkotmányosság beszédmódjának a kitartó használatával a közjogi viták során sikerült ráerőltetnie tárgyalópartnereire a magyar fél értelmezését. Ferenc József és köre nem kis bosszúsággal szemlélte mindezt, de kénytelen-kelletlen elfogadta a rendszerváltás ezen forgatókönyvét: „a magyar nemzet [...] egyre inkább jogásznemzet, és a magyarok minden egyes politikai kérdést kizárólag jogi szempontból vizsgálnak, és fennakadnak olyan finom jogi megkülönböztetéseken is, amelyek révén e kérdések máshol elképzelhetetlen jelentőségre tesznek szert. Egy ilyen nemzettel szemben egyetlen eszközzel lehet eljárni, mégpedig a kimeríthetetlen türelemmel" – nyilatkozta az uralkodó egy angol diplomatának.[7]

Még azokat is lenyűgözte ezen érvelési mód és politikusi teljesítmény, akik egyébként elutasították a közjogi szőrszálhasogatást. Elegendőnek

[5] Lásd erről: Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben.* Vál. Somogyi Éva. Budapest, 2001, 143–168.

[6] Hanák: *I. m.* 2001, 171–172.

[7] Robert Morier bécsi brit követségi titkár levele Lord Bloomfieldnek Ferenc Józseffel folytatott beszélgetéséről, 1866. február 4. Közli Frank Tibor: *Brit diplomata a kiegyezés előtti Pest–Budán: R. B. D. Morier és az Osztrák–Magyar Monarchia születése.* Külügyi Szemle, 2008/2. 209.

tartjuk ennek alátámasztására egyik hívének, Lónyay Menyhértnek az elragadtatott szavait idézni Deák egyik felszólalását követően: „Mint egy ember, könnyes szemekkel keltünk fel vezérünk mellett, ki óriási nagyságban állt erkölcsi hatalmával előttünk és a nemzet, a történet előtt [...] több percig szóhoz nem jöhetett az öreg úr, s ha visszatekint őt környező híveire, minden szemben ülő könnyben, minden indignatiótól lelkesült arcban olvashatta volna, hogy oly 40 éves múlt, melyet felmutathat, nyerhetett csak oly igaz ragaszkodást s bizalmat, melyet mi és a nemzet nagy többsége irányában érezünk."[8]

Bátran kijelenthetjük azonban, hogy az újságcikkek és az országgyűlési munkálatok, még ha Deák keze nyomát viselték is magukon, önmagukban nem vezethettek volna el a kiegyezéshez. Elengedhetetlenül szükség volt a színfalak mögötti háttértárgyalásokra is. 1861-től kezdődően maga Deák is több alkalommal járult kihallgatásra Ferenc József elé Bécsbe, az uralkodó küldöttei pedig ugyancsak több ízben keresték fel Pesten a magyar politikust.

A bécsi kormányzat alkudozási kísérletei azonban Deákkal rendre kudarcot vallottak: közjogi álláspontját nem sikerült megingatni. Az uralkodó ezért egyre inkább arra törekedett, hogy Deákot, amennyire csak lehet, kikapcsolja a megegyezési folyamatból. Bár az angol diplomata előtt Ferenc József még türelmét és megértését hangoztatta a magyarok jogászias érvei iránt, valós elképzeléseiről Richard Belcredi osztrák miniszterelnöknek így írt: „Minthogy Deákkal, határozott meggyőződésem szerint, nincs mit csinálni, arra kell törekedni, hogy az alsóházban találjunk embereket, akiknek van belátásuk, s elég bátorságuk is, az elméleti törvényesség Deák-i körét áttörni és felemelkedni valamiféle gyakorlati államférfiúi felfogás álláspontjára. Ha jól fogjuk meg a dolgot, bizonyára sikerülni fog, mert máris mutatkoznak a Deák-i nimbusz igájából szabadulásnak jelei. Ezeket az embereket ide, a kormány álláspontjára kell átvezetni és meggyőzni őket Ausztria létfeltételeiről."[9] E taktika célja végeredményben az volt, hogy saját hatalmi jogosítványaiból minél kevesebbet feladva és az 1848-as törvényekből minél többet módosítva szilárd belpolitikai viszonyokat teremtsen a birodalom mindkét felében. Ferenc József számára például az országgyűlésnek felelős magyar kormány elfogadása még a poroszoktól elszenvedett königgrätzi vereséget (1866. július 3.) követően is sokáig teljesíthetetlen áldozatnak tűnt.

[8] Lónyay Menyhért politikai naplója, 1866. december 6. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Filmtár, 37153.

[9] *Ferenc József levele R. Belcredihez, 1866. február 11.* In: *A kiegyezés... I. m.* 50.

Valóban léteztek ellentétek a megegyezéspárti magyar politikusok között, Eötvös József például még a kiegyezés küszöbén is vallotta, hogy a feltétlen ragaszkodás az 1848-as törvényi állapotokhoz az újonnan megteremtett politikai berendezkedést végső soron hamis alapokra helyezi: „Fő bajunk a hamis kiindulási pont, melyet Deák választott, midőn a jog-continuitás [jogfolytonosság] elvét állítá fel s az emberekkel elhitette, hogy minden további lépésnek előfeltétele a restitutio in integrum [...] oly dolgoknak, melyek feltarthatatlanok, színét akartuk feltartani s midőn a jelennek tagadhatatlan szükségeit kielégíteni iparkodánk, egyszersmind azon jurisfictióhoz [jogi fikcióhoz] ragaszkodtunk, hogy minden, mi által új helyzetünk szükségeinek megfelelünk, semmi egyéb, mint a réginek restaurátiója."[10] A hónapok múlásával azonban Bécs kénytelen volt belátni, hogy az alapkövetéseket illetően Deákot és híveit nem lehet elválasztani egymástól. Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért és Eötvös József azonban fontos részletkérdésekben tagadhatatlanul rugalmasabb álláspontot képviseltek Deáknál. Ugyan a háttértárgyalásokról folyamatosan tájékoztatták az „öreg urat", de korántsem részletekbe menően (Deák tehát kiszorult erről a terepről). Az igazság pillanata 1867. január 15-én következett el, amikor a három politikus félve bekopogtatott Deák ajtaján. Nem kevesebbet igyekeztek elérni, mint hogy Deák a bécsi megállapodásokat változtatás nélkül fogadja el és támogassa az országgyűlési fórumokon.[11]

Az „öreg úr" azonban kifejtette előttük, hogy a bécsi megbeszéléseken született javaslatok lényegileg változtatják meg a képviselőház 15-ös bizottságának tervezetét. A kiegyezési törvény egyébként sem tárgyalható addig, amíg a felelős kormány nincs kinevezve. Deák továbbá elfogadhatatlannak tartotta, hogy a hadsereg egységes irányítása érdekében Ferenc József ragaszkodott abszolutisztikus uralkodói jogaihoz.

Lényegében tehát a kiegyezés küszöbén politikai patthelyzet alakult ki.[12] Deák ugyanis megvonta támogatását az egyre inkább miniszterjelöltekként emlegetett híveitől, mondván a kormány kinevezése után teremtsenek javaslatuknak többséget. Andrássyék azonban pontosan tudták, hogy erre Deák ellenében nincs esélyük, így lényegében egyetlen fegyver maradt a kezükben Deák meggyőzésére. Kijelentették, hogy kellő támogatás nélkül nem vállalhatnak kormányzati szerepet. Egyrészt tudták, hogy ilyen körülmények között senki más sem vállalkozna erre a feladatra, másrészt azt is sejtették, hogy a kiegyezést szinte feltétel nélkül óhajtó Deák-párti

[10] Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek – Gondolatok (1864–1868).* Közzéteszi Lukinich Imre, Budapest, 1941, 224. és 226. (1867. február 10-i bejegyzés)

[11] Lónyay Menyhért politikai naplója, 1867. január 15. MNL OL Filmtár, 37154.

[12] Sarlós Béla: *Deák és a kiegyezés,* Budapest, 1987, 166–172.

derékhaddal szemben az „öreg úrnak" sincs kellő ereje igazának érvényt szerezni. „Szóval mindenből látszott, hogy ő [Deák] megijedt a kiegyenlítéstől, megijedt az azután bekövetkezendő teendőitől, a húsvéti cikk végső következményétől. [...] Most azon töri eszét, hogyan szabadulhatna a nagy munkától, midőn éppen eredményét láthatná. Nem esmeri mégis a dolgok valódi állását, egoisticus szempontból tekinti. Fél minden felelősségtől, fél, hogy nem populáris dolgokat is fog kelleni véghez vinnie" – értékelte Lónyay saját szemszögéből Deák viselkedését.[13]

Deák végül néhány napi gondolkodást követően megadta a politikai támogatást Andrássynak ahhoz, hogy némi módosítás mellett elfogadtassa a képviselőházzal a bécsi határozatokat.[14] Az elkövetkező hónap a kiegyezési törvény előkészítésére alakult 67-es bizottság tanácskozásaival telt, ahol Deák ismét vezérszerepet játszott. „Nehéz dolog volt oly formulatiót találni, mely megfeleljen a jogi fogalmaknak is, de egyszersmind megnyugtassa a bécsieket is" – fogalmazott Lónyay.[15] A közjogi elvek és a gyakorlati politika szempontjai között egyedül Deák teremthetett megnyugtató harmóniát.

1867 nyarán feszült gazdasági tárgyalások vették kezdetüket a közös költségek megosztásának arányáról (a kvótáról), valamint a vám- és kereskedelmi szövetségről. Az év második felének tehát kiemelkedő jelentősége volt a kiegyezéses rendszer megszületésében, mert bár megtörtént a felelős kormány kinevezése, majd pedig a koronázás (június 8.), továbbá a közjogi kiegyezés (az 1867:XII. tc.) parlamenti elfogadása, de hiányzott még az osztrák oldal beleegyezése.

Az osztrák politikai elit lényegében készen kapta a kiegyezés politikai konstrukcióját, hiszen a közjogi alkudozások az évszázados hagyományoknak megfelelően a Habsburg uralkodó és tanácsadói, valamint a magyar politikusok között zajlottak. Ezt a „kényszerhelyzetet" (Zwangslage) azonban a ciszlajtán politikusok csak nehezen vették tudomásul. Akadt olyan osztrák képviselő, aki még 1867 őszén is elutasította a magyarok jogfolytonossági tanát: „Mert egy népet, amely a legszélsőbb határokon is túlmenő ellenállásig ragadtatta el magát, oly ellenállásig, hogy elszakadt a birodalomtól, a jogfolytonosság nem helyezhet vissza minden jogaiba. Ha mégis tenné, ez a forradalmi jog dicsőítése és jutalmazása volna. Mai napság különben az államalakulás nem függ régi pergamentektől, s akár

[13] Lónyay Menyhért politikai naplója, 1867. január 16. MNL OL Filmtár, 37154.
[14] Lónyay Menyhért politikai naplója, 1867. január 18. MNL OL Filmtár, 37154.
[15] Lónyay Menyhért politikai naplója, 1867. január 28. MNL OL Filmtár, 37154.

eljátszattak ezek a pergamentek, akár nem, a fejlődés nem szorítható valamely alkotmány szűk határai közé."[16]

Mindazonáltal az osztrák politikusok többsége 1867 végére elfogadta a közjogi rendszerváltás forgatókönyvét: „a magyar alkotmány helyreállítása megállapított és meg nem változtatható tény".[17] Éppen ezért az államjogi struktúra elfogadása után figyelmüket a két birodalomfél gazdasági tárgyalásaira összpontosították. A gazdasági alkudozásokból – eltérően az előző fázistól – az osztrák kormány és a képviselők aktívan kivették részüket és számottevő módosításokat értek el a magyar féllel szemben (például a közös kiadások fedezéséhez való hozzájárulás mértékét illetően). A dualista államjogi szerkezet elfogadásának előfeltételéül a két birodalomfél gazdasági viszonyainak a rendezését szabták, egyfajta kárpótlásként is az uralkodó által a magyaroknak tett és ekkor már megváltoztathatatlan közjogi és politikai engedményekért cserébe. Az osztrák politika bizalmatlanságát jól jelzi az a tény, hogy a gazdasági tárgyalások lezárásáig egy liberális politikus sem kívánt miniszteri tárcát vállalni Ausztriában.[18]

A magyar és az osztrák kormány képviselői hosszú hónapokon át aprólékos tárgyalásokat folytattak egymással a pénzügyi problémákról. E terep magyar részről egyértelműen Lónyay pénzügyminiszternek, Andrássy miniszterelnöknek és az ún. kvótabizottság tagjainak, különösen Csengery Antalnak volt fenntartva.[19] A hosszadalmas egyeztetések idején az informális találkozóknak is jutott szerep, amelyek nyilvánvalóan a bizalmatlanság oldását szolgálták. „Ez az időszak, mint a legemlékezetesebbek és legérdekesebbek egyike, mindig kellemes emlékem marad, mivel közvetlen érintkezésbe kerültem az első osztrák állam- és kormányzati férfiakkal, akiknek vizitkártyáit meg is őriztem. Egymás között testvériesen éltünk, kifelé pedig fényesen és ünnepélyesen. A kölcsönös látogatások után ünnepi estebédek következtek, éspedig szám szerint öt, és még több is következett volna, ha nem laktunk volna valamennyien túlságosan is jól, és nem kértünk volna kíméletet. [...] Mialatt pedig ily módon testileg elláttak és elkényeztettek bennünket, s minden ilyen három-négy órán át tartó estebéd után kikocsiztunk a zöldbe Bécs környékére, hogy kiszel-

[16] Balthasar Szabel 1867. november 13-i képviselőházi beszédét lásd: *Deák Ferenc beszédei...* V. *I. m.* 297.
[17] A Herbst–Kaiserfeld (unionista–autonómista) képviselői csoport programját ismerteti és idézi Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez.* Budapest, 1976, 195.
[18] Somogyi: *I. m.* 1976, 194–198. és 203–205. Zachar József: *Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom, 1861–1881.* Budapest, 1981, 53–58.
[19] A gazdasági tárgyalásokról bővebben: Cieger András: *Lónyay Menyhért.* Budapest, 2008, 147–183.

lőztessük magunkat, a tárgyalás szellemi munkája, ha lassan is, de mégis haladt előre" – rajzolt idealisztikus képet visszaemlékezésében Fest Imre államtitkár 1867 nyaráról-őszéről.[20] Értelemszerűen Deák, aki egyébként is igyekezett elhárítani magától a gazdasági kérdéseket, ezekben tárgyalásokban már nem vett részt, bár értesült a fejleményekről.

A soklépcsős kiegyezési folyamat 1867. december utolsó napjaiban a magyar és az osztrák parlamentekben zárult a gazdasági kiegyezést rögzítő törvények megszavazásával, valamint az osztrák törvényhozás által elfogadott alaptörvényekkel. Az osztrák liberálisoknak az új közjogi rendszert szabályozó törvényhez sikerült hozzákapcsolniuk az alapjogok katalógusát és a jogállami működés egyéb törvényi biztosítékait. Az összefoglaló néven decemberi alkotmányként (Dezemberverfassung) emlegetett törvénycsomag egyik alaptörvénye például húsz pontban rögzítette az osztrák állampolgárok alapvető szabadságjogait.[21]

A RENDSZERVÁLTÁS ALAPTÖRVÉNYE: 1867: XII. TC.

1867-ben, négy évszázados fennállása óta első s egyben utolsó alkalommal részletesen szabályozták a két birodalomfél viszonyát. Deák Ferenc politikai koncepciójának megfelelően a törvény kimondta, hogy a „magyar korona országai" és az „őfelsége uralkodása alatt álló többi országok" között fennálló jogi kapcsolat a Pragmatica Sanctión alapul (lásd a törvény bevezetőjét és 1. paragrafusát). Magyarország visszakapta törvényhozási és (bel)kormányzati önállóságát. Az 1848-as áprilisi törvényekhez képest jelentősen kibővítette viszont az uralkodói felségjogokat.

Győzött az a magyar közjogi álláspont (ha osztrák oldalon nem is mindenki fogadta el), hogy itt két *állam* dinasztikus uniójáról és nem egy mindent magába olvasztó császárságról van szó. Két egyenjogú fél, az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság létezik egymás mellett. A Pragmatica Sanctio folyományai voltak a „közös ügyek", amelyet jogilag csak a külügyre, a hadügyre és az ezek fedezésére szolgáló pénzügyre (tehát csak a pénzügyek egy részére) korlátoztak. A három közös ügyet három közös miniszter vezette, akik egyikének a kialakuló gyakorlat szerint mindig magyarnak kellett lennie. A közös minisztériumok sokáig nem voltak különösebben népszerűek a magyarok körében, az első évtizedekben rendszerint

[20] Fest Imre: *Emlékirataim*. Budapest, 1999, 115–116.

[21] A magyar közvélemény is értesülhetett az osztrák decemberi alkotmány tartalmáról, mert *A Hon* mind a hat alaptörvényt közzétette magyar fordításban: 1867. december 29. (299. szám), december 31. (300. szám), 1868. január 1–5. (1–4. szám) és január 10. (7. szám).

kevesen vállaltak bennük hivatali szolgálatot. A magyar állampolgárok (!) aránya például a bécsi központi külügyi apparátusban 1892-ben csupán 12 százalék volt, ám a világháború kitörésekor már 26 százalék, a külképviseleteknek pedig közel felét ekkor már magyar honos diplomata vezette.[22] A birodalom tényleges irányítását egy közjogilag nem létező, ám a Monarchia működtetése szempontjából igen fontos és nagyon is valós szerv (konzultációs testület), az ún. közös minisztertanács vette át: Bécsben tartott ülésein rendszerint az uralkodó elnökölt, állandó tagja volt a három közös miniszter, de gyakran az osztrák és a magyar miniszterelnök, sőt összetettebb ügyek esetén más szakminiszterek is részt vettek a tanácskozásban.[23]

A közös minisztériumok költségvetésének megvitatását és ellenőrzését az ún. delegációk, a bécsi és a pesti parlament speciális bizottságai végezték. A magyar és az osztrák törvényhozás által egy évre választott hatvan-hatvan tagú parlamenti küldöttségek – gondosan kerülve még a látszatát is egy központi parlamentnek – külön tanácskoztak és írásbeli üzenetváltások útján érintkeztek. Csak rendkívüli esetben tarthattak együttes ülést, akkor is csupán szavazás céljából (34–35. §). A közös miniszterek politikailag és büntetőjogilag a delegációknak voltak felelősek, így például a Monarchia külügyi kérdései is gyakran e fórumon kaptak nagyobb nyilvánosságot. Minden egyéb ügyben a két parlament, illetve a tagállami kormányok voltak az illetékesek.

Igen hamar világossá vált, hogy a törvényi elveket és a politika gyakorlati szempontjait összhangba kell hozni egymással, mert egyes vitás vagy kényes (katonai, költségvetési) kérdéseket pusztán szikár üzenetváltásokkal nem lehetett elsimítani. Éppen ezért szükség volt a két fél informális találkozóira is. A feszültségeket általában egészen szűk körű ebédeken oldották fel, melyekre csak a küldöttségek meghatározó tagjai voltak hivatalosak. Emellett azonban általában sor került a két delegáció egészének az összejöveteleire is. A közös ebédek, vacsorák, valamint a kulturális programok (pl. opera- és színházlátogatások, hajókirándulás a Dunán) egyrészt tehát közvetlen politikai célokat szolgáltak, másrészt a kölcsönös bizalmatlanság oldását célozták, végül, de egyáltalán nem utolsó sorban olyan reprezentációs alkalmat jelentettek, melyekkel a magyar politikusok a dualista paritás jegyében Budapest birodalmi székváros jellegét kívánták tudatosítani, demonstrálni. „A Birodalmi Tanács delegációja a másik birodalomfél fővárosában különlegesen szívélyes fogadtatásra talált. Ami az idegenek vendéglátását

[22] Somogyi Éva: *Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, 2006, 205–206.

[23] Részletesen: Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906)*. Budapest, 1996.

illeti, ahhoz a magyarok ősidők óta igen jól értenek. Emellett azonban természetesen mindabban, amit a bécsi delegáció tagjainak mutattak és kínáltak, egy kis sovinizmus is szerepet játszott. A magyarokat bizonyára az a szándék is vezérelte, hogy megmutassák osztrák szövetségesüknek, hogy Budapest magában hordoz minden kelléket, ami őt egy nagyvárossá teszi" – idézte fel élményeit egy osztrák szemtanú.[24] Mindez persze csak időlegesen sikerülhetett: a delegációk, valamint a közös miniszterek és hivatalnokaik mindössze néhány hétre költöztek le Bécsből a magyar fővárosba. Működésük pedig többnyire rejtve maradt a polgárok előtt.[25]

Mint ismeretes, a kompromisszumot a magyar szabadságharcot leverő és az aradi kivégzéseket elrendelő Ferenc Józseffel kellett megkötni, nem kis morális dilemma árán. Márpedig a király értékrendje nemigen változott hosszú élete során. Erre utalnak a hofburgi hálószobája falán elhelyezett és az osztrák katonatisztek hősies helytállását megörökítő 1848–1849-es jelenetek vagy az új politikai működésről szóló távolságtartó mondata: „a parlamentarizmus nem optimális intézmény, és nem is lehet az, azonban biztonsági szelep, abban az értelemben, hogy az emberek képviselve érzik magukat". Egy széljegyzete tanúsága szerint önmagát nem tekintette parlamentáris uralkodónak, de tiszteletben tartotta a törvények betűjét, ha azok szellemével nem is mindig értett egyet.[26]

Jellemző, hogy nyugat-európai uralkodótársaival ellentétben sohasem volt hajlandó az országgyűléseket megnyitó trónbeszédet a parlament falai között elmondani, ezért a képviselőknek a budai várba kellett felmenniük végighallgatni azt. Ferenc József így hozta a politikai közvélemény tudomására, hogy nem ismeri el az országgyűlés főhatalmát és kizárólagos jogát az ország irányítására. Ő nemcsak uralkodni, de kormányozni is kívánt, amit széles királyi jogkörei is jól kifejeztek.

Az uralkodó személye közös volt a birodalom összes országában, de a törvény a magyar királyi és az osztrák császári udvartartás költségeit elválasztotta egymástól (7. §). Mindazonáltal a kiegyezési törvények 51 évre egy kettős államszerkezetre épülő reáluniót hoztak létre, bármennyire is próbálták azt a magyar közjogászok a századfordulón csupán perszonáluniónként bemutatni.[27]

[24] Heinrich Pollak: *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten. Erinnerungen und Aufzeichnungen.* 2. Band (1868–1873). Wien, 1895, 97.
[25] Somogyi: *I. m.* 2006, 11–63.
[26] Somogyi Éva: *Ferenc József.* Budapest, 1989, 230–231.
[27] Lásd például: Polner Ödön: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában.* Budapest, 1891.; Bozóky Árpád: *Az Osztrák–Magyar Unió.* Budapest, 1891.

A törvény elismerte az uralkodó kizárólagos, tehát miniszteri ellenjegyzéshez nem kötött jogát a hadsereg „egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére" (11. §), azaz a haderő belső életének a szabályozására és operatív irányítására. A magyar országgyűlés ellenőrző szerepe lényegében a működés keretfeltételeinek, azaz a hadügyi kiadások mértékének, valamint az éves újonclétszám nagyságának és a szolgálati idő hosszának a meghatározására korlátozódott. A magyar politikai vezetésnek azonban hosszú tárgyalások nyomán sikerült elérnie a magyar honvédség felállítását, amely az „összes hadsereg kiegészítő része" lett, költségeit pedig a magyar állam fedezte.

A hadsereg irányítására vonatkozó uralkodói rezervált jogkörök mellett a gimnáziumi igazgatótól felfelé ő nevezte ki (kormányai javaslatára) az állami tisztségviselőket, hivatalnokokat, a 25 ezer forint fölötti építkezések és a vasúti engedélyek ugyancsak az ő jóváhagyásától függtek, a kormányok pedig kötelesek voltak minden törvényjavaslatot véleményezésre bemutatni az uralkodónak, mielőtt az a parlament elé került volna (ez volt az ún. előszentesítési jog).[28]

A kiegyezési törvény három olyan területet is megjelöl, amelyek közössége ugyan nem a Pragmatica Sanctióból következett, mégis a Monarchia kormányozhatósága szempontjából közös érdekűnek minősült: Magyarország „méltányosság alapján, politikai tekintetekből" részt vállalt a birodalom államadósságának terheiből, „hogy azon súlyos terhek alatt, miket az absolut rendszer eljárása összehalmozott, Ő Felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon" (54. §). Továbbá vám- és kereskedelmi szövetséget kötött Ausztriával és elismerte a pénzrendszer közösségét (az adórendszerét nem). Az egységes birodalmi belső piacon belül szabad volt a tőke és a munkaerő áramlása, összehangolták a vasútfejlesztést, a postaügyeket, valamint a súly- és mértékrendszert is egységesítették.

Érdekes tudni, hogy az új államalakulat számára közös politikai szimbólumokat alig sikerült teremteni. Az 1868-ban hivatalosan elrendelt Osztrák–Magyar Monarchia elnevezés ellenére az „Ausztria" megnevezés is sokáig tartotta magát például egyes térképeken és tankönyvekben, továbbá némely nemzetközi szerződés szövege sem felelt meg teljesen az 1868-as uralkodói rendeletnek, a közös minisztériumok német nevében pedig hosszú évtizedekig a közjogilag kifogásolható „birodalom" (Reich) szó szerepelt a „császári és királyi" (kaiserlich und königlich) jelzők helyett.

[28] *Azon ügyletek, melyek miniszteri ellenjegyzéssel ellátandó végelhatározás végett Őfelségéhez terjesztendők. Buda, 1867. március 17.* (miniszertanácsi határozat) In: *A kiegyezés... I. m.* 97–98.

Továbbá csak 1915-re sikerült megalkotni a Monarchia közjogilag helyes új címerét.[29] A Monarchiában sem közös állampolgárság, sem egységes himnusz, sem a kiegyezésre emlékező állami ünnep nem létezett. Magyarország nemzeti ünnepévé – augusztus 20. mellett – az 1848-as áprilisi törvények szentesítésének dátuma vált, Ausztria ünnepei és szimbólumai pedig a Habsburg-dinasztiához, illetve egyes tartományokhoz kötődtek és nem a Monarchiát jelenítették meg.[30]

Itt említendő meg, hogy a kiegyezéssel nem ment végbe a birodalom népeinek jogi integrációja, a közjogi különállások hangsúlyozása miatt ugyanis nem jött létre közös állampolgárság, továbbá nem sikerült megnyugtatóan rendezni Bosznia–Hercegovina lakóinak közjogi státusát sem: létrehozták számukra a tartományi illetőséget, szülőföldjükön kívül azonban külföldinek számítottak a Monarchiában.[31]

Mint ismeretes, a kiegyezési törvények magyar és német szövege is helyenként eltérő volt, hosszú politikai és közjogi vitákra adva okot a magyar és osztrák politikusok és jogtudósok között a kiegyezés „helyes" értelmezéséről.[32] 1867 megítélését illetően már a kezdetektől nem volt egyetértés, ám a századfordulóra a magyar állameszme uralkodóvá válása, illetve aktuálpolitikai célok miatt a kiegyezés alapját jelentő jogi dokumentumok értelmezése körül is felbomlott az addigi minimális konszenzus. Ilyen volt például a hadsereget érintő uralkodói felségjogokkal kapcsolatban kibontakozó, egyre inkább elmérgesedő vita. Az ellenzék (sőt, egyes kormánypártiak is) és nyomában a magyar közjogtudósok egy csoportja a századfordulón már azt hangsúlyozta, hogy a kiegyezés nem kétoldalú szerződés, hanem olyan törvény, amely egyoldalúan, a parlamenti többség akaratából módosítható, sőt a jogilag korlátlan törvényhozás a királlyal együtt birtokolja a teljes szuverenitást, ami az uralkodó rezervált jogainak tagadását jelentette. Az alkotmányos monarchia helyett tehát már a parlamentáris kormányzás modelljét látták bele az 1867. évi XII. törvénycikkbe. A kiegyezés szövege lényegében ekkor vált végleg bizonytalanná. A politikusi beszédekben, majd pedig a jogászi szövegekben egyre gyakrabban bukkant fel az állam

[29] VARGA Bálint: *Egy össze nem álló kép mozaikjai. Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja.* Aetas, 2017/4, 5–21.

[30] HANÁK Péter: *Osztrák állampatriotizmus a hódító nacionalizmus korában.* Világosság, 1978/3, 151–157.

[31] SZABÓ Szilárd: *Bosznia–Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között.* Debrecen, 2011.

[32] Gerald STOURZH: *A kettős Monarchia „jogi természete" és politikai struktúrája: egy történeti fenomenológiai kísérlet.* In: *A kiegyezés... I. m.* 584–591.

szó, amely a magyarság szupremácia- és szuverenitásigényének a kifejezője lett egy soknemzetiségű birodalomban.[33]

Ezzel egy időben osztrák oldalon is vita bontakozott ki a közjogi rendszer értelmezéséről, nem meglepő azonban, hogy a Lajtán túli jogtudósok döntően az összbirodalom oszthatatlan közjogáról értekeztek, és ebből kiindulva utasítottak el minden törekvést, amely állami szimbólumokon keresztül kívánta kifejezni a Monarchia két felének paritását. A megélénkülő elméleti diskurzus mögött valójában aktuális politikai viták húzódtak, ezért a definíciós kísérletek között objektív álláspontok nemigen lelhetők fel. A közjogi csatározások sokkal inkább válságtünetként értékelhetők, melyek a különféle politikai erők együttműködési hajlandóságának a megszűnését jelezték.[34]

AZ 1867-ES KÖZJOGI RENDSZER ÉRTÉKELÉSE

Deák Ferenc 1868-ban értékelve a kompromisszumot, valóságos leltárt készített beszédében: a kiegyezés révén az ország integritása helyreállt, a dinasztiával és az osztrák politikusokkal rendeződött a magyarok viszonya, megindult a külföldi tőke beáramlása, fellendült a kereskedelem, sőt, politikusi túlzásba esve megállapította, hogy még a szegény emberek száma is megcsappant. Úgy vélte, hogy mindez annak a helyes politikának köszönhető, hogy Magyarország mérsékelte vágyait, és a kiegyezés megkötésével a politikai realitás talaján maradt. „Az én meggyőződésem e részben az, hogy nekünk Ausztria fönnállása éppúgy szükséges, mint a mi fennállásunk szükséges Ausztriának. E közös érdek szorosabban köt egymáshoz bennünket, mint minden egyéb más viszonyok; és szerencsésen sikerült is mindkét részről ezen viszonyokat most a legtisztább alkotmányos alapra fektetni" – mondta Deák.[35] Érvelése szerint a nagyhatalmak közé szorult Magyarország önállóan nem lenne képes fennmaradni. Függetlensége pusztuláshoz vezetne. Éppen ezért a félelem és az élni vágyás az Ausztriával kötött szövetséget igazolja. A biztonságért cserébe azonban anyagi áldozatokra is szükség van: jól felfogott politikai érdekből az országnak részt kell vállalnia az osztrák államadósságok terheiből.

[33] PÉTER László: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből.* Budapest, 1998, 222–224.

[34] PÉTER: *I. m.* 260–261.

[35] *Deák Ferenc beszéde a pesti polgárok előtt, 1868. december 17.* In: *Deák Ferenc beszédei...* VI. *I. m.* 153.

Szinte ezzel egy időben Kossuth így írt bizalmasának: „[J]öjjön el csak a legelső európai crisis (ami csak idő kérdése), majd meglátod, hogy pattan szét ez az Austria, melyhez Deákék hazánkat hozzáláncolták »inseparabiliter et indivisibiliter«. »Austria is doomed«, édes barátom!"[36] Ma már tudjuk, hogy a dualizmus rendszere Kossuth jóslatával szemben nem volt eleve bukásra ítélt konstrukció. Számos külső- és belső válságot túlélt, sőt kisebb-nagyobb hibákkal, de évtizedekig működőképesnek bizonyult, és hosszú időn át képes volt hozzájárulni a régió kulturális és gazdasági fejlődéséhez.[37] Kétségtelen azonban az is, hogy a politikai kényszer és a reálpolitikusi lelemény egy bonyolult egyeztetési és intézményi struktúrát eredményezett, amely a válsághelyzetekre meglehetősen lassan reagált.

Az új közjogi és katonai rendszer működésének első próbáját az 1870 nyarán kitört porosz–francia háború jelentette. Az Osztrák–Magyar Monarchia ugyan semleges maradt a konfliktusban, de Ferenc József elrendelte a hadsereg háborús felkészítését (az uralkodó revansot remélt venni a poroszokon az 1866-os königgrätzi vereségért). A fegyverkezés többletköltségét azonban nem sikerült gyorsan és alkotmányos úton előteremteni, mert a rendkívüli kiadások ügyében néhány hét alatt kellett volna megegyezésre jutnia az uralkodónak, a magyar, az osztrák és a közös pénzügyminiszternek, valamint a hadügyminiszternek, a két birodalomfél miniszterelnökének és a két országgyűlés delegációinak. A közös pénzügyminiszternek végül csak alkotmányos felhatalmazás nélkül sikerült hitelt felvennie katonai célokra nemzetközi bankoktól, a költségvetést ugyanis csupán 1871 februárjában fogadták el, azaz az egységes Német Császárság kikiáltása után. A Monarchia hadserege nem avatkozott bele a harcokba, de az európai hatalmi átrendeződés idején világosan kiütköztek az új politikai rendszer működési nehézségei.[38]

Másik példánk a századfordulós hadseregfejlesztési törekvésekkel kapcsolatos. Ferenc József, miként azt a dualizmus évtizedei során többször egyértelművé tette, a közös hadseregre nemzetek feletti, dinasztiához hű és az összbirodalom védelmét szolgáló fegyveres testületként tekintett, amelynek egységes szellemét és erejét nem bonthatja meg semmiféle különállás. Ezzel szemben a magyar ellenzék idegen testként, abszolutista maradványként szólt a közös hadseregről. Megkérdőjelezte az uralkodó

[36] Kossuth Lajos levele Vukovics Sebőnek, Turin, 1868. szeptember 12. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár.

[37] Lásd például KATUS László: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös piaca*; KÖVÉR György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye.* In: *A Monarchia kora ma.* Szerk. GERŐ András. Budapest, 2007, 22–43. és 44–72.

[38] CIEGER: *I. m.* 2008, 266–273.

katonai felségjogait, továbbá a paritás elvét hangoztatva a hadsereg nemzeti jellegét kívánta erősíteni a Magyar Királyság területén, például a magyar nyelv kötelező használatával vagy a nemzeti színek alkalmazásával. E markáns felfogásbeli különbség hosszú időszakokra képes volt megbénítani a dualista politikai rendszer kompromisszumokra épülő működését. A budapesti és a bécsi parlament a századfordulón – részben eltérő okokból, de – egyaránt hangos volt a kormányellenes erők tiltakozásától, botránypolitizálásától. Mindez pedig jelentősen késleltette azokat a hadseregfejlesztési reformokat, amelyeket a háborúra készülődő többi európai nagyhatalom már bevezetett.[39] Jóllehet, e most vázolt probléma nem független az 1867-ben megkötött kiegyezés konstrukciójától, ám valójában sokkal inkább a későbbi politikusi generáció rövidlátó politizálásából fakadt.

Mindazonáltal nyugalmi időszakokban – márpedig a Monarchia fennállásának idején zömmel „boldog békeidők" jártak – az új politikai rendszer megbízhatóan üzemelt. A nehézségek ellenére stabilitást hozott a Kárpát-medencében, amelyet az is jól kifejez, hogy Magyarország történelmének mai napig a leghosszabb ideig fennálló, alkotmányosan működő politikai rendszere jött létre 1867-ben. Meggyőződésünk szerint a Monarchia összeomlása és a trianoni békerendszer tragédiája nem vezethető vissza közvetlenül az 1867-ben megkötött kompromisszumra.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a kiegyezést a Lajta mindkét oldalán számos etnikum és politikai csoportosulás elutasította. Kossuth Lajos nyílt levélben, a több tízezer példányban kinyomtatott Kasszandra-levélben tiltakozott az alku ellen, amely szerinte nem tartós nyugalmat, hanem széthúzást, újabb ellenségeskedést hoz a birodalom népeire. A kiegyezés megkötésében a függetlenségéről önként lemondó nemzet halálát látta.[40] Ennek ellenére az 1869-ben megrendezett választásokon végül – érzékeny veszteségek mellett – a Deák-párt a mandátumok 59 százalékát tudta megszerezni, ezzel bizonyos mértékű társadalmi legitimitást nyert a rendszer.

A magyar politikai élet szereplői közül, bárhogy is ítélték meg egykorúan az 1867-es kiegyezés tartalmát és a nemzet sorsára gyakorolt hosszabb távú hatásait, csak kevesen voltak azok, akik kétségbe vonták annak a jelentőségét, hogy – az ellenzéki (!) Schvarcz Gyula szavaival élve – „a Gondviselés ismét kezébe adta az önrendelkezés jogát e nemzetnek az államéletben".[41] Hosszú évszázadok után ugyanis ekkor kínálkozott először – 1848–1849

[39] SOMOGYI: *I. m.* 1996, 128–146.

[40] Kossuth Lajos Kasszandra-levelét (Párizs, 1867. május 22.) lásd: *A kiegyezés… I. m.* 187–193.

[41] SCHVARCZ Gyula: *Államintézményeink és a kor igényei.* Budapest, 1879, 498.

zaklatott hónapjait nem számítva – lehetőség arra, hogy a magyar vezetőréteg saját kezébe vehesse az ország irányítását és jóllehet egy birodalom keretein belül, de önálló elképzelései szerint rendezhesse be a politikailag oszthatatlan modern magyar állam épületét.

E politikai konstrukciót a magyar vezetőréteg szemében egyértelműen igazolta az is, hogy az új politikai rendszer továbbra is biztosította a magyarság szupremáciáját az országban élő többi etnikummal szemben. Mint ismeretes, a magyarok épp azért ellenezték a csehekkel való kiegyezést, azaz a trializmus állammodelljét is, mert attól tartottak, hogy egyrészt a magyar befolyás lecsökken a Monarchián belül, másrészt pedig, hogy a csehek példáján a magyarországi nemzetiségek is fölbuzdulnának (ekkor különösen a horvátok miatt aggódott a magyar kormány) és önállósági törekvéseik veszélybe sodorhatnák a Monarchia egységét és stabilitását. A magyaroknak és az osztrák centralistáknak 1871-ben sikerült félelmeikről meggyőzniük az uralkodót is.[42]

Azt gondoljuk, hogy igaza volt Deáknak, amikor a kiegyezés társadalmi támogatottságáról így beszélt: „Azt mondják némelyek, hogy az ország nem örül ezen kiegyenlítésnek, s azt nem szereti. [...] Állítsuk úgy a kérdést, hogy óhajt-e az ország inkább visszamenni ismét azon állapotra, melyben a kiegyenlítés előtt volt? S alig hiszem, hogy sokan legyenek, kik, komoly megfontolás után, őszintén igennel felelnének."[43] A társadalom tehát nem lelkesedett az új politikai rendszer iránt, mégis a többség lojálisnak bizonyult például személyes érdekei vagy éppen politikai érdektelensége folytán. A kiegyezés rendszere nem konszenzusra, hanem a megszokásból, a biztonságérzetből eredő belenyugvásra épült.

A kulturális kölcsönhatások több „monarchikumot" is kitermeltek a birodalom népei és régiói között (lásd például az építészeti formanyelvet, az irodalmi és zenei kapcsolatokat),[44] álláspontunk azonban mégis az, hogy a birodalom egészét átfogó összetartozás-érzés nem alakult ki. Ugyanakkor a keserű és véres 20. századból visszatekintve az Osztrák–Magyar Monarchia a béke, a humanitás és a kultúra fellegvárának tűnhet, ahogy azt Helmut Rumpler írja.[45]

[42] Somogyi: *I. m.* 1996, 163–169.

[43] *Deák Ferenc beszéde az államadósságról szóló törvényjavaslat tárgyában, 1867. december 14.* In: *Deák Ferenc beszédei...V. I. m.* 330–331.

[44] Lásd például: Batta András: *Álom, álom, édes álom... Népszínművek, operettek az Osztrák–Magyar Monarchiában.* Budapest, 1992.; Moravánszky Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918.* Budapest, 1998.; *Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között (1873–1920).* Szerk. F. Dózsa Katalin. Budapest, 2004.

[45] Helmut Rumpler: *Egy esély Közép-Európa számára.* In: *A kiegyezés... I. m.* 616–620.

Mindazonáltal azt is fontos hangsúlyozni, hogy a közgondolkodás megváltoztatása igen lassú folyamat, ezért az évszázados bizalmatlanságok leküzdésére és az integráció elmélyítésére a dualizmus öt évtizede talán nem is volt elegendő idő. Már csak azért sem, mert a Monarchia politikai gépezete nem telepedett rá az állampolgárok mindennapjaira, hanem pluralisztikus berendezkedése folytán sokkal inkább egy „kulturális commonwealth"-ként működött,[46] amely teret biztosított az egymással is rivalizáló nemzeti mozgalmaknak.

Szeretnénk leszögezni, hogy a Monarchia nem hiányos legitimációja (felemás társadalmi támogatottsága) miatt hullott szét, hiszen ilyen helyzetében is képes volt öt évtizedig fennmaradni. Nem volt sem a népek börtöne, sem egy modernizációra képtelen konstrukció. Megítélésünk szerint azonban a dualista rendszer legitimációs problémája egyértelműen kihat a kiegyezés utókori megítélése körüli bizonytalanságra. Csupán egy 2001-ben – 10–25 éves diákok körében – elvégzett vizsgálat egyik megállapítására kívánunk utalni: sem a negatív, sem a pozitív értelemben jelentős magyar történelmi események között nem kapott helyet 1867.[47] A szociológiai felmérések azt mutatják, hogy a 19. századi magyar politika ezen alapvetően sikereket eredményező kompromisszuma a mai napig nem vált a nemzeti emlékezet szerves részévé.

[46] Oskar Kokoschka: *Életem.* Budapest, 1974, 20.

[47] László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába.* Budapest, 2005, 190–200.

Kedves Gyula

AHOL A LEGTÖBBET ENGEDTÜNK
A '48-BÓL – 1848–1849 ÉS 1867 HONVÉDSÉGE

A m. kir. honvédség katonái az 1870-es években. Színes litográfia. (MNM Történeti Képcsarnok)

A kiegyezés folyamatának egyik legkényesebb és mindenképpen megoldásra váró problémáját a véderő, a hadsereg jelentette. Ebből lett a legfontosabb és legérzékenyebb közös ügy, amely a fél évszázadon át működő dualizmus rendszerének számos politikai válságát fogja előidézni majd. A kompromisszumra utalt mindkét fél görcsösen ragaszkodott elképzeléseihez, s a jó megegyezéshez szükséges bizalom – amit Deák korábban úgy fogalmazott meg, hogy közös viszonyokat egyenjogú felek között csak kölcsönös bizalommal lehet elintézni – talán ezen a területen hiányzott a legjobban.

A bizalomhiány legfőbb okát az 1848-as tapasztalatok jelentették. A hatalom nagyon megütötte a bokáját azzal, hogy 1848-ban ugyan csak kénytelen-kelletlen, de átengedte a magyar katonaság feletti ellenőrzést, és hozzájárult egy új típusú haderő, a honvédség megszervezéséhez. Ebből nőtt ki az a legendás honvédsereg, amely Magyarország véderejét elképesztően rövid idő, mindössze néhány hónap alatt a korszak színvonalára emelte. A folyamat legfontosabb állomásai: a Magyarországon lévő császári-királyi katonaság magyar kormány alá rendelése; a más tartományokban állomásozó magyar katonaság hazarendelésének elvi elfogadása (április) majd részleges gyakorlati megvalósítása (szeptemberig); hozzájárulás az önkéntesekből való honvédtoborzáshoz (június). Ennek eredményeképpen a birodalmi vezetés által értéktelennek vélt „felkelő sereg" 1849 májusára gyakorlatilag megverte Őfelsége hadait, de mindenképpen rákényszerítette akaratát a büszke és nagy múltú császári-királyi haderőre. A magyar fél pedig 1848-as nyári keserves tapasztalatai alapján vélte úgy, hogy a jól működő kompromisszum elengedhetetlen kelléke a ténylegesen is önálló magyar haderő, amely saját kormányának van egyértelműen alárendelve. Az udvar meggyőződése volt, hogy 1848-ban a bajok forrása a hadsereg egységének a megbomlása volt. A magyarok „aknamunkája" révén került sor arra, hogy tízezrével hagyják el zászlóikat a császári-királyi hadsereg magyar katonái, akik a Kossuth által fanatizált forradalmi erőkkel összefonódva alkottak olyan rebellis hadsereget, amit – maguknak sem merték bevallani – csak orosz segítséggel tudtak legyőzni. És ebben sok igazság volt, mert a magyar honvédsereg sikereinek fő összetevői a császári-királyi hadsereg magyar alakulataiból hozott szakértelem, az önkéntesek lelkesedése és a tömeghadsereggé fejlesztés időszakában besorozottaknak a

törvényesség tudatán alapuló hűsége volt. Nem véletlen, hogy az 1867-ben a „nemzettel megbékülő" uralkodó 1849-ben a legkegyetlenebb módon éppen a szabadságharcban részt vett hivatásos katonákat sújtotta a megtorlás során. Magyarországon általános vélekedésként terjedt el az önkényuralom tobzódása alatt, hogy az idegen katonaság a hatalom legerősebb oszlopa, ezért a magyar érdekek védelmére csakis magyar katonaság jöhet számításba, mégpedig különálló, a magyar kormány alárendeltségébe utalt haderőként, mert „huncut a német".[1]

S ha a magyar politikacsinálók ebben a kérdésben még megengedők is lettek volna, ott volt a magyar közvélemény döntő részének az elvárása a hadügyi önállóságra vonatkozóan. Véleményüket leghatározottabban az 1867 derekára országos mozgalommá növő, s komoly szervezeti keretekkel s még nagyobb tömegbefolyással rendelkező honvédegyletek tolmácsolták – nemegyszer komoly fejfájást okozva a magyar tárgyalódelegációnak.[2]

Ennek megfelelően nagyon vontatottan haladt a kompromisszum kimunkálása. Pedig meglehetősen hamar hozzákezdtek. Ivánka Imre, a kiegyezéshez vezető javaslatok kimunkálásában kulcsszerepet játszó képviselő már 1861-ben megfogalmazta erre vonatkozó alapgondolatait, amit a „kis '48" időszakában meg is jelentetett *A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzeli Ivánka Imre* címmel. Már régen megvolt 1867-ben az „alapmű", a kiegyezés politikai rendszerbe ágyazása, amikor a hadügyi vonatkozások elvi megalapozásában végre dűlőre jutottak. Ennek két alappontja volt, a két fél egy-egy olyan hajlíthatatlan álláspontjával, ami nem képezhette vita tárgyát.

1. A véderő teljes egészében uralkodói felségjog alatt marad.
2. A magyar haderő honvédség lesz.

Na de milyen honvédség? Összeegyeztethető-e a két alapállás? Ennek megvilágítására a tanulmányban felvázolásra kerül a magyar királyi honvédség kialakítása, szerkezete, működési-működtetési lehetőségei, illetve a működtetők, különös tekintettel a személyügyi politikára, a vezető káderek kiválasztására. Ez utóbbi legszembetűnőbben fogja láttatni a dolog kettőségét. Mert azt máris előrebocsátom, hogy a kiegyezés honvédségét voltaképpen 1848–1849 szabadságharcának katonai vezetői szervezték meg

[1] A folyamat részleteire Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Budapest, 1986, 548–591.; összefoglalva Kedves Gyula: *Batthyány Lajos gróf a hon védelmében.* In: *Batthyány Lajos gróf – az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai.* Budapest, 2017, 153–163.

[2] Farkas Katalin: *Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig.* Hadtörténelmi Közlemények, 2017/4. 1019–1020.

annak a királynak a nevében, aki császárként, abszolutista uralkodóként halálra ítélte őket két évtizeddel korábban, hogy aztán hosszabb-rövidebb várfogsággal vezekeljenek felségsértő ténykedésükért.

Először is tisztázódott, hogy az új, a dualista állam egységes, az uralkodó rendelkezése alatt lévő véderővel rendelkezik, amelynek elválaszthatatlan, bár sajátosan magyar része lesz az újra szerveződő honvédség. Nem ment ez könnyen, s közel két év kellett az elvi kompromisszum megszületéséhez. Mert a hadügyi kérdést – már csak fontosságára való tekintettel is – viszonylag korán elővették, s az országgyűlésnek a kiegyezési tárgyalások előkészítését felügyelő ún. 67-es bizottsága kiemelten kezelte azt. Tapasztalatuk volt bőven, hiszen a bizottság több mint fele részese volt a forradalom törvényhozásának. A közvélemény pedig jó jelnek vehette, hogy negyvenhatan (tehát a bizottság több mint 2/3-a) tevékenykedtek 1848–1849-ben a polgári rendszer magyarországi megteremtésében, s közülük 35 ember a szabadságharc leveréséig kitartott.[3] A konkrét javaslatok kidolgozását egy 15 fős albizottság végezte Andrássy Gyula gróf elnökletével, ahol már külön felelősei voltak az egyes szakterületeknek. Bár Andrássy maga is fegyvert fogott 1848-ban, s tekintélyes rendfokozatot is elért, a címzetes ezredessége sokkal inkább diplomáciai megbízatásához járuló tekintélynövelő cím volt, mintsem katonai szakértelmének elismerése. A hadseregszervezés területén mindazonáltal bő tapasztalatokat szerzett, de a bizottságban a hadügyeket két egykori honvéd tiszttársára bízta. Közülük különösen Hollán Ernőre számíthattak, aki elméleti szaktudását a korszak egyik legmagasabbra értékelt katonai akadémiáján a bécsi hadmérnöki akadémián szerezte, amit aztán a császári-királyi hadsereg hadmérnökkarában mélyített el. A szabadságharcban a rendkívül fontos stratégiai szerepet betöltő Péterváradot erődítési igazgatójaként küzdött. Profizmusára és hadtudományi jártasságának elismerésére jellemző, hogy az önkényuralom időszaka alatt Szombathelyen magánelőadásokat, illetve tanfolyamot tartott hadtudományi kérdésekről, amelyre külföldről is érkeztek vendégei. Emellett a vasúthálózat stratégiai fejlesztésével is foglalkozott, így a közlekedésügy

[3] A bizottság összetételére lásd *A közös viszonyok rendezésére vonatkozó okmánytár.* Pest, 1867. V–VI. Külön figyelemre érdemes, hogy a tagok között az egykori '48-as törvényhozókon kívül olyan katonai gyakorlati tapasztalatokkal felvértezett emberek is ültek, akik többsége végigharcolta a szabadságharcot. A hét egykori honvéd közül Ivánka Imre ezredes ugyan már 1848. október végén hadifogságba került, de a másik ezredes, Hollán Ernő csak az utolsók között tette le a fegyvert Péterváradon. A többiek Várady Gábor őrnagy, Podmaniczky Frigyes báró és Tisza László huszárkapitányok, Geczó János huszárhadnagy, Torma Károly pedig 19 évesen önkéntesnek állt honvéd volt.

javaslatainak kidolgozásába is bevonták.[4] Hollán sokrétű elfoglaltsága miatt a katonai javaslatok elkészítésének elsőszámú felelőse Ivánka Imre lett, aki az 1848-as honvédsereg megszervezésében is kulcsszerepet játszott, előbb mint a hadseregszervezés legfőbb irányítójának, a miniszterelnöknek a katonai irodavezetője, majd pedig a váci önkéntes nemzetőr tábor szervezője és parancsnoka. Minden valószínűség szerint a honvédsereg egyik sikeres tábornoka vált volna belőle, ha ezredesként hadikövetségben járva a császári erők főparancsnokságán nem tartóztatják le a hadijogot felrúgva. Ivánka több embert is bevont a munkába, nem utolsósorban egykori Nádor-huszár tiszttársát, akivel 1848 augusztusában együtt dolgozták ki az önkéntes nemzetőrség alkalmazásának a tervét, hogy aztán a szabadságharc fővezéreként, hadügyminiszteréként váljon ismertté.[5]

Görgei Artúrral azonban két probléma is volt. Még ekkor is tartott internálási büntetése, és a távoli Klagenfurtban, illetve Viktringben élt, de ami igazán kényessé tette a bevonását, az a magyar közvélemény jelentős része által makacsul hitt árulásmítosz volt. Az elszigeteltséget viszonylag egyszerűen küzdötték le, mert öccse, Görgey István rá tudta beszélni az internált honvédtábornokot, hogy készítsen egy tervezetet a témában, illetve működjön közre egy olyan törvényjavaslat előkészítésében, amely a várható kiegyezés biztosította politikai keretben alapot adhat a birodalmi hadseregnek „az általános hadkötelezettség elve alapján, Magyarországgal közös hadsereggé" alakítására.[6] Görgei bevonásának a kényességét mi sem bizonyítja jobban, hogy maga a tábornok vélte úgy, nem célszerű hozzá kötni javaslatait a közreadás során: „munkám mellett az én nevem csak akkor s csakis ott közöltessék, amikor és ahol azt az ügy érdeke parancsolja vagy tanácsolja".[7] Görgei mellett különben a szabadságharc két másik tábornokát, Vetter Antalt és Klapka Györgyöt is bevonták a törvényjavaslat elveinek kimunkálásába.

A lényegi munka azonban még alig kezdődött el, amikor éppen a katonai területen egy olyan elképzelés került a napvilágra, amely nemcsak megakasztotta a kiegyezési folyamatot, de egyenesen a történelmi kompromisszum megkötését veszélyeztette. 1866. december 28-án az uralkodó

[4] Hollán életpályáját és hadtudományi jelentőségét ismerteti Ács Tibor: *Hollán Ernő, az MTA Hadtudományi Bizottságának első elnöke.* Hadtudomány, 2000/2. 62–67.

[5] Katonai tevékenységét részletesen ismerteti Iványka Imre: *Négyhavi szolgálatom a magyar hadseregben 1848. június végétől október végéig.* Budapest, 1881. Görgeivel való kapcsolatára Iványka: *I. m.* 7–8, 13. és 30–31.

[6] Görgei szerepét a kiegyezés katonai javaslatainak kidolgozásában alapos tanulmányával tisztázta Hermann Róbert: *A tábornok hazatér, Görgei Artúr és a kiegyezés.* Hadtörténelmi Közlemények, 2017/4. 989–1015.

[7] Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Budapest, 1918, 336. és 357–359.

törvényhozási vita és a magyar országgyűlés bevonása nélkül hagyta jóvá a birodalmi kormány által készített hadkiegészítési törvénytervezetet, amely így gyakorlatilag életbe lépett. Ez nem csak formáját tekintve váltott ki a magyar törvényhozásban hatalmas felháborodást, de tartalma sem felelt meg a kibontakozó s már erősen kompromisszumkész elképzeléseiknek. A kirobbant vita arra mindenesetre jó volt, hogy demonstrálja ebben a kérdésben a képviselők egységét és kijelölje az engedmények végső határát, amelyet átlépni nem lesznek hajlandók. Mindezt az uralkodói pátensre válaszoló feliratban szögezték le. A szövegezésről szóló vitában 1867. január 15-én a határozottabb fellépést igénylő Balközép egyik vezéregyénisége, Tisza Kálmán így foglalta össze a kérdésről a lényeget: „minő védelem az, melyet egy elégületlen népek kebléből erőszakkal kicsikart véderő adni képes, és minő szemben ezzel az, amelyet a kielégített, az önjavaikért küzdő nemzetek lelkesült fiai tudnak nyújtani". A kompromisszumkész Deák is igen határozott volt: „a törvénytelen s alkotmányellenes rendelet irányában a képviselőháznak elutasíthatatlan kötelessége felszólalni".[8]

Maga az elfogadott felirat a fentiek szellemében fogalmazta meg a hadügy rendezésének magyar alapfilozófiáját, amely egyúttal biztatást jelentett a háborús vereségtől sújtott uralkodónak, egy ígéretes véderő megteremtésének kilátásba helyezésével. „Nem egyedül a hadsereg száma és vitézsége az, ami az államot legsúlyosabb veszélyek között is tartósan biztosítja. Bármely védrendszer mellett is leginkább emeli a sereg erejét s kitartó elszántságát, ha a nép lelkesült akarata áll mögötte. E lelkesült akaratra pedig csak akkor lehet bizton számítani, ha azon rendszer, mely mellett a honpolgárok az államot védeni kötelesek, a nemzet bizalmával találkozik; mit csak úgy érhetni el, ha a jogaiban s legszentebb érdekeiben meg nem sértett nép, meggyőződve a rend célszerűségéről s belátva a hozandó áldozatok szükséges voltát, törvényszerűen nyilvánított hozzájárulásával elfogadja azt." Rendeleti úton azonban ez nem érhető el, ezért „ily rendeletek mellett lelkesülés keletkezni soha sem fog, sőt még a nép megnyugvása sem remélhető. Mert az alkotmányellenes mód, melyen a rendelkezések tétettek, már magában is elegendő arra, hogy megnyugvás és lelkesülés helyett elkeseredést költsön." Végezetül pedig az ígéret az alkotmányosság tiszteletben tartása esetén: „Kész leend az ország ezentúl is úgy alakítani védrendszerét, mint a szükség, célszerűség, az ország helyzete, alkotmányos állása, nemzetgazdasági és közjogi viszonyai megkívánják; de oly intézkedé-

[8] *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* III. kötet. Pest, 1867, 171–172.

seket, melyek e részben az országgyűlés egyenesen és világos beleegyezése nélkül bármikor tétetnének, jogosoknak nem tekinthet."

Az uralkodó – úgymond vette a lapot – s a magyar alkotmányt visszaállító február 17-i leiratában, addigi politikai stílusától teljesen szokatlan módon magyarázkodott. „Az összes népeink biztonsága iránti atyai gondoskodás vezérelt tehát, midőn múlt évi karácson hó 28-án közzétett rendeletünkben a hadkiegészítést oly módon céloztuk foganatba vétetni, mely az eddig fennállott rendszerből az átmenetet könnyíteni, s a megállapítandó új rendszer életbe léptetését előkészíteni képes legyen." Egyúttal elfogadta a hadügyi kérdés részletes megtárgyalásához szükséges, a magyar törvényhozás által kifejtett alapfilozófiát is. „Az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők f. évi boldogasszony hó 17-én kelt legalázatosabb feliratukban foglalt azon kérését, hogy a védrendszer törvényhozói befolyásukkal állapíttassék meg, annál szívesebben teljesítjük, minthogy az e részbeni javaslatot már múlt év karácson hó 28-án hadügyminiszterünkhöz bocsátott kéziratunkkal alkotmányszerű tárgyalásra utaltuk és a felmerült aggályok eloszlatásául ezennel is nyilvánítjuk, hogy az érintett javaslat tárgyalását és törvényerejű végelhatározását az országos főrendek és képviselők közreműködésével kívánjuk eszközölni."[9]

Időközben a 67-es bizottság véglegesítette a közösügyi javaslatokat, amelyek közel egy év alatt formálódtak ki komoly vitákat eredményezve a kidolgozó 15-ös albizottság tagjai között, különösen a hadügyi vonatkozásokban. Ez végül Ivánka kezdeményezésére 3 tag támogatásával különvéleményben fogalmazódott meg, amely ragaszkodott volna az 1848-ban oly meghatározó szerepet játszó miniszteri ellenjegyzéshez. „A hadügyet illetőleg a közös fejedelem mint legfőbb hadparancsnok egy főhadparancsnokság útján az országok erre megbízott minisztereinek ellenjegyzése mellett intézkedik mind azokban, mik a hadügy körében a közbiztonság szempontjából törvény által egyetértőleg kezelendőkül kijelöltettek. Magyarországon csak az oly rendeletek lévén végrehajtandók, melyek saját miniszterének ellenjegyzésével ellátva vannak."[10] Ezt az országgyűlés többsége elvetette, ami az egyik legnagyobb jelentőségű elvi visszalépést jelentette a '48-as alaphoz képest. Végül a katonai vonatkozású javaslatokat négy pontba csoportosítva rögzítették, ami a továbbiakban a tárgyalási alapot jelentette a honvédség felállításához vezető egyeztető megbeszélések során.

[9] *A kiegyenlítés okmánytáras története.* Pest, 1867, 270–271. és 331.
[10] *A közös viszonyok rendezésére vonatkozó okmánytár.* Pest, 1867, 14.

1. „Őfelségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, ő felsége által intézendőnek ismertetik el.

2. De a magyar hadseregnek időnkénti kiegészítését s az újoncok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, úgy szintén a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedéseket, eddigi törvényeink alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében, az ország magának tartja fönn.

3. Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás belegyezésével történhetik. Miután azonban az ily megállapítás éppen úgy, mint a későbbi átalakítás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető célszerűen: ennélfogva minden ily esetben, a minisztérium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán fölmerülhető különbségek kiegyenlítése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkezik.

4. A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni."[11]

Mindezek alapján szembetűnő, hogy a kiegyezés honvédségének szervezése során már a kiindulópont is különbözött a '48-astól, a szervezés végrehajtásának a folyamata pedig elképesztően hosszúra sikeredett.

A hadsereg ügye 1848-ban is kényes kérdés volt, az áprilisi törvények közé nem is került be erről szóló konkrét törvénycikk, bár volt erre vonatkozó magyar elképzelés, sőt törvénytervezet is. A polgári átalakulás levezénylésére vállalkozó magyar politikai vezetés azonban nem akarta ezzel a nyilvánvalóan erőteljes udvari ellenállásba ütköző kérdéssel terhelni a kényes egyensúlyi állapotot.[12] Törvényt augusztusban alkottak, amit az uralkodó már nem szentesített, de szeptemberben országgyűlési határozattal rendelték el a végrehajtását. A honvédsereg tömeghadsereggé növelését ugyan ez tette lehetővé, de magának az új típusú haderőnek a megteremtése már jóval hamarabb megindult. Mégpedig a kormányfő

[11] *A kiegyenlítés okmánytáras története... I. m.* 313.
[12] *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.* I–II. kötet. Szerk. URBÁN Aladár. Budapest, 1999, 163–164. A törvényjavaslat visszavonásáról hírt adott a *Budapesti Híradó* 1848. március 25-i száma, a javaslat szövegét pedig a *Nemzeti Újság* tette közzé március 28-án.

utasítására! Már 1848. április végén megindult a tervezés. Egy hónap múltán már javában toborozták a honvédeket, a következő hónap végén már 3 zászlóalj hadműveleti területen tényked ett, s a tervezést követő ötödik hónapban már megvolt az önálló magyar haderő alapját, sőt teljes keretrendszerét képező fegyveres erő, amely Pákozdnál képes volt visszaverni a túlerőben lévő fegyveres inváziót.[13]

1867-ben társadalmi kezdeményezés indítja el a konkrét hadseregszervezési folyamatot, hogy a közvélemény elvárásának megfelelve végre kezdődjön meg az új honvédség felállítása. Október 28-án a honvédegyleti mozgalom által szervezett országos honvédgyűlésen egy legendás '48-as honvéd tábornok (akkor már kormánypárti képviselő) Perczel Móric kiáltja világgá, hogy mozgalmuk határozott célja az új honvédség megteremtése, illetve megteremtetése. Ez azért volt figyelemre méltó, mert az emigrációból 1867 júliusában hazatért tábornokot elsősorban forradalmi múltjára és köztudottan harcos radikalizmusára tekintettel választották képviselővé, azonban az országgyűlésben Deák pártjához csatlakozott. Ebben valószínűleg sokkal inkább a Kossuthtal kialakult szinte már gyűlöletté fokozódó ellentéte vezette, mintsem politikai alapállása. A szabadságharc során tapasztalt vehemenciája azonban idős kora ellenére is megmaradt, így a kormánypárt meglepetésére – gyakorlatilag a kiegyezést kritikusan fogadó közvélemény gondolatait megfogalmazva – interpellációval sürgette a kormányt a honvédség felállítására vonatkozó törvénytervezet mihamarabbi benyújtására. Tette mindezt az egykori '48-as honvédeket tömörítő honvédegyletek képviseletében, amelyek nagy része erős függetlenségi érzelmekkel bírt, s éppen ezért választotta a tántoríthatatlan nemzeti forradalmárnak tekintett Perczelt országos elnökévé. A honvédegyletekben már forrtak az indulatok 1867 őszén, hiszen a történelmi kompromisszum már megkötte tett, a koronázással és az alaptörvények szentesítésével együtt, de a magyar egyenjogúság egyik legfontosabb feltétele, a honvédség megteremtése még el sem kezdődött. Ez pedig egzisztenciális kérdés is volt, mert a szabadságharcban komoly tapasztalatokat szerzett egykori honvédek joggal remélhették, hogy az új honvédségben illő alkalmazást fognak kapni segély helyett.

Az 1867. október 28–29-i országos honvédgyűlés már ebben a szellemben tanácskozott, Perczel pedig november 17-én már egyenesen az Országházban vezette 32 egykori honvédtisztből lett képviselőtársa értekezletét,

[13] A folyamat összefoglalása és törvényhozási hátterének bemutatása KEDVES Gyula: *Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben.* Aetas, 2016/1. 7–9. és 14–18.

amely arról tanácskozott, hogy sürgősen be kell nyújtani a honvédség felállítására vonatkozó törvényjavaslatot, ha ezt a kormány továbbra is halogatja. Egyúttal Perczel megbízást kapott arra, hogy ebben a témában interpellálja a miniszterelnököt. Nyilatkozatok, felhívások következnek, végül december 3-án benyújtott interpellációjára másnap kap a magyar kormánytól pozitív választ a hadseregszervezési tárgyalások konkrét megindítására. Ennek hiányában a honvédegyletek önállóan léptek volna fel![14]

Maga az interpelláció jól jelezte a honvédség felállítása kérdésében az országot akkor befolyásoló kettősséget. Alaphangja rendkívül határozott és számonkérő: „a közelmúlt dicsteljes 1848 és 49 események után még e mai napig is hadsereggel nem bírunk". Aztán ügyes váltással kifejti, azért még nincs veszve a nemzet a kiegyezéssel (mégis csak kormánypárti képviselő), mert amennyiben a nemzet elveszett „ez csakis 1849-ben történt volna" (oldalvágás Kossuthnak és elvetése a teljes, valódi függetlenség igényének). A kormánynak viszont kötelessége gondoskodni a nemzet biztonságát garantáló saját hadseregről, mert a birodalmi haderő „nem a miénk" és különben a nemzet már gesztust gyakorolt az újoncmegajánlási törvénnyel, s különösen a nemzetőrségi törvény felfüggesztésével (valójában feladásával). A zárógondolat pedig mintegy összefoglalva a problémát bár pátosszal díszítve, de mindennél jobban kidomborítja ezt a kettősséget. „Mondhatom, hogy szégyenpír futja el arcomat, midőn még ma is látnom és tapasztalnom kell, hogy azon nemzet, mely oly dicső sereggel bírt csak a közelebbi időkben is, ma tökéletesen le van fegyverezve, s úgy belbátorsága fenntartását, mint a kültámadás elleni védelmeztetését egyedül oly seregtől várja vagy kell várnia, melyet magáénak soha el nem ismerhet; holott illő volna, hogy a magyar lobogó nem megtámadtatva, hanem a birodalom másik részének, az úgynevezett osztrák birodalomnak lobogója mellé egy magasságra tűzetnék fel. Nem fogna-e a fejedelem hadseregének nagyobb hatást és biztosabb győzelmet eszközölni, ha e hadsereg kifolyása lesz dicső múltunknak és képviselője azon szellemnek, mely Magyarországot századokon át megvédte? Csak elfogultság merhetné kétségbe vonni, hogy az ily hadsereg sikeresben fog szembeszállni a fenyítő viharral, mint az eddigi."[15]

A szervezés lebonyolításában is hatalmas különbségek fedezhetőek fel. Míg 1848-ban fél év sem kellett, hogy harctéri sikereket aratni képes haderő

[14] Az eseményeket részletesen bemutatja FARKAS: *I. m.* 1033–1035.

[15] *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* V. kötet. Pest, 1868. 261–265. Andrássy válasza az interpellációra dec. 4-én: *Uo.* 284.

álljon a csatatéren, 1867-ben ez az idő arra is kevés volt, hogy egyáltalán elinduljanak a konkrét megvalósítási lépések, csak egyeztető tárgyalásokra futotta (lásd a mellékelt táblázatot).

elvégzett feladat, 1848	időpont	idő-tartam		elvégzett feladat, kiegyezés	időpont
előkészítés					
kormányhatározat önkéntes őrsereg felállításáról	1848. ápr. 26.	2 hónap	7 hónap	honvédegyletek országos gyűlése követeli a honvédség felállítását	1867. okt. 28–29.
Radical Kör petíciója toborzott haderő szervezéséről	ápr. 30.			egykori honvédtiszt képviselők tanácskozása önálló kezdeményezésről	nov. 17.
tervezet készítése kormányfői utasításra	máj. 2.			Perczel interpellációja, pozitív kormányválasz	dec. 4.
a magyarországi katonaság kormány alá rendeltetése	máj. 7.			egyeztető tárgyalások Bécsben	1868. jan. 29. – márc. 16.
kormánydöntés a honvédtoborzás megindításáról	máj. 15.			konferenciák a két kormány között Budán	ápr. 18–29.
törvény					
Kossuth előterjesztése	júl. 11.	1,5 hónap	6 hónap	a magyar kormány jóváhagyja a delegációk előterjesztését	1868. jún. 12.
Mészáros benyújtja törvényjavaslatát	júl. 20.			Andrássy benyújtja a törvényjavaslatokat	jún. 27.
bizottsági módosítások	júl.–aug.			országgyűlési bizottsági javaslat a törvény elfogadására	júl. 20.
képviselőházi vita	aug. 16–23.			képviselőházi vita	júl. 30. – aug. 7.
törvényjavaslat elfogadása	aug. 23–29.			törvényjavaslatok elfogadása	aug. 8–11.
szentesítési próbálkozás	szept.			uralkodói szentesítés	dec. 5.
országgyűlési határozat a szentesítés nélküli végrehajtásra	szept. 19.				

elvégzett feladat, 1848	időpont	idő-tartam		elvégzett feladat, kiegyezés	időpont
végrehajtás					
a tényleges honvédtoborzás	máj. 21.–júl.	4 hónap	12 hónap	honvéd főparancsnokság felállítása	1869. jan.
első alakulatok zászlószentelése	jún. 24.			honvéd kerületparancsnokok kinevezése	ápr.
három zászlóalj hadszíntéren	júl.			honvéd csapattisztek tömeges kinevezése	aug.-tól
önkéntes nemzetőr alakulatok felállítása	aug. 27. – szept. vége			1. honvéd zászlóalj zászlószentelése	okt. 31.
katonaállítási törvény alapján újoncozás toborzással sorozással	szept. 14-től okt. elejétől			a zászlóalj keretek megteremtése (részbeni feltöltés)	nov. – dec.
a hadsereg egységesítése honvéd alapon	dec.				
hadrafoghatóság					
felkelő és határőrcsapatok ellen	júl. 14–15.	6–8 hónap	11–46 év ?	az első hadgyakorlat	1870. szept.
összfegyvernemi alkalmazással operáló haderő ellen	szept. 11–29.			boszniai hadjárat	1878
korszerű, reguláris hadsereggel szemben	okt. 30. – dec. 15.			összfegyvernemi alkalmazás	1913-tól

A honvédség ügye mindenesetre kimozdult a holtpontról. Bár Andrássy kitért a konkrét időpont megjelölése elől, a kormány nevében „ígéri azt, hogy a lehető legrövidebb idő alatt, ti. amint az előmunkálatok annyira haladnak, hogy azt megtehesse, javaslatát a t. ház elé fogja terjeszteni". Nos, a lényeget ezek az előmunkálatok jelentették, amelyek két ütemben zajlottak le 1868 első felében. Először január 29. – március 16. között Bécsben az első delegációs tárgyalásokra, illetve az uralkodóval és a közös miniszterekkel való egyeztetésekre került sor. Amíg az elmúlt időszakban a magyar kormányelképzelések egyik legfontosabb alakítója és tolmácsolója az a Hollán Ernő volt, aki a szabadságharcban a megalkuvás nélküli önvédelmi harc híveként, kifejezetten Kossuth bizalmasaként védte Pétervárad erődítéseit, az egyeztetések során azonban kifejezetten kompromisszumkésznek bizonyult, most egy ízig-vérig civil vette át a megkerülhetetlen háttérember szerepét. Csengery Antal bár nem bírt semminemű katonai tapasztalattal, s eredetileg a delegáció munkájának koordinálására vállalkozott, a Deákéhoz

közelítő közjogi tájékozottságával és igen jó kommunikációs készségével, higgadt körültekintésével a majdnem töréspontig jutott hadügyi vitákban kulcsszereplőnek bizonyult. Ekkorra kiderült, hogy a magyar kormány elképzelését a különálló honvédségről – akkor sem, ha a császári-királyi hadseregvezetés hadműveleti irányítása alá engedik – nem fogadja el sem az osztrák fél, sem pedig a hadvezetés. A tervezetet különben a már működő magyar honvédelmi minisztériumban osztálytanácsosként dolgozó Gelich Richárd készítette, egy széles körű elméleti felkészültséggel rendelkező szakember, aki a szabadságharcban vezérkari tisztként a hadügyminisztérium hadműveleti alosztályát vezette, majd emigrálva az angol hadsereg őrnagyaként a krími háborúban mélyítette el gyakorlati katonai ismereteit.[16] Ebben a helyzetben új, a kompromisszumkészséget, ugyanakkor a kiegyezés által biztosított jogok védelmében való határozottságot egyaránt felmutató taktikát kellett követnie Andrássynak, amelyben Csengery kitűnően a keze alá dolgozott.

A tárgyalásokon a delegáció tagjai közül külön hadügyi albizottság alakult, ahol Perczel Mór vitte a prímet, nem kevés fejfájást okozva Andrássy miniszterelnöknek. Honvédegyleti elnökségét komolyan véve, sokkal inkább a Balközép Párt elképzeléseit követte a hadügyi kérdésben, és a kiegyezést előkészítő javaslatoknál kifejtett különvéleménye miatt a kormány által háttérbe szorított korábbi fő katonai szakértő Ivánka Imre szócsöve lett. Amikor azonban tapasztalták, hogy nincs szándéka tárgyalópartnereiknek a védrendszer ügyének rendezését elvonni a magyar törvényhozás elől, megnyugodtak, bár Perczel eleinte „különösen a hadügyminiszter miatt pattogott, fenyegetve mindenkit, aki e részben a nemzet jogait feladja". Március 12–13-án igazi válsághelyzet alakult ki a hadsereg egységét makacsul védő birodalmi hadvezetés otromba nyilatkozata miatt. Túl azon, hogy nem akarták néven nevezni a magyar hadsereget a tárgyalási jegyzőkönyvben, a közös hadügyminiszter katonai tanácsadója, a horvát Georg Grivičić vezérőrnagy azt fejtegette, hogy a magyar fél honvédségre vonatkozó kívánsága a hadseregben olyan kettősséget eredményezne, „amely újból a kötelesség felfogásának zavarát idézné elő". Ez egyértelmű utalás volt 1848 elítélésére, s a gyanú megfogalmazása, hogy a magyarok most is valami hasonlóra készülnek. Ezen még a Deák-pártiak is felháborodtak, amit csak a hadügyminiszter hivatalos közleménye csillapított le. Ennek lényegét

[16] Gelich később újra katonai szolgálatba lépett, s ezredesként a kialakuló honvédség egyik első dandárparancsnoka lett, címzetes tábornokként lépett nyugalomba. Ezt követően kitűnő katonai szakíró képességét hasznosítva három vaskos kötetben írta meg a szabadságharc történetét. Életpályáját összefoglalja Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Negyedik, bővített kiadás. Miskolc, 2015, I. 283–284.

Csengery fogalmazta meg, és szívós határozottsággal Andrássy követelte ki megtételét. Franz Kuhn von Kuhnenfeld altábornagy viszont semmiképpen nem akarta elfogadni a magyar kérésnek megfelelő szövegezést, így a döntő szót maga az uralkodó volt kénytelen kimondani, látványosan magyar miniszterelnöke mellé állva: „Schreiben Sie! – úgymond – s tollba mondta németül a hadügyminiszternek" a sajnálkozó nyilatkozatot. Ezzel a jég megtört, nyilvánvalóvá vált, hogy az uralkodó – féltve a nehezen kimunkált törékeny kompromisszumot – hajlandó féken tartani az egységes birodalmi hadsereg mindenek felettiségének primátusát erőszakolókat, ha a magyar fél garanciát nyújt arra, hogy a honvédség nem kezdi ki hadserege oszthatatlanságát.[17]

Március 16-án befejezve a hadügyi tárgyalásokat, hasonló diadalérzettel távozott a magyar delegáció a császárvárosból, mint egy 20 évvel korábbi országgyűlési küldöttség. Már „csak" törvényt kell szövegezni, a közös akarat biztosítva lett. Ennek közvetlen előkészítését a 2. ütemben április 18–29. között Budán végezték el, amelynek során már a részletkérdések tisztázására került sor. Itt már nem parlamenti delegációk egyeztettek, hanem a nyilvánosság teljes kizárásával a birodalom legmagasabb rangú politikai vezetői, s ezeken a titkos konferenciákon maga az uralkodó elnökölt. A két fő tárgyalófél Andrássy Gyula gróf, magyar miniszterelnök és Ferdinánd Beust báró, a közös külügyminiszter volt. Valamennyi tárgyalási napon részt vett Franz Kuhn von Kuhnenfeld báró, közös hadügyminiszter, Franz Karl Becke báró, közös pénzügyminiszter, Festetics György gróf, a magyar kormány király személye körüli minisztere és Friedrich Beck ezredes, az uralkodó Katonai Irodájának a főnöke, egyúttal a jegyzőkönyv

[17] Az eseményeket részletesen ismerteti korabeli levelezésén keresztül *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései.* Közzé tette Csengery Lóránt. Budapest, 1928, 242–284. A magyar delegáció, majd a közvélemény egyébként a konzervatív katonai körök alkotmányosság elleni támadásának értékelte az ügyet, amit Csengery így kommentált: „Így múlt el a vihar melyet a katonai reakció s egy horvát bosszúja, aki Jellačićot vélte játszhatni, fölidézett. Az eredmény ellenkező, mint amit elérni véltek. A katonai reakció vereséget szenvedett. Láthatja, hogy az idők, emberek és körülmények sokat változtak. Míg Jellačićot a monarchia megmentőjeként üdvözölte a német sajtó, Grivičić föllépését általános bosszankodással fogadta. Szerencse, hogy a sajtót is megsértette kifakadásával. Szerencse, hogy Schmerlinget idézte, mint nagy státusférfit! A szabadelvű elemek már emiatt is ellene fordultak. S minden alkotmányos érzelmű embert szükségkép bántott egy képviselő testülettel szemben a hadsereg nevében mondott philippica. A kormánykörökben méltó megdöbbenést okozott az eszélytelen kihívó föllépés, éppen a budget megszavazása előtt. S az új Jellačić előtt a hivatalos Wiener Zeitung hasábjait, minden kérése dacára, eltiltotta Beust." Külön kiemelte Csengery, hogy milyen fontos volt a kölcsönös bizalmatlanság eloszlatása szempontjából a delegáció mértéktartása: „Mindenkinek imponál, hogy a magyar delegáció a katonai reakció fölött, csupán magatartásával, ülései felfüggesztésével, egyetlen kifakadás vagy nyilvántartott beszéd nélkül, vívta ki a győzelmet."

vezetője (Ferenc József ekkoriban legbizalmasabb katonai tanácsadója). Csak a tárgyalások egy részébe kapcsolódott be az osztrák miniszterelnök Karl Auersperg herceg és honvédelmi minisztere (majd rövidesen utóda), Eduard Taaffe gróf. Az uralkodó egyes kérdések megvitatásához a konferenciára rendelte katonai tanácsadóként Ludwig Reitz ezredest és Julius Horst alezredest, a közös hadügyminisztérium osztályfőnökeit. A nyolc tárgyalási napon Andrássy szívós következetességgel győzte meg tárgyalópartnereit a honvédség felállításának az összbirodalomra származó előnyeiről. Különösen Beck ezredes volt nehéz dió, aki fél évvel korábban az uralkodót a honvédség ilyen veszélyeire figyelmeztette: „[...] hamarosan a pártéletbe, a pártküzdelmekbe kerülne be, egy időre nem szabadulhatna meg a politikai véleménynyilvánításoktól, tüntetésektől s ezáltal megszűnne a trón, a jog, a rend támasza lenni, lesüllyedne a pártcélok eszközévé s a megingott fegyelem a birodalom számára kimondhatatlan veszélyeket idézne fel. Ennek ecsetelése nem túlzás, nem élénk képzelőerőből származik, hanem az 1848–1849-hez hasonló intézmény feleleventéséhez figyelmeztetésül kíván szolgálni. Mert melyik minisztérium vállalhat kezességet, hogy a magyar parlament fennálló mérsékelt többsége túlsúlyban is marad, és már a következő választásokon nem kerekedik-e felül a szélsőbal [...]."[18]

Az uralkodó viszonylag ritkán mutatott hajlíthatatlanságot a tárgyalások során, mert Andrássy ügyes érveléssel bizonygatta, hogy a honvédség felállítása biztosítja majd kormánya legfontosabb célját, a közös állam megszilárdítását. Bizalmatlansága is csökkent, de azt két vonatkozásban sem tudta leküzdeni, így a honvédség nem lehetett teljes értékű, valamennyi fegyvernemmel rendelkező hadsereg, és tisztjei kinevezését magának tartotta fenn. Az ok egyértelmű volt, amit az osztrák miniszterelnök kertelés nélkül ki is mondott, s a jegyzőkönyv így rögzített április 26-án: „Auersperg herceg megállapítja, hogy a honvédség a hatalom eszköze, nem szabad úgy szervezni, hogy veszélyes szomszédaink kezében eszköz lehessen szándékaik megvalósítására. A honvédségnek ezért az uralkodó kezében kell maradnia. Őfelsége kérdésére, politikailag kívánatos-e, hogy a Landwehrt a magyar honvédség analógiájára szervezzék-e meg, Auersperg herceg válasza: ha itt létezik egy honvédség, akkor a másik oldalon is meg kell szervezni, a számbeli egyensúly érdekében."[19]

A következő tárgyalási napra azonban minden lényeges kérdésben sikerült kompromisszumot találni, így az uralkodó már nem látta olyan

[18] Beck jelentésének kiemelt részét közreadta bevezetőjében PAPP Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve.* Hadtörténelmi Közlemények, 1968/4. 704–705.

[19] PAPP *I. m.* 719.

veszélyesnek 1848–1849 emlékét, s a magyar ellenzéknek a honvédség érdekében megmutatkozó erőteljes fellépésében Bécs már csak olyan magyar belpolitikai problémát látott forradalmi métely helyett, amelynek a vitorlájából közös erővel kell kifogni a szelet. Megegyeztek a véderő 1 milliós létszámáról az első és második vonal közötti 4:1 arányban. A honvédség haderőn belüli háttérbe szorítását jelentette, hogy rövidesen megszületett a 200 ezer fős ún. második vonal létszámának 115 000–85 000 fős megosztása a k. k. Landwehr javára. Tisztázódott, hogy a honvédség éveken át csak keretrendszerben, elsősorban kiképzési bázisként működik majd, mert csak a k. u. k. Armee, vagyis az első számú, ún. közös hadsereg újoncigényének kielégítése után kapja meg rekrutáit, ami évente legfeljebb 10–11 ezer fiatalt jelenthet. Csak két fegyvernemből áll a honvédség, s a hadrendjének bővítése csak az uralkodó engedélyével történhet. A közhangulattól való félelem miatt az utolsó nap megállapodás született arról, hogy a két fegyvernemre korlátozás ténye ne szerepeljen a törvényszövegben, de a magyar kormány garanciát ad arra, hogy csak gyalogság és lovasság szerveződik. Ahhoz viszont ragaszkodott az uralkodó, hogy még egyszer rögzítsék, és a törvényszövegben szerepeljen ez a kitétel: „honvédtiszteket csak Őfelsége nevezhet ki". Jellemző, hogy Andrássy maga állapította meg a jegyzőkönyv számára: „Az Őfelsége által kinevezett tábornokok és törzstisztek kellő biztosítékot fognak nyújtani. A honvédelmi minisztérium csak adminisztratív szerv lehet, de nem rendelhető alá a birodalmi hadügyminisztériumnak." Az uralkodó szerint pedig a legfontosabb: „el kell kerülni, hogy a közös hadsereg a lakosság mostoha-, a honvédség pedig édes gyermeke legyen".[20]

A kortársak véleménye szerint ezzel a kompromisszumos megállapodással fejezték be a kiegyezés nagy művét, s a honvédségről szóló törvény „annak mintegy zárókövét képezi". Bár ez több kérdésben sem elégítette ki a magyar közvélemény elvárásait, s különösen nem a parlamenti ellenzéket, a felek a tárgyalóasztaltól úgy álltak fel, s kezdtek a törvény megszövegezésébe, hogy a felállítandó új honvédség külsődleges jegyeiben szinte minden magyar igényt kielégített, míg belső tartamában már kevésbé, de azt jól lehetett a külcsínnel takarni. (Már akkor ismert volt az eljárás, miszerint kis hadsereg ruházkodik, a nagy fegyverkezik.) Lássuk sorra ezeket:

A magyar lábra állított katonaság követelése a külcsínre és a belbecsre egyformán vonatkozott az 1848–1849-es forradalomban csakúgy, mint a kiegyezés időszakában. Megjelenítésének 3 eleme volt, a jel, a ruha és a szolgálati nyelv.

[20] Papp *I. m.* 708 és 719-722.

1. Jel: Szimbólumok megjelenítésével a nemzeti jelképeknek adott helyet, amelyek jórészt a szabadságharcban is mozgósító erővel bírtak. A legfontosabb szimbólumhordozón azonban az uralkodó ragaszkodott egy hagyományainktól idegen, de még a császári-királyi hadseregben is szokatlan dologhoz. A honvéd csapatzászlók egyik oldalán a hagyományos nemzeti jelkép – Szűz Mária – helyébe uralkodói névjele került: lett is felhördülés. A magyarázat pedig ravaszul elegánsan fogalmazódott meg, kihúzva az ügy méregfogát: Őfelsége ezzel volt tekintettel magyar alattvalóinak felekezeti érzékenységére.[21]

2. Ruha: Magyaros lett erőteljesen, de nem pontos mása a '48-as honvéd egyenruhának. A császár hadait megfutamító kávébarna atilla már sok lett volna az uralkodói toleranciának, amit akceptált a magyar fél és kék lett az atilla színe. A függetlenségi érzelmű parlamenti ellenzék '48-as hagyományokra hivatkozásával szembeállították a katonai célszerűséget és az egységesség követelményét, s példának állították a lovasságnál, így az etalonnak tekintett huszároknál jól bevált tartós anyagú piros nadrágot. A honvédség ruházati szakemberei maguk siettek leszögezni, hogy mennyire célszerű és takarékos dolog a mexikói kalandból fölöslegben maradt nagy tétel piros posztó felhasználása. Kárpótlásként minden honvéd a '48-ban legendássá vált veres sipkát (illetve csak színében egyezőt, mert a forma a közös hadseregit követte) kapott. De az egyenruha kérdésében már tagadhatatlanul kilógott a lóláb, így a függetlenség hívei szívesen tüntettek a nyilvánosság előtt csúfolódva odakiáltva egy-egy honvédnek: Szaladj honvéd, jön a bika![22]

3. Szolgálati nyelv: Magyar lett, ebben a kérdésben a birodalmi hadvezetés berzenkedése ellenére keresztül tudta vinni akaratát a magyar fél.

A szervezés végrehajtása során, a Magyar Királyi Honvédség felállításában már biztonsági fékeket helyezett el az uralkodói hatalom, amit a magyar kormány tudomásul vett, kitűnő támadási lehetőséget adva ezzel a függetlenségi párti ellenzékének két generációra.

Ezek közül a leglényegesebb a tüzérség hiánya volt, amit csak a világháború előestéjén pótoltak. Ennek az alap fegyvernemnek a hiánya gyakorlatilag alkalmatlanná tette a honvédséget önállóan egy háború megvívására egészen 1913-ig.

[21] Kottra Györgyi: *Magyar zászlók a honfoglalástól napjainkig.* Budapest, 2011, 100–104. és 117.
[22] *A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Szerk. Berkó István. Budapest, 1928, 202–205. A honvéd egyenruha és változásainak részletes, eredeti műtárgyak fotóival kísért leírása Ságvári György: *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig.* Budapest, 2010, 147–156. A piros nadrág problémájára Ságvári György: *A Magyar Királyi Honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918.* Budapest, 2010, 73–77.

A lovasság is majd mintegy 2 évtizeddel később lett teljes értékű, évekig csak alegység szinten szerveződhetett. 1874-ben ugyan ezredekbe szervezték a honvéd lovasságot is, de végleges szerkezetük, ami már a közös hadseregivel rendelkező képességek kialakításának alapfeltétele volt, csak 1890-re jött létre. Valódi csatalovasságként így csak ezt követően lehetett a honvéd huszárokkal számolni.

A honvédújoncozás másodlagossága is komoly hátrányt jelentett. Csak a közös hadsereg újoncszükségletének a kiállítása után lehetett a honvéd alakulatokat feltölteni. Úgy vélték, hogy ez a kezdetekben nem fog gondot okozni a honvédség keretrendszere miatt. Hamarosan kiviláglott azonban, hogy ez vezet a kiképzés azon alapproblémájához, miszerint nagyobb csapatkötelékekben csak az őszi gyakorlatok 1–2 hetében lehetett taktikai tapasztalatokat szereztetni a tisztikarral, illetve tanítani a katonai alapképességeknek már birtokában lévő honvéd legénységet. A zászlóalj kötelékben szükséges gyakorlati tapasztalatokat így a tisztek és altisztek alkalmilag összeállított „kölcsön alakulatokban" próbálták megszerezni, aminek a tarthatatlanságát folyamatosan hangoztatták a kerületparancsnokok.[23]

A honvédség felállításának a kezdetén, éppen az új összetételű országgyűlés és a kiegyezés növekvő kritikáját egyre inkább magáénak valló közvélemény aktivizálódása miatti elbizonytalanodó politikai helyzetben a legfontosabb féknek az uralkodót illető kinevezési jog bizonyult, amellyel a honvédség vezetőit kiválasztották. Nem volt véletlen, hogy az áprilisi budai konferenciák során olyan aggályossággal foglalkoztak a honvédtiszti kinevezésekkel. Andrássy érezte, hogy ebben a kérdésben nagy a közvélemény elvárása, és a honvédegyletek igénye is egyértelmű volt, ezért megpróbálta keresztülvinni a minisztériumi kinevezés jogát, vagy legalább az uralkodói kinevezés ellenjegyzéshez kötött korlátozását. Az uralkodó azonban leszögezte: „A kinevezések értékelésénél semmiféle ellenjegyzés nem jöhet létre, mert a tiszti kinevezések kizárólag a császár szuverén joga marad." Andrássy azt még elérte, hogy a jegyzőkönyvben rögzítsék: „[...] a honvéd tisztikar a közös hadseregből egészül ki, míg a betöltetlen helyekre pedig az előléptetett honvédtisztek kerülnek". Azonban egy másik bekezdésbe ez is bekerült: „A zárómondat, hogy a tábornokok őfelségétől közvetlenül, a törzs- és főtisztek a honvédelmi minisztérium javaslata alapján őfelségétől közvetve kapják meg a kinevezésüket, Andrássy gróf beleegyezésével úgy módosul, hogy a törzstiszteket is közvetlenül őfelsége nevezi ki."

[23] A hiányosságokból fakadó problémákat részletesen taglalja Berkó: *I. m.* 97–127. A lovasság alkalmazásának vonatkozásában Balla Tibor: *A magyar királyi honvéd lovasság, 1868–1914.* Hadtörténelmi Közlemények, 2000/3. 577–587.

Mindezek ismeretében nem csodálható, hogy éppen ezen a téren, a személyügyi politikában lehet leginkább érzékelni azt a szinte patikamérleg pontosságú egyensúlyozást, amellyel a nehezen megkötött kompromisszum nyomán kialakult kereteket megtöltötték. Míg a honvédelmi minisztérium vezetőinek kiválasztásánál csak visszafogottan, a magyar királyi honvédség legfelső vezetésében már sokkal határozottabban érvényesítette akaratát az udvar. Ez megint csak a bizalmatlanságot tükrözte. Ha már engedni kell, az olyan területen történjen, ami kevésbé veszélyes. Nyilvánvaló volt, hogy a szervezés, fenntartás és a törvényességi felügyelet területén egy krízis során kisebb problémát okozhat a magyar fél szembeszegülése, mintha az a csapatok közvetlen irányításában jelentkezne.

Ebből fakadóan a honvédelmi minisztérium vezető állománya szinte egy szabadságharcos tábor volt '48-ból. Különösen igaz volt ez a kezdeti másfél évben, amikor mindössze két osztállyal megkezdte működését a budai várban a „Káncz-féle ház" 9 helyiségében. Legfontosabb tevékenysége ekkor a hadügyi törvényjavaslat kidolgozása volt, a jogász Kerkápoly Károly államtitkár felügyelete alatt. Az állomány bővítése a törvénycsomag uralkodói szentesítését követően 1868–1869 fordulóján következett be, s alakult ki a nagyjából végleges szerkezet, ami az elkövetkező 2 évtizedre meghatározta az irányítási-felügyeleti kereteket. Ez 3 csoport, 7 osztály és hivatalok szigorúan hierarchizált rendszerét jelentette. Az első vonal (miniszter, államtitkár, csoportfőnökök és hason állásúak) fele honvédtisztként fegyverrel, harmada pedig a civil adminisztráció tagjaként szolgált a szabadságharcban. A már említett Andrássyn és Hollánon[24] kívül a szabadságharc honvédtisztje volt az egyik csoportfőnök, Szende Béla (Andrássyt követi majd a honvédelmi miniszteri székben) és a Honvéd Főtörvényszék elnöke, Horváth János. Mindketten kitűntek a fegyveres küzdelemben. Szende, a 25 éves fiatal a hazafiak lelkesedésével lett önkéntes, s a 42. honvéd zászlóalj századosaként Budavár bevételénél érdemelte ki a III. osztályú katonai érdemrendet. Az 1860-as évek elejétől a vármegyei politizálás során, illetve országgyűlési képviselőként segítette Deák Ferenc tevékenységét. Horváth János hivatásos katona volt, 33 éves huszárkapitányként az 1848 nyarán hazavezényelt Miklós-huszárokkal került a szabadságharc szolgálatába. Kiváló lovastisztként dandárparancsnok

[24] Hollán csak 1870-ben került államtitkárként a minisztérium vezetésébe, de számbavételét indokolja, hogy rendkívüli befolyással bírt a katonai ügyekre ezekben az években. Elődje, Kerkápoly Károly ugyan nem volt katona, de 1848-ban a pápai református főiskola tanáraként nemzetőri szolgálatot látott el.

lett, s ezredesként tette le fegyverét.[25] A 11 főből álló második vonalból (osztályvezetők, önálló hivatalok vezetői) hatan egykori honvédtisztek, ketten pedig forradalmi tisztviselők voltak, s nem akadt közöttük egyetlen ún. Bach-huszár sem.

Miután csak 1869 tavaszán nevezték ki az első honvédtiszteket, a minisztériumban civil állományú tisztviselőként tevékenykedett az egykori honvédtisztek zöme. Ilyen volt a már említett Gelich Richárd mellett Aschermann Ferenc, Ordódy Kálmán és Csutak Kálmán, a szabadságharc kiváló seregtestparancsnokai. Aschermann honvéd ezredes volt, a szabadságharc vége Komáromban érte, ahol gyakorlatilag Klapka után a második katona volt, várparancsnokságot, hadtestparancsnokságot egyaránt ellátva. 1871-ben lesz újra hivatásos katona, amikor a honvédség vezetésében kap helyet az újonnan létrehozott szegedi honvéd hadkerület parancsnokaként, ahol tábornokságra emelkedik. Ordódy Kálmán őrnagy a szabadságharc kezdeti szakaszában játszott fontos szerepet. Dandárparancsnok volt, majd Lipótvár erődítményének a parancsnokaként esett hadifogságba 1849. február 3-án. Csutak Kálmán alezredesként egy önálló dandárt vezényelt az erdélyi hadszíntéren, 1849 nyarán pedig a hadseregszervezésben tevékenykedett. A többi három egykori honvédtiszt hivatásos katona volt. Hauszer Károly alezredes az 51. honvéd zászlóalj parancsnokaként érdemelte ki a katonai érdemrendet, majd vezérkari tisztként is megállta a helyét, mint a VII. hadtest táborkari főnöke. Markovich Adolf huszárkapitányként Horváth Jánossal együtt került a szabadságharc szolgálatába, alezredesként a Miklós-huszárezred parancsnoka volt. A minisztériumban a fegyverátvételi bizottságot vezette. A legfiatalabb Mészey György őrnagynak jutott a legérdekesebb életpálya. 24 éves orvostanhallgatóként a forradalom előtti napokban állt be önkéntesnek a császári-királyi hadseregbe, s miután a magyar alakulatnak számító ezrede csatlakozott a honvédsereghez ő is a szabadságharc katonája lett, s hadnagyi rangot érdemelt ki. Az erdélyi hadszíntéren azonban fogságba esett 1849 februárjában, és a honvédseregbeli vitézkedését kényszersorozással büntették. Tehetségének köszönhetően a császári ármádiában is tiszt lett, s 1869 júliusában helyezték át a honvédségbe. Személyében így egyszerre mindkét haderő tisztje megjelent.[26]

[25] Két civil tisztviselő volt még a vezető állományban. Csengery Imre csoportfőnök 1848-ban bihari főjegyzőként támogatta a forradalmat (a delegációs tárgyalások kulcsemberének, Antalnak a bátyja). Cserhalmay Ferenc gazdasági szakember volt, s császári hivatalnokként az egykori helytartótanács minisztériumhoz csatolt részlegével került a Honvéd Számvevőség élére.

[26] A civil tisztviselők többségét a helytartótanács hadsereg ellátást végző szakemberei közül örökölte meg a minisztérium. Beosztásukra lásd: *A magyar királyi honvédség schematismusa.* Szerk. Mikár Zsigmond. Pécs, 1870, 1–10.

A honvédelmi minisztérium vezetése

	'48-as		egyéb	cs. k. tiszt
	honvéd	tisztviselő		
Felső vezetés 8 fő	4	2	1	1
Osztály-, illetve hivatalvezetők 11+1 fő	5+1	2	3	1

A minisztérium ilyen összetételét óriási eredményként lehetett a magyar közvélemény számára felmutatni, ami eltakarta a kudarcokat: leginkább a miniszterelnöknek azt a megvalósulatlan szándékát, hogy elsősorban Klapkát, de Görgeit és Vettert is bekapcsolja az új honvédség szervezésébe. Bár Andrássy ekkor már teljes mértékben bírta az uralkodó bizalmát – aki kifejezetten ragaszkodott ahhoz, hogy a kényes honvédelmi miniszteri tárcát is a miniszterelnök vezesse – az egykori honvéd tábornokok bevonását Ferenc József mereven ellenezte. S nemcsak a szabadságharc idoljainak tekintett fent említett hármójukat, de valamennyi még élő honvéd tábornok alkalmazásától elzárkózott. Ráadásul biztonsági fékként a tényleges katonai ügyeket felügyelő csoportfőnök egy császári-királyi hadseregbeli törzstiszt lett. Ghyczy Béla alezredes, a kitűnő mérnökkari tiszt személye szerencsés választás volt szaktudása miatt, akinek a kinevezését a közvélemény is megemészthette, mert nem harcolt a szabadságharc ellen.[27]

A honvédség felállításánál már sokkal inkább érvényesült az udvar bizalmatlansága. Eleve felülről kezdték a szervezést, a '48-astól teljesen eltérő módon. Az uralkodó biztos akart lenni abban, hogy a felálló új magyar haderőt – még ha az nem is mérhető össze az állama létét biztosító császári és királyi új elnevezést kapó közös hadsereggel – nem fordítják majd szembe vele semmilyen politikai krízis során. Ezért „hogy a kutya a kertbe ne menjen", az uralkodóház tagját, az altábornagyi rendfokozatot viselő József főherceget nevezte ki a honvédség főparancsnokának közvetlenül a hadügyi törvénycsomag 1868. december 5-i szentesítése után. Egy hónap múlva már megszervezték a főparancsnokságot, s teljes személyi állományának a feltöltését az uralkodó már 1869. január 11-én jóváhagyta, amikor még egyetlen honvédtiszt kinevezése sem történt meg. A főparancsnokság

[27] Népszerűséget biztosított számára, hogy a Grivičić botrány következtében külföldi feladatra vezényelt horvát tábornok helyébe – éppen a magyar delegáció kérésére – őt osztották be a hadügyminiszter katonai tanácsadójának. A közös hadügyminisztériumban akkor még őrnagyként szolgáló Ghyczy tehetségét így személyes kapcsolat során ismerték meg a magyar katonapolitika irányítói.

vezető állományába a császári-királyi tisztek mellé Andrássy kérésére egy szabadságharcos huszárkapitány került Vay László báró személyében, aki bár az 1850-es évek katonai emigrációjának a tagja volt, az 1860-as évek derekán már József főherceg bizalmát is bírta. Ennek ellentételezésére az uralkodó saját bizalmasát, Hunyady Kálmán gróf ezredest[28] reaktiválta, hogy a törzs rangidőseként kézben tarthassa az eseményeket egy esetleges krízis helyzetben. A honvéd főparancsnokság vezető állományának kinevezésénél figyelemmel voltak arra, hogy paritásban legyenek az uralkodó és a magyar kormány jelöltjei, de az csak a számokban mutatkozott meg. A két egykori honvédtiszt jelentéktelenebb beosztásokat töltött be. Pedig Vay egykori honvédtiszt társa, Tolnay Gábor őrnagy a kiegyezési országgyűlés tekintélyes alakja volt. Nem is maradt tartósan beosztásában, 1872-ben már újra képviselőként tevékenykedett.[29]

A honvédség vezetése

	'48-as honvéd	cs. k. tiszt		
		magyar szolgálat	más hadszíntér	szabadságharc ellen
Honvéd főparancsnokság 4+3 fő	2	–	1+3	1
Kerület parancsnokok 6+1 fő	3+1	1	1	1
Önálló beosztással (ezredesek) 7 fő	5		2	

A csapatokkal közvetlenül rendelkező kerületparancsnokok és önálló feladatot ellátó más ezredesek kinevezésére is még a honvéd alakulatok felállítása előtt került sor 1869 áprilisában, illetve májusában. A hat kerületparancsnok közül hárman egykori honvéd ezredesek voltak, a szabadságharc kiváló hadosztályparancsnokai, másik fele császári-királyi tiszt. Utóbbiak közül Graef Ede különösen zavarta a közvéleményt, mert nem csak a szabadságharc ellen harcolt, cserben hagyva székely huszárait, de a megtorlásban is fontos szerepet kapva a gyűlölt zsandárság egyik vezetőjévé vált. Egyetlen tábornokként ráadásul ő volt a kerületparancsnokok

[28] Az aulikus arisztokrata családból származó Hunyady az 1850-es években az uralkodó személyi segédtisztje volt éveken át, s fiatalon huszárezred parancsnoki beosztásig ívelő karrierje I. Ferenc József bizalmasaként valósult meg. A honvédségnél is igazi bizalmi feladatot látott el, s miután kiderült, hogy nincs mitől tartani tartósan szabadságolt állományba lépett. *Honvédtiszti és tisztviselői névkönyv. Rendfokozati és beosztási kimutatással.* Buda, 1872, 5.

[29] Hadtörténelmi Levéltár I. 75. Magyar királyi honvéd főparancsnokság iratai. 5/eln.-1869.

rangidőse. Nem véletlen, hogy nem akarván szem előtt tartani, Erdélybe szólt a kinevezése. A császári-királyi túlsúlyt az elsőnek kinevezett ezredesek körében a már említett Hunyady gróf jelentette, akit hetediknek neveztek ki a honvédségbe.

Érdemes szemrevételezni a csapatok közvetlen vezénylését ellátó kerületparancsnokok személyét, miután kiválasztásuknál kínosan ügyeltek a régi honvéd és császári-királyi tisztek arányának egyensúlyára. A kassai honvéd kerület parancsnoka Máriássy János ezredes volt a legismertebb, 1848 őszén már (Görgeihez hasonló) önálló parancsnokságot vitt a tiszántúli nemzetőrség aradi táborának élén. A későbbiekben végig a főhadszíntéren tevékenykedett hadosztályparancsnokként. A budai honvéd kerület élén álló Czillich Ede ezredes hasonlóan fontos hadosztályparancsnoka volt a szabadságharcnak, akit 1849 júniusának a végén még hadtestparancsnokságra is felkért Görgei. Czillich akkori szabadkozásával az életét mentette meg. A pozsonyi honvéd kerület parancsnoka, Dobay József ezredes Bem egyik leghívebb alvezére volt Erdélyben, a besztercei hadosztályt vezényelte 1849 májusától. Mindhárman halálos ítélettel bűnhődtek, amit súlyos várfogságra kegyelmeztek. Csak 1869-ben kapcsolódtak be a honvédség megteremtésébe. A császári-királyi tisztek között, mint arról már volt szó, ott volt a korabeli közvélemény által árulónak tartott Graef tábornok, akinek megítélését csak a szász nemzetiséghez való tartozása enyhítette valamelyest. Hasonlóan a szabadságharccal szembeforduló nemzetiség tagja volt a zágrábi honvéd kerület parancsnoka, Kulmer Frigyes báró, ezredes, 1848–1849-ben horvát határőrszázados a szluini határőr gyalogezrednél. Nyugalmazott császári-királyi ezredesként reaktiválták a honvédséghez. A pesti honvéd kerület élére kerülő Pongrátz Sándor ezredes olyan császári-királyi tiszt volt, aki mintája lehetett a kiegyezés katonájának. Nemzeti érzelmű (ráadásul jóképű, daliás huszártiszt) ugyanakkor uralkodójához hű tiszt. 1848-ban svalizsér főhadnagyként jelentkezett a honvédségbe, ki is nevezték a 43. honvéd zászlóalj századosának, de októberben már nem engedték Galíciából hazatérni. Így aztán fegyelmezetten szolgálta a császárt, örülve, hogy nem kell hazája ellen harcolni. Tehetséges lovastiszt volt, így a porosz–olasz–osztrák háborúban már a 14. huszárezred parancsnokaként harcolt úgy, hogy még a vesztes königgrätzi csatában is kitüntetésre méltónak bizonyult. A magyar közvélemény elé ezek után bátran állíthatták, mint a honvédség egyik kulcspozíciójának betöltésére minden szempontból alkalmas katonai vezetőt.[30] Rendkívül figyelemre méltó, ahogyan arra is

[30] A honvédség vezetőinek életpályáját jól összefoglalja a *Magyar Királyi honvéd törzstisztek albuma*. Szerk. Egervári Ödön. Pest, é. n. [1870].

ügyeltek, hogy az ezredesek rangsorozatában is egyensúly legyen, de az egyes kinevezési szériáknál mindig a császári-királyi tisztekből lett honvéd ezredesek a rangidősek. Azt mindenesetre nehezményezték a régi honvédek, hogy a császári-királyi tisztek eredeti rendfokozati idejükkel kerültek a honvédségbe, így automatikusan megelőzték őket, akiknek nem a szabadságharcos, hanem az 1869-es kinevezésük ideje lett a rangidősség számításának az alapja. 1871-ben szervezték meg a hetedik honvéd kerületet Szeged székhellyel, élére '48-as honvéd alezredest, Görgey Kornélt állítva.[31]

A közvélemény megnyugtatására Andrássy elérte, hogy májusban további öt, nyáron pedig még egy ezredest nevezzenek ki a honvédségbe, akiknek csak egyike volt császári-királyi tiszt. Így elvileg magyar fölény alakult ki az új honvédség vezetésében, de valójában a csapatok feletti közvetlen parancsnoklás vonatkozásában semmit sem változott a helyzet. A 6 új ezredes közül 3 számfeletti állományú, a honvédségen kívül tevékenykedő ember volt. Ekkor még leginkább Andrássynak volt köze ténylegesen a honvédséghez szakminiszterként kapva meg rendfokozatát. A már említett Hollán csak 1870-ben került tényleges beosztásba az akkor szerveződő honvéd dandárok egyikének élén. Tóth Ágoston ezredes, a szabadságharc egykori kitűnő vezérkari tisztje, rövid ideig hadtestparancsnoka soha nem került az új honvédségben tényleges állományba, a térképészeti intézetet állította fel, és vezette az ipar és kereskedelemügyi tárca alárendeltségében. Csapattal való közvetlen kapcsolatba csak Terstyánszky Ágoston (császári-királyi tiszt) és Inczédy Samu ('48-as honvédtiszt) került. Mindketten dandárparancsnokok lettek 1872-től.

A honvédtiszti kinevezéseknek volt egy nehezen kezelhető oldala is. A honvédegyletek joggal várták el a hazáért egykor vérüket hullató honvédtisztek újra alkalmazását, amit ráadásul a közvélemény hatalmas ereje is támogatott, de gyakorlati szakmai érvek szóltak ellene. A legvilágosabban ezt érdekes módon a szabadságharc heroikusságának felülmúlhatatlanul nagy megéneklője, Jókai Mór fejtette ki a honvédségi törvény parlamenti vitájában, amikor így értékelte az egykori hősök alkalmazását a szerveződő honvédségben. „Bizony nagyon kötelességünkké teszik a válogatást nem érdemeikre nézve, melyeket mindnyájan elismerünk, hanem azon viszontagságok következtében, amik őket az utolsó 20 év alatt testileg, lelkileg érték, és aminek nyomait, fájdalom nem tagadhatjuk el. Jutalom és nyugalom az érdemnek, de bizony válogatnunk kell a tehetségekben."

[31] *A magyar királyi honvédség schematismusa*, 115. és 155. továbbá a későbbi hivatalosan kiadott honvédtiszti névkönyvek.

A csapatok felállítása pedig csak ezt követően indult meg, az őszi sorozás nyomán. Éveken át keretalakulatként szolgáltak, s nemcsak feltöltésük; de még a tisztikarral történő ellátásuk is évtizedes problémát okozott. Feltöltöttségük egyébként összevetve a hasonló jellegű Landwehr alakulatokkal, folyamatosan egy hajszálnyi elmaradásban volt. Utóbbiak tisztikarának feltöltöttsége még 1879-ben is meghaladta a honvédekét.[32] Teljes értékű, a hadszíntéren is egyenlő eséllyel tevékenykedő haderővé csak a korszak végére, majdnem 2 emberöltőnyi idő elteltével vált a Magyar Királyi Honvédség. Korszakában azonban igyekezett jól megfelelni a nemzet és az uralkodó elvárásainak egyaránt, ami sajátos kétarcúsága mellett esetenként skizofrén helyzeteket is eredményezett. Ezt jól tükrözi egy családi anekdota, ami ha nem is tökéletes hitelességgel adja vissza a történteket, de tökéletesen tükrözi a kortársak gondolkozását.

Az elsőnek kinevezett kerületparancsnokok közül Máriássy János maradt legtovább beosztásában. Az 1880-as években kerületében, a kassaiban zajlott le az őszi nagy hadgyakorlat. Akkor már altábornagyként ő vezényelte a védő felet a Hernád mentén, ahol 1849 februárjában is vitézkedett már hadosztálya élén, míg a támadókat (nagyobb részt közös hadseregbeli alakulatokkal) Edelsheim tábornok (ekkor már Gyulay táborszernagy adoptált fia). A gyakorlat végén a szemlélő főparancsnok József főhercegnek imígyen jelentette Máriássy a lényeget: „Fenséges uram megvertük a németet, már megint! Majd fejéhez kapva, hiszen a honvéd főparancsnok mégis csak az uralkodóház tagja, megfordította lovát és sebesen távozott. A meglepődött főherceg utána kiált: De hát hova vágtat Kegyelmes Úr? Nyugdíjba Fenség!"

És valóban, 1887-ben nyugalmazták a különben 65 éves tábornokot, de szó sem volt kegyvesztésről. A következő évben uralkodójának tett hű szolgálatai elismeréséül családjának bárói oklevelet kapott, a maga személyére pedig élethosszig tartó kinevezést a magyar Országgyűlés Főrendiházába. Egyformán élvezte a közvélemény tiszteletét, mint a szabadságharc hős hadosztálynoka, és a politikai rendszer megbecsülését mint a dualizmus megszilárdításának eredményes közreműködője. S hogy eközben mennyit engedett a '48-ból?...

[32] *Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für 1879.* Wien, 1879, 75–217.; továbbá *A magyar királyi honvédelmi ministerium és honvédség névkönyve 1879. évre rendfokozati és beosztási kimutatással.* Budapest, 1879, 65–129. és 138–152. alapján.

Nagy Mariann

VÁMSZÖVETSÉG ÉS KVÓTA – A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS

Korabeli karikatúra a közös pénzügyek lyukas hordójáról.
(A magyarok krónikája. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, 1995. 441. oldal.)

KÖZÖS ÜGYEK – KÖZÖS ÉRDEKŰ ÜGYEK

1867 tavaszán élénk vita folyt a képviselőházban a kiegyezést előkészítő 67-es bizottságnak a képviselők elé terjesztett többségi és kisebbségi javaslatairól. Tisza Kálmán, a debreceni első kerület képviselője, a Balközép Párt elnöke a kisebbségi javaslatot támogatta, amely a gazdasági kérdéseket illetően a következőképpen foglalt állást: „A kereskedelmi ügy, indirekt adók, monopóliumok, pénz- és vámrendszer Őfelsége többi országai és tartományaival időnként kötendő szerződések útján intéztessenek el, fönntartva sértetlenül az ország azon jogát, hogy ne csak most, de bármikor a jövőben is ezen netán kötendő szerződések letelte után önállóan intézkedhessék."[1] A Balközép Párt elutasította a közös minisztériumok és a delegációk intézményét. Deák felszólalásában elismerte, hogy a bizottság többsége által készített javaslat nem tökéletes, „de célszerűbbet, mely helyzetünkben gyakorlatilag is kivihető lett volna, készíteni nem tudtunk".[2] „A közös ügyek – hangsúlyozta Deák – nem most születtek, hanem most azok eddigi kezelésének módját különösen az osztrák tartományoknak alkotmányossága miatt szükséges megváltoztatni. [...] Ha tekintjük például a kereskedést azon korban, midőn a függetlenségi törvény [ti. az 1791:X. tc. szerint[3]] alkottatott, egész az újabb időkig, Magyarországnak még módjában sem állott akár az örökös tartományokkal, akár a külfölddel kereskedelmi szerződéseket kötni. [...] Nem oszthatom tehát azon aggodalmakat, melyeket némelyek javaslatunk ellen felhoztak. Nem hiszem, hogy e javaslat életbe léptetése alkotmányos önállásunkat megsemmisítené, s Magyarországot osztrák provinciává tenné."[4]

[1] *A magyar országgyűlés képviselőházának általános vitája a kiegyezési törvényekről.* In: *A kiegyezés.* Szerk. Cieger András. Budapest, 2004, 111.
[2] *A kiegyezés... I. m.* 120.
[3] „[...] Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormányszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennél fogva az 1715:III. tc., valamint az 1741:VIII. tc. és XI. cikkelyek rendelésének megfelelően, törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örököseitől, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország." https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=4884 (letöltés ideje: 2018. február 24.)
[4] *A kiegyezés... I. m.* 122–128.

Az országgyűlés végül március 31-én 257 szavazattal 117 ellenében elfogadta az államjogi kiegyezés törvényeit, amelyeket az uralkodó szentesített. A kiegyezési törvény értelmében a pénzügyet annyiban ismerte el a magyar országgyűlés közösnek, amennyiben a külügyre és hadügyre fordítandó költségek közösek lesznek. Magyarország minden egyéb államköltségét és adókivetését a magyar felelős minisztérium előterjesztésére, az országgyűlés alkotmányos úton határozhatott meg, „minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt".[5] A közös költségekre vonatkozóan pedig a kiegyezési törvény úgy rendelkezett, hogy „kölcsönös alku által előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai a Sanctio Pragmatica folytán közöseknek elismert ügyek terheit és költségeit viselik".[6] Végül az is bekerült a törvénybe, hogy az arányra történő egyezkedés határozott időre szól, annak elteltével újra meg kell egyezni róla.

A *közös ügyek* és azok elintézési módján kívül voltak „még más, nagyfontosságú közügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a Pragmatica Sanctióból, de amelyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve". Ezen *közös érdekű ügyek* egyike volt a Monarchia fennálló államadósságai, amelyek Magyarországot jogilag nem terhelték, minthogy beleegyezése nélkül vették fel azokat, azonban az ország kész volt „az államadósságok terhének egy részét elvállalni, s aziránt előleges értekezés folytán, Őfelségének többi országaival is, mint szabad nemzet szabad nemzettel egyezkedésbe bocsátkozni". Közös érdekű ügy volt ezen kívül a kereskedelmi és vámpolitika, valamint az egységes pénzrendszer és a jegybank.

A közös költségekhez való hozzájárulás arányát, azaz a kvótát és az államadósságok részbeni átvállalását 1867 augusztusában és szeptemberében tárgyalta Bécsben és Vöslauban a magyar országgyűlés és a Reichsrat által választott 15–15 tagú bizottság. A tárgyalásokat Lónyay Menyhért vezette.

[5] 1867:XII. tc. 17. §. *A kiegyezés... I. m.* 136.
[6] 1867:XII. tc. 18. §. *A kiegyezés... I. m.* 136.

LÓNYAY MENYHÉRT[7]

Lónyay Menyhért, az 1867 februárjában miniszterelnöknek kinevezett Andrássy Gyula kormányában a pénzügyminiszteri tárcát kapta. Nem pillanatnyi megfontolás következménye volt ez, gazdaságpolitikusi szerepkörével ő is tisztában volt, „nemzetgazdászati és pénzügyi specialistának" tartották naplójának tanúsága szerint.[8] De Pulszky Ferenc is úgy emlékezett a Bereg megye követének választott Lónyay 1843–1844-es országgyűlésen játszott szerepére, mint „ki határozott pártállást nem foglalt, szőrszálhasogató leleményességét azonban s közgazdasági ismereteit általánosan elismerték, s nagy jövőt jósoltak neki".[9] Beválasztották az 1843–1844-es diéta kereskedelmi választmányának egyik albizottságába, s annak elnöke, Széchenyi István mellett bizottsági jegyzőként tevékenykedett. A nemzetgazdasági kérdésekről folytatott tárgyalások és előterjesztések megírása komoly iskola volt számára. Számos szakkönyvet szerzett be akkoriban Heckenast Gusztávon keresztül külföldről, hogy elmélyítse közgazdasági ismereteit. Az alsó tábla kerületi ülésein a kereskedelmi bizottság többségével szemben Lónyay az Ausztriával kötendő vámszövetség mellett érvelt a védővámos politika helyett.[10]

A pozsonyi diéta után nyugat-európai körútra indult, hogy bejárja „Európa nemzetgazdasági tekintetben kifejlettebb országait", írta barátjának, Ghyczy Kálmánnak.[11] Útjáról tapasztalatokkal és újabb Friedrich List, Adam Smith, Michel Chevalier által írt szakkönyvekkel tért haza, s hamarosan nekifogott a „Hazánk anyagi érdekeiről" szóló, elsősorban a hazai közlekedési viszonyokat tárgyaló tanulmányának. Az 1849-es Szemere-kormányban a pénzügyminisztérium államtitkára lett, ezért két hónapig tartó bujkálás után komornyiknak öltözve Párizsba szökött, ahol többek között Chevalier előadásait is hallgatta az egyetemen. Az első általános amnesztia kihirdetése után, 1850 végén tért haza, és négy évig a lakhelyelhagyási tilalom rendelkezése értelmében szabolcsi birtokainak

[7] Nagylónya, 1822 – Budapest, 1884. Pénzügyminiszter 1867–1870, közös pénzügyminiszter 1870–1871, miniszterelnök 1871–1872, az MTA elnöke 1871–1884. Életéről lásd Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884.* Budapest, 2004.
[8] Lónyay naplóját idézi Cieger: *I. m.* 108.
[9] Pulszky Ferenc naplóját idézi Cieger: *I. m.* 45. De hasonlóképpen vélekedett Trefort Ágoston és Csengery Antal is 1846-ban: „Nemzetgazdasági állapotunk javítását szem elől nem téveszthetjük; s ha látjuk, miképp az e célhoz vezető eszközök egyike, a védrendszer, viszonyainkban nem egyéb utópiánál: a másik, az egyetlen célhoz vezető eszközt, a vámszövetséget kell pártolnunk szükségképp." Idézi Kövér György: *Iparosodás agrárországban.* Budapest, 1982, 17.
[10] Cieger: *I. m.* 46.
[11] Cieger: *I. m.* 48.

központjában, Tuzséron élt. Az 1850-es évek közepétől már részt vett a közügyekben, elsősorban gazdasági vonatkozású kérdésekkel foglalkozott. Szerepet vállalt a szabolcsi Tisza-szabályozás munkálataiban, tárgyalt a kormányzattal államsegélyről és kölcsönfelvétel lehetőségéről, megszervezte a Magyar Gazdasági Egyesület szabolcsi fiókegyletét, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság elnökévé választották, majd többéves küzdelmet folytatott többek között Csengery Antal, a Dessewffyek, az Apponyiak, Eötvös József, Gorove István, Tisza Kálmán, az Ullmann és Wodianer családok társaságában a Magyar Földhitel Intézet létrehozása érdekében, amelynek alelnöke lett. Az Eötvös által 1865-ben alapított *Politikai Hetilap*ban rendszeresen publikált, s már ugyanebben az évben megjelent írásában úgy vélte, hogy legfontosabb feladat a birodalom pénzügyi helyzetének rendbetétele, melynek feltétele a monarchia dualista átalakítása. A kiegyezés kulcskérdése – szerinte – a két birodalomfél gazdasági viszonyainak kölcsönös és őszinte jóakarat mellett történő rendezése. Bár mind a radikális, mind a konzervatív táborban voltak barátai, már 1861 elején, a még kisebbségben lévő Deákot választotta: „véleményem szerint Deák van az igaz ösvényen, őt követendem."[12] Lónyay részt vett 1867 januárjában, a Bécsben zajló kiegyezési tárgyalásokon Andrássy Gyula és Eötvös József társaságában. Lónyay számára az érdemi szakmai munka azonban februári miniszteri kinevezése után kezdődött, hogy rendezze a vitás, de addig nem hangsúlyosan kezelt gazdaságpolitikai kérdéseket.

AZ ALKU

A kvóta és az államadósságok tárgyában kiküldött országos bizottság elnökének Sennyei Pál bárót, jegyzőjének Kautz Gyulát, a bizottság tagjainak többek között Csengery Antalt, gr. Szécsen Antalt, Trefort Ágostont, br. Podmaniczky Frigyest, Ghyczy Kálmánt választották, így személyükben az országgyűlés politikai sokszínűsége nyert képviseletet. A magyar pénzügyminiszter alaposan előkészítette a javaslatokat, és azon volt, hogy osztrák kollégájával, Karl Becke pénzügyminiszterrel elfogadtassa, hogy ne az utolsó egy-két évi, hanem többévi pénzügyi eredményt vegyenek majd figyelembe. Magyarországnak különösen érdekében állt, hogy az 1860–65 közötti időszak legyen a számítások alapja, mivel 1863-ban jelentős adóelengedések történtek az országot sújtó ínség miatt, 1861 pedig szintén

[12] Cieger: *I. m.* 112.

jóval gyengébb eredményeket hozó adóév volt. Azt is különböző előkészítő számítások bizonyították, hogy a legigazságosabb adóképességi arányt az összes egyenes és közvetett adóbeli összegek figyelembevételével lehet megállapítani. A magyar pénzügyminisztérium által készített számítások eredményeként háromféle adat is született a lehetséges hozzájárulási arányra: 30, 28,5, valamint 25 százalék.

Lónyay azon a véleményen volt, hogy a küldöttség feladata az, hogy az ország érdekeit szem előtt tartva alkudozzon. A bizottság egyik első megbeszélésén Szécsen Antal azt az elvet vallotta, hogy a legjobb politika „azonnal kimondani az utolsó szót, és kimondani azon arányt, melyet felajánlani akarunk és elfogadni kívánunk".[13] Trefort szerint is világos volt a feladat: „a direkt és indirekt (értsd: egyenes és fogyasztási) adók összege és egymáshoz viszonyított aránya szolgáljon kulcsul a közös költségek elvállalásánál".[14] Lónyay azonban azt az álláspontot képviselte, hogy „ne mondják mindjárt az utolsó szót", még akkor sem, ha a legigazságosabb alap az adóképesség, mert őket alkura küldték ki, ami szerinte óriási erkölcsi nyomás, és ennek próbáljanak megfelelni.[15] Mindemellett Cieger András alaposan feldolgozott Lónyay Menyhértről írt életrajzából tudjuk, hogy Lónyay kettős politizálást folytatott. Ő már július végén elfogadhatónak tartotta a 28,5 százalékos tehervállalási arányt, miközben a bizottságnak 25 százalékot javasolt augusztus 5-én. El akarta kerülni a vitákat, fokozatosan akarta rávenni a küldöttséget a magasabb arány elfogadására, ugyanakkor igyekezett Beckére is nyomást gyakorolni.[16]

Az első javaslatban a magyar küldöttség 25–75 százalékos aránymegosztást javasolt az 1860–1865-ös években befizetett adók átlaga alapján úgy, hogy kiemelték, ezekbe nem vették fel a magyar korona országaihoz tartozó katonai határőrvidékek jövedelmét, mivel azok egyelőre katonai közigazgatás alatt állnak. De a küldöttség késznek mutatkozott arra, ha Magyarország területi egysége helyreáll, akkor újabb megállapodás köttethetik. Az államadósságról nem tettek javaslatot, ugyanakkor a kvótáról szóló megállapodást 10 évre tartották célszerűnek érvényesíteni. Az osztrák válaszirat nem tartotta megfelelőnek a magyar javaslatot, mivel az nem vonatkozott valamennyi kiadásra, azaz az államadósságra, és az osztrák küldöttség nem fogadta el az arány alapjául szolgáló számításokat sem. Szerintük a kvótát igazságosan megállapítani csak az államadósághoz

[13] *Deák Ferencz beszédei 1867–1868.* V. Szerk. Kónyi Manó. Budapest, 1898, 163.
[14] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 162.
[15] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 162–163.
[16] Cieger: *I. m.* 154.

való hozzájárulásban történő megállapodás után lehet. Kifejtették, hogy a közvetlen adókat kell kiindulópontként figyelembe venni. Ugyanakkor, ha emiatt a magyar korona országainak terhei nagyobbak lennének, azt úgy lehet kiegyenlíteni, hogy néhány közvetett adónemet, például a vámokat a közös költségek fedezésére fordítják. A hozzájárulási arány 10 évre való kiszabását viszont elfogadták.[17]

Ezután a magyar küldöttség élénk vitát folytatott, és nem jutott egyezségre arról, hogy az államadósság kérdését egyidejűleg tárgyalhatják-e a kvótával vagy sem. Különösen Ghyczy Kálmán képviselt eltérő álláspontot a többiektől. Eötvös József, aki a tárgyalások idején a svájci Bad Ragazban pihent családjával, a következőket írta Lónyaynak augusztus közepén az államadósság kérdését érintve. „Soha talán politikai situatio annyira nem volt világos, mint a mienk. [...] Csak mi nem akarjuk belátni, mit mindenki tud, s küzdünk szavak felett, s csatározunk törvénycikkelyekkel, midőn létünk forog veszélyben. Nézetem szerint a főkérdés: fekszik-e érdekünkben, hogy az osztrák birodalom, melynek részét képezzük, s melyre most elhatározó befolyást gyakorolhatunk, ezentúl is fönnálljon; vagy azt reméljük, hogy Magyarország más szövetségben, mely az ausztriai birodalom helyébe lép, állami integritását fenntarthatja? Ha ez utóbbit hisszük, igen helyesen járunk el, ha azt bizonyítjuk be, mi jogilag úgyis kétségbevonhatatlan, hogy az osztrák államadósság minket nem illet. De ha úgy vagyunk meggyőződve, hogy a birodalom fönnállása egyszersmind saját fönnállásunknak feltétele, akkor valóban nem látom át, okos ember miért töri fejét máson, mint azon a kérdésen, mennyi az, mit áldoznunk kell, hogy Ausztria fönnálljon, s mennyit bírunk el, nem hogy Ausztriát, de hogy magunkat mentsük meg."[18] Eötvös már egy évvel korábban, 1866 nyarán is elengedhetetlennek tartotta a „birodalom lakói között a lehetőségig" az érdekegységet, aminek szerinte az a feltétele, hogy „a birodalom nemzetgazdászati" viszonyait célszerűen rendezzék, „a birodalom egy magában kikerekített egész legyen, a lehetőségig elkülönözve más államoktól".[19]

Lónyay kettős politizálása nem hozott igazán sikert, így szüksége volt arra, hogy a szintén Ausztriában tartózkodó Andrássyt is bevonja a tárgyalásokba, amiről augusztus 21-én írt levele tanúskodik: „Mindenekfölött szükséges megvitatni a két minisztériumnak az államadósságok kérdését;

[17] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 168–169.
[18] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 167.
[19] *Báró Eötvös József. Naplójegyzetek – gondolatok 1864–1868.* Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Budapest, 1941.

ezen kérdésben nem vehetem magamra a felelet terhét, s ennélfogva kérésem az, hogy [...] jer ide és tarts minisztertanácsot".[20]

Augusztus 24-én a két bizottság közös értekezletet tartott, amelyen hosszas vita után Lónyay javaslatát végül az osztrákok is elfogadták arra nézve, hogy először a kvóta ügyét, majd pedig az államadósságot tárgyalják. 24-ike után Lónyay személyesen is levelet váltott az osztrák küldöttség vezetőjével, tárgyalt Andrássyval, és fontosnak tartotta, hogy Deákot augusztus 31-én személyesen is felkeresse. A tárgyalásokat fel kellett gyorsítani, mivel maga Deák is komolynak látta a helyzetet a Kossuth-féle izgatások miatt. Ismert, hogy 1867. május 22-én Kossuth Lajos nyílt levelet (ún. Kasszandra-levél) írt Deáknak a szélsőbal lapjában, a *Magyar Újság*ban. Május 28-án Pulszky Ferenc az *1848* című rövid életű napilapban, Kemény Zsigmond pedig több részletben május 28. és június 4. között a *Pesti Napló*ban jelentette meg Kossuth válaszát. Deák egy hosszabb nyilatkozatban elhatárolódott attól, hogy Kossuth nyílt levelére válaszoljon, mondván az a levél nem magánlevél, nem neki írta, hanem ellene. Így Deák szerint az nem egyéb, mint hírlapi cikk, melynek cáfolgatásába nem kívánt bocsátkozni. Kossuthoz azonban július 27-én a jászladányi kerület választói levelet intéztek és felkérték képviselőnek. Augusztus 1-jén pedig a váci választókerület választotta meg egyhangú felkiáltással képviselőnek Kossuthot. A *Magyar Újság* augusztus 17-én és 28-án ismét nagy vihart kavaró leveleket közölt az emigrációban élő politikustól, a lapokat el is kobozták. Tartani lehetett tőle, hogy ezen események és esetleges folytatódásuk megakadályozza a rendkívül fontos és kényes gazdasági ügyek megvitatását és lezárását.[21]

[20] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 173.
[21] A Heves megyei ügy több hónapig tartotta izgalomban a politikusokat és az ország lakosságának jelentős részét. Augusztus 1-jén a váci választókerület Kossuthot egyhangú felkiáltással országgyűlési képviselőnek választotta, majd Kossuth levelét, amelyet a váci választókerület elnökéhez, Rudnay Józsefhez írt, s amelyben éles kritikát fogalmazott meg az ország alkotmányos viszonyairól és a közös ügyekről, a *Magyar Újság* augusztus 28-án megjelentette. Ezt a lapszámot a hatóság elkobozta, amiről 31-én az újság beszámolt. Eger város képviselőtestülete szeptember 8-án bizalmi nyilatkozatot küldött Kossuthnak. Szeptember 14-én Wenckheim Béla belügyminiszter rendeletet adott ki, melyben utasította a várost, hogy semmisítsék meg a bizalmi nyilatkozatot arra hivatkozva, hogy Kossuth megtámadta a Pragmatica Sanctiót, „ellenszegült a nemzet akaratának, mely a koronázás ünnepélyes cselekvénye által csak az imént nyilatkozott, s ez által oly térre lépett, melyet az 1723:9. tc. A haza elleni hűtlenség bűnével bélyegez". A vármegye azonban a minisztériumnak azt felelte, hogy nem nyújt segédkezet a tárcának abban, hogy bíróság mellőzésével közigazgatási eljárásban hozzon bírói ítéletet a város felett. Októberben már a képviselőház napirendjére került az ügy, s végül több vitanapot követően „195 szóval 110 ellenében a képviselőház kimondotta, hogy helyesli a kormánynak Hevesmegye irányában követett eljárását." *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 250–280.

Szeptember 6-án Lónyay ismertette a minisztérium álláspontját az államadósság kérdésében a küldöttség értekezletén. Andrássy is részt vett az ülésen, melyen Lónyay részletes számadatokkal alátámasztva már a 30–70 százalékos megosztást vezette elő, aminek jogosságát az értekezlet résztvevői kétségbe vonták, és az adatok részletes megvizsgálásának lehetőségét kérték. Andrássy hosszú indoklással támogatta az előterjesztést. Lónyay néhány nap múlva megbízottjával levelet küldött Deáknak a fejleményekről. Deák válaszában kellemetlen meglepetésként jellemezte a 30 százalékos kvóta lehetőségét, mondván, az „emberek már beleélték magukat a 28,5 percentbe". Azonban szerinte „nem fog eldöntő akadályt előidézni, mert a kiegyenlítésnek meg kell történnie, s ezt a másfél percent nem fogja lehetetlenné tenni".[22] Ennél többet és határozottabb állásfoglalást nem kapott Lónyay, akit Csengery Antallal együtt Deák az ügy legjobb ismerőjének tartott, szakértelmüket nem vitatta. Deák azt írta: „[...] nem vagyok annyira szakavatott, hogy ily fontos, ily nehéz kérdést azonnal egyszerre, hosszasabb tanulmányozás nélkül, tisztán megértve, arra határozott véleményt mondhassak. Te magad ismered az ügyet legjobban, s ott van Csengery, ki szintén sok előismerettel bír, ott vannak többen, kiknek szava megnyugtatóbb lehet, mint az én rögtön kimondott véleményem. Megcsalnálak, ha komoly arccal, komolyan véleményt mondanék, melyre nézve még magam sem volnék tisztában [...]."[23] Lónyay valójában nem arra volt kíváncsi, hogy Deák szakmailag mit tanácsol neki, sokkal inkább politikai támogatást várt tőle, amit meg is kapott.

A kvótakérdés mellett azonban még több nyitott ügy várt rendezésre. Szeptember közepén Lónyay és Becke megállapodott a legfontosabb kérdésekben – voltaképpen megkerülve a küldöttségeket –, melyeket ismertetett a Bécsben ülésező minisztertanács előtt. A kabinet hosszabb tárgyalás után végül jóváhagyta, majd Andrássy és Beust aláírta a megállapodást. A dokumentumot Lónyay elküldte Deáknak, aki kitérő választ adott arra nézve, hogy mennyiben tudja majd hathatósan támogatni. Csengery Antal (a 15 tagú delegátus tagja) pedig azt javasolta, hogy a bizottság elé csak az államadósságra vonatkozó részeket terjessze be Lónyay, mert különben egyértelműen kiderül, hogy megkerülte a testületet.[24] A megállapodás egyik pontja szerint mindaddig, amíg a két ország kölcsönös egyezménnyel nem rendezi a Monarchia valutaügyét, Magyarországon nem állítanak fel külön

[22] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 229.
[23] *Uo.*
[24] CIEGER: *I. m.* 164–165.

jegybankot. Fenntartják az Osztrák Nemzeti Bank bankjegyeinek kényszerforgalmát, a magyar pénzügyminiszter ugyanakkor azt kívánta, hogy a bank elégítse ki Magyarország hiteligényeit, létesítsen újabb fiókokat, s azokat a kereskedelmi forgalom igényeinek megfelelő dotációval lássa el. Lónyay és Becke nem sokkal később újabb megállapodást kötött, melyben fix összegben rögzítették a magyar fél részéről fizetendő évi járulék mértékét az államadósság terhei után. A bankmonopóliumról szóló rész ebbe már nem került be, hallgatólagosan azonban érvényben maradt.[25]

A küldöttségek szeptember 25-én tartották közös záró ülésüket, melyen a jegyzőkönyv utolsó mondata így szólt: „A két küldöttség a fölolvasott jegyzőkönyvekből örömmel győződött meg a felől, hogy mindkét nagyfontosságú tárgyban, mely fölött a két küldöttség közt egyezkedések folytak és illetőleg értekezések tartottak, a leglényegesebb pontokra nézve közös megállapodás és véleményegység jött létre. E megállapodások mindkét küldöttség részéről oly úton és módon, melyet utasításaik és törvényeik eléjök szabnak, az illető törvényhozások elé lesznek terjesztendők."[26]

AZ ELŐTERJESZTÉSEK VITÁJA A MAGYAR KÉPVISELŐHÁZBAN

Andrássy Gyula miniszterelnök október 5-én terjesztette elő az 1867:XII. tc. értelmében elismert „közös államügyek terhei és költségei arányának kölcsönös alku útján történendő megállapításával megbízott országos küldöttség jelentését és a hozzá kapcsolt jegyzőkönyvet, s ezzel összeköttetésben a minisztériumnak a kvóta kérdésére vonatkozó törvényjavaslatát. Továbbá a nevezett országos küldöttség jelentését az államadósság ügyében folytatott értekezletet illetőleg, s ezzel kapcsolatban a minisztériumnak ő felsége többi országai és tartományai minisztériumával az államadósság kérdésében létrejött megállapodását mint törvényjavaslatot, s végre a minisztériumnak a megkötendő vám- és kereskedelmi szövetségre vonatkozó törvényjavaslatát".[27] Madarász József külön határozati javaslatot terjesztett a ház elé, melyben többek között általános népszavazást kívánt elrendeltetni az ország területén annak érdekében, hogy Magyarország vállaljon-e és mennyit az osztrák kormány által Magyarország hozzájárulása nélkül tett államadósságból.

[25] CIEGER: *I. m.* 169., *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 235–238.
[26] *Deák Ferencz beszédei... I. m.* 241.
[27] *Uo.* 318–319.

A kvótára vonatkozó törvényjavaslatot viszonylag rövid idő alatt elfogadta a képviselőház, majd december 7-én megkezdte az államadósságról szóló előterjesztés vitáját, ami jóval több vitát generált.[28] Tisza Kálmán indítványa azonban elutasította ennek részletes vitáját mindaddig, amíg a minisztérium részletes kimutatását megismerheti az ország állami bevételeiről, valamint a közösügyi és saját állami kiadásairól. Deák Ferenc a vita hetedik napján szólalt fel a képviselőházban, és elutasította Tisza indítványát, ugyanis szerinte az adósságok elvállalása nem a fölöslegből adható ajándék, hanem teher, mellyel „hazánk biztosságát és legszentebb érdekeinket mentjük meg."[29] Deák felszólalásában kijelentette, hogy az államadósságok kérdése egyszerre jogi, pénzügyi és politikai kérdés, „melyet az ország összes politikájától különválasztva, tisztán és alaposan megítélni nem lehet".[30] Mind pénzügyi, mind jogi szempontból elfogadhatónak tartotta az ellenérveket az államadósság egy részének átvállalására, de őt magát is elsősorban az „életbe vágó politikai tekintetek" késztetik arra – mondta beszédében –, hogy a törvényjavaslatot elfogadja. A politikában – érvelt Deák – nem a rokonszenv, hanem a becsületes érdek a legfőbb irányadó, tehát Magyarország sem testvéri szeretetből hajlandó az államadósságok terhében részt venni. Egyrészt az államadósságok összege akkora, hogy ha Magyarország vonakodik az erejéhez mért határig hozzájárulni, akkor az örökös tartományok népei nem lesznek képesek ezt a súlyos terhet egyedül viselni, s meggyöngülve nem tudnak részt venni a közös védelemben, amit pedig a Pragmatica Sanctio értelmében Magyarország elvárna tőlük. Márpedig Deák szerint a jelenlegi európai helyzetben valamely idegen nagyhatalommal való szövetkezés a beolvasztás veszélyével fenyegetné az országot. Másodszor arra hivatkozott, hogy senki nem egyezne bele abba Európában, még akkor sem, ha inkább abban érdekelt, hogy „Ausztria belviszályai miatt gyönge legyen", Magyarország pedig nagy és erős, hogy ezek az adósságok fizetetlenek maradjanak. Harmadik érvként Deák arra hivatkozott, hogy mivel ezentúl hosszú évszázadok után az örökös tartományok is rendelkeznek alkotmányos szabadsággal, s ezzel a birodalom két fele között szellemi érdekegység jött létre, ha áldozatok árán is, de el kell kerülni,

[28] Ebben az időszakban születik Eötvös József levele, amit németországi egyetemeken tanuló fiának ír: „Küzdeni naponkint az értelmetlenség ellen; fáradni, hogy azoknak szabadságát biztosítsuk, kik arra ész- és kedélyi tulajdonaik miatt képtelenek; avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyeken a XIX. század második felében senkinek nem kellene kételkedni […]" *Eötvös József levele fiának, Lorándnak 1867. december 12-én.* In: Eötvös József: *Levelek.* Budapest, 1976, 514.

[29] *Deák Ferencz beszédei… I. m.* 334.

[30] *Uo.* 320.

hogy anyagi téren összeütközésbe kerüljenek éppen most. Deák azzal is érvelt, hogy „bármit határozzunk mi most ezen adósságok kérdésében, azok terhét határozatunk által magunkról el nem hárítjuk. Fizetni fogjuk mi azt utóbb talán akaratunk ellen […]".[31] Végül azokra az ellenvetésekre is válaszolt, miszerint az adósságok elvállalásával a képviselőház a nemzet közvéleménye ellen cselekszik. Kétségeit fogalmazta meg ezzel kapcsolatban arra hivatkozva, hogy már az 1861. évi országgyűlés felirata is kimondta, hogy „ámbár jogilag nem köteles az ország azon adósságokat fizetni, melyek alkotmányos beleegyezése nélkül tétettek, kész mégis méltányosság alapján, politikai tekintetekből, a törvény szabta kötelesség mértékén túl is megtenni, mit tennie szabad, és a mit az ország alkotmányos jogainak sérelme nélkül tehet, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az absolut rendszer eljárása összehalmozott, ő felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon, és a lefolyt nehéz időknek káros következményei elháríttassanak".[32] A képviselőház december 16-án 229 szavazattal 110 ellenében elfogadta a törvényjavaslatot, majd pedig december 28-án Szentiványi Károly elnök bemutatta az uralkodó által december 27-én jóváhagyott törvényeket.[33] Andrássy Gyula azt kérte, hogy a ház rendelje el a törvények kihirdetését és a delegatio tagjainak megválasztását.[34]

A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS: AZ 1867. ÉVI XIV–XVI. TÖRVÉNYCIKKEK

A XIV. tc. rendelkezett a *kvótáról*, azaz a hozzájárulási arányról, miszerint „kölcsönös egyezmény útján, a magyar korona országaira nézve 30, s Őfelsége többi országaira nézve 70%-ban állapíttatik meg."[35] A törvény értelmében a kvótát tízévenként újratárgyalták. Magyarország gazdasági

[31] *Uo.* 329.

[32] *Uo.* 331.

[33] A birodalmi gyűlésen elhangzottakról lásd Lothar Höbelt: *1867: the Empire Loyalists' last (but one) stand.* Parliaments, Estates and Representatives 23, November 2003. 131–141.

[34] *Deák Ferencz beszédei… I. m.* 343. Földváry Mihály (a balközép országgyűlési képviselője) Jókai Mórnak írt leveléből tudjuk, hogy nem aratott osztatlan elismerést a tény, hogy a delegációkba a balközép padsoraiból is választottak képviselőket: „Meglepő volt reánk a balközép tagjainak delegatioba való bemenetele! Ők – kik meg nem cáfolt érvekkel küzdöttek ellene – íme delegátusok. – Hiába az okoskodás. – hogy törvény! Tisztelni kellett volna a törvényt – távolról! A delegatio, kvóta, államadósság, kereskedelmi szerződés nem irigylendő dicsősége, hadd boldogította volna a győztes jobb oldalt, a felelősség súlya hadd nyomta volna vállait! Az apák hadd örvendeztek volna magzatuk születésén!" *Földváry Mihály levele Jókainak 1868. január 6.* In: *Jókai Mór levelezése (1860–1875).* Összegyűjt. és s. a. r. Oltványi Ambrus. Budapest, 1975, 154.

[35] 1867:XIV. tc. *A kiegyezés… I. m.* 172.

erősödését mutatta, hogy hozzájárulását fokozatosan emelték. Az utolsó alkalommal, 1907-ben, 36,4 százalékra módosították.

A XV. tc. részletesen szólt a magyar korona országai által az államadósságok után vállalandó évi járulékokról. Ennek alapján az 1867-ig felhalmozott államadósságok kamatainak fedezéséhez Magyarország 29 188 000 forintnyi (58,2 millió korona) állandó évi járulékot fizetett.

A *kereskedelmi és vámszövetségről* szóló XVI. tc. értelmében mindkét fél államterülete egy vám- és kereskedelmi területet alkotott, melyet egy közös vámhatár vett körül. A két ország közötti vámhatárokat már 1850–1851-ben megszüntették, az Osztrák Császárság tehát egységes vámterületet, „közös piacot" alkotott már a neoabszolutizmus korában is. 1867-ben azonban a központosított birodalom egységes vámterülete két gazdaságilag önálló és szuverén ország meghatározott időre kötött önkéntes és felmondható vámuniójává vált. A két állam közösen állapította meg a vámdíjszabást, s együttesen kötött kereskedelmi szerződéseket más országokkal. Egy sor gazdasági ügyet a két országnak közös egyetértéssel kellett szabályozni és intézni. Ilyenek voltak a mindkét országot érintő vasutak, vizek, a tengeri hajózás, a posta- és távírda, a mérték- és súlyrendszer, a szerzői jog. „A só- és dohányjövedék és azon közvetett adók, melyek az ipartermelésre közvetlen befolyással vannak, a pálinka-, sör- és cukoradó, mindkét államterületen e szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint fognak kezeltetni [...] a találmányi szabadalmak mindkét állam területén érvénnyel bírnak. [...] Az egyik államterület lakosai, kik a másik államterületen kereskedést és ipart akarnak űzni, vagy munkát keresnek, az iparüzlet megkezdésére és folytatására, valamint a fizetendő adóra nézve a bennszülöttekkel egyforma bánásmódban részesülnek és [...] tökéletes egyenjogúságot élveznek." Az ezekben az ügyekben hozandó gazdaságpolitikai intézkedések összehangolása érdekében időnként közös vám- és kereskedelmi értekezleteket tartottak. „[...] A közvetett adók és az ezen vám- és kereskedelmi szövetségben foglalt egyéb tárgyak egyforma alapjainak előkészítése és közvetítése végett vám- és kereskedelmi értekezlet fog egybegyűlni, melyet a két részről való kereskedelmi és pénzügyminiszterek, s amennyiben a tanácskozás tárgya a külföldhöz való viszonyt érinti, a közös külügyminiszter, illetőleg mindezek helyettesei képeznek, s amelyhez, ahányszor a tárgy megkívánja, mindkét államterületbeli szakférfiak s különösen kereskedelmi kamarai tagok hívatnak meg."[36] A vám- és kereskedelmi szövetséget 10 évre kötötték, de 5 év után bármelyik fél kezdeményezhetett alkudozásokat a módosítására, s ha ezek nem jártak eredménnyel, akkor felmondhatta a szövetséget. Ez azonban a Monarchia felbomlásáig nem történt meg, bár voltak időszakok, amikor akár osztrák, akár magyar belpolitikai konfliktusok miatt a lefolytatott tárgyalások ellenére is a még érvényben lévő szerződés újabb évekre szóló meghosszabbítására került sor annak érdekében, hogy a kereskedelem zavartalanul működhessen.[37]

A gazdasági kapcsolatoknak a közös vámterület mellett lényeges eleme volt az *egységes pénzrendszer* és a *közös jegybank*. A kiegyezés idején az ezüst alapú forint volt forgalomban, ami 1857-ben váltotta fel az ún. konvenciós (pengő) forintot. A Habsburg birodalom a 18. század utolsó harmadától pénzügyi válságban volt, pénzrontás és valutastabilizáció váltakozott időről időre, háborúról háborúra. Háborús időszakban pénzrontáshoz folyamodtak, békében annak stabilizációjára törekedett az uralkodó és a kamara. A pénz értékének további csökkenését a gazdasági stabilizáció érdekében 1811-től devalvációval, azaz a valuta leértékelésével érték el. A magyar gazdaságot és a különböző társadalmi csoportokat az 1816-os devalváció súlyosan érintette, mert bár a leértékelés sikeres volt, a gabonakonjunktúra lecsengésével, sőt súlyos élelmiszerkrízissel esett egybe. 1816-ban azonban létrehozták az Osztrák Nemzeti Bankot, és 1816-tól 1848-ig garantálni tudták a papírpénzek ezüstre váltását (100 forint 40 ezüstöt ért). A forradalmak és háború kitörésével az állam fokozott kölcsönfelvételei, valamint fedezetlen állampapírpénzek kibocsátása miatt az Osztrák Nemzeti Bank felfüggesztette a bankjegyek ércpénzre váltását. 1849 és 1873 között először gazdaság-élénkítéssel próbálkozott a pénzügyi kormányzat, majd pénzügyi stabilizációval, de a háborúk és külpolitikai bonyodalmak felborították ezeket.[38]

Bár 1857-ben sor került a valutareformra, a szárd-francia–osztrák háború miatt megszűnt a jegybank készfizetése (a papírpénz ezüstre váltása). 1862-ben törvényben szabályozták az állam és a bank viszonyát, előírták, hogy a jegybank nemesfémkészletén felül maximálisan 200 millió forint fedezetlen bankjegyet tarthat forgalomban. Ez az állapot 1866-ban jött létre,

[36] 1867:XVI. tc. *A kiegyezés... I. m.* 175–181.

[37] A 19. század végi, a Bánffy-kormány, majd a 20. század eleji Széll-kormány alatti gazdasági kiegyezési tárgyalásokról lásd SCHWARCZWÖLDER Ádám: *A Széll-kormány és a törvényalkotás*, valamint KÁRBIN Ákos: *Széll Kálmán és a gazdasági tárgyalások Ausztriával* c. tanulmányait. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* Szerk. ifj. BERTÉNYI Iván. 233–261, illetve 261–279. Budapest, 2015.

[38] KÖVÉR György: Infláció, defláció és gazdasági növekedés Magyarországon a 19. században. Aula, 1992/2. 82-86.

amikorra az állam visszafizette a tartozásait a banknak, ami ezzel párhuzamosan csökkentette a bankjegyforgalmat és növelte az érckészletet. Ennek következtében kevés hitel jutott a gazdaságba, csökkentek a beruházások, súlyos depresszió sújtotta a birodalmat a kor páratlan konjunktúráját élő Európában. De a valuta helyreállítása sem ekkor, sem a kiegyezés után nem sikerült. Ennek hátterében a Monarchia két államának deficittel küzdő háztartása és a nemzetközi hitelviszonyok álltak. Mindezek ismeretében azonban egyrészt érthető Lónyay Menyhért pragmatikus hozzáállása a kiegyezéshez, és helytállók 1865-ben megfogalmazott aggodalmai a *Politikai Hetilap*ban. Szerinte amennyiben Bécs teljesíti a magyar félnek az alkotmányos kormányzás helyreállítását követelő alapvető politikai követelését, akkor a pénzügyek terén is gyors megegyezés remélhető, hiszen „mindezen kérdéseknél az érdekek egymással ellentétben nem állnak".[39] Másrészt könnyebben elfogadhatjuk a két pénzügyminiszter, Franz Karl Becke és Lónyay szeptember közepén aláírt titkos megállapodását, amelyben többek között a magyar királyi minisztérium kötelezte magát arra, hogy addig nem létesít önálló jegybankot, amíg „a birodalom két fele közös egyetértéssel az osztrák birodalmi bank és bankjegy ügyére nézve új, törvényes határozatokat nem hoz".[40]

A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS ÉRTÉKELÉSE

Nehézségek és problémák a gazdasági közösség tényleges működésében természetesen bőven adódtak. A két eltérő természetföldrajzi adottságú, gazdasági szerkezetű és fejlettségi szintű ország külkereskedelmi érdekeit nem volt könnyű összeegyeztetni a vámtarifák megállapításakor vagy harmadik országgal folytatott kereskedelmi tárgyalások alkalmával. A belső gazdaságpolitikai intézkedések egybehangolása terén is gyakran adódtak nézeteltérések.

A magyar országgyűlés kereskedelemügyi bizottsága a dualizmus korának legsúlyosabb gazdasági válsága után, 1878-ban is úgy látta, hogy „a vámközösség hazánk közgazdasági emelkedését nemcsak meg nem gátolta, sőt ellenkezőleg, annak egy hatalmas faktorát képezte".[41] A közös vámterület hívei rámutattak a széles birodalmi piac előnyeire a modern gazdaság fejlődése és a korszerű technika alkalmazása szempontjából. „Nagyobb forgalmi területeknek épp az a nagy előnyük, hogy az illető vidékek és országok fejlődését azon irányban teszik lehetővé, melyben ez leginkább életrevaló, melyre nézve leginkább bír a természeti feltételekkel, s így alkalmat nyújtanak arra, hogy az egyes vidékek természet adta előnyeiket a legelőnyösebb és legjövedelmezőbb módon fejthessék ki és használhassák fel... [...] A közös és egységes vámterület a magyar–osztrák monarchia két különböző jellegű és épp azért egymásra utalt részeinek közgazdasági jólétére tagadhatatlanul előnyös hatással volt."[42]

Ezt az érvelést – amint ezt Katus László hangsúlyozza – a történeti fejlődés igazolta. A közös vámterület – ahol elvben érvényesült az akadály nélküli szabad verseny és szabad kereskedelem – mindkét országnak lehetőséget nyújtott arra, hogy gazdaságának azokat az ágait fejlessze, amelyekben előnyösebb helyzetben van, olyan termékek előállítására specializálódjék, amelyekre feltételei leginkább alkalmassá teszik. A Monarchia két fele közötti árucserében is érvényesülhettek a két ország eltérő természeti, történeti és strukturális adottságaiból származó komparatív előnyök.[43]

Lord Salisbury, 19. századi brit miniszterelnök[44] szerint az igazi államférfiak olyanok, mint a kenuban evezők, akik inkább a meglévő áramlást követik és kikerülik a sziklákat, mintsem utat törjenek a sziklában. Deák, Lónyay és Andrássy is ezt tették a gazdasági kiegyezés tető alá hozásával. Valamennyiükről elmondható, hogy a stratégiai döntéshozatal kiváló képviselői voltak. Döntésükkel, cselekedetükkel lehetővé tették, hogy a magyar történelem eddigi leghosszabb és gazdaságilag legeredményesebb

[39] Idézi Cieger i. m. 121.

[40] *A kiegyezés...* 171.

[41] A képviselőház vám- és kereskedelemügyi bizottságának jelentése a vám- és kereskedelmi szövetségről szóló törvényjavaslatról. *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* XXI. Budapest, 1878, 342.

[42] *Az 1875-ik évi augusztus hó 28-ára kihirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. VIII.* Budapest, 1878, 167.

[43] Katus László: *A Monarchia közös piaca.* Magyar Tudomány, 1989/10. 820. A közös piac előnyeiről és hátrányairól további munkák a teljesség igénye nélkül: Scott M. Eddie: *Cui bono? Magyarország és a dualista Monarchia védővámpolitikája.* Történelmi Szemle, 1976/1–2. 156–166. John Komlos: *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a 19. században.* Budapest, 1990. Kövér György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye.* In: *A Monarchia kora – ma.* Szerk. Gerő András. Budapest, 2007, 44–73. Katus László: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös piaca.* In: *A Monarchia kora – ma... I. m.* 22–44. David Good – Tongshu Ma: *The Economic Growth of Central and Eastern Europe in Comparative Perspective, 1870–1989.* European Review of Economic History, 1999/3. Part 2, 103–137. Max-Stephan Schulze: *Origins of Catch-up Failure: Comparative Productivity Growth in the Hapsburg Empire, 1870–1910.* London School of Economics Working Papers, 2007/07. (Nr. 100.)

[44] „[...] following the flow avoiding the rocks rather than being able to set your own course remains relevant [...]" Lord Salisbury metaforája. In: *Britain and Europe: Pitt to Churchill 1793–1940.* Ed. James Joll. London, 1950, 120.

korszakát tudhassuk magunk mögött. A kiváló statisztikai adatfelvételeknek köszönhetően ma már ismerjük a korabeli nemzeti vagyon értékét mind a kiegyezés évében, mind pedig 1913-ban. Eszerint a föld értéke nélkül vett nemzeti vagyon (közgazdasági kifejezéssel az újratermelhető tőkeállomány) a kiegyezéstől az első világháborúig 5,3 milliárd koronáról 23 milliárd koronára emelkedett, azaz megnégyszereződött.[45] Ezt úgyis mondhatjuk, hogy 900 év alatt a Kárpát-medencében felhalmozott nemzeti vagyon háromnegyedét a dualizmus kora alatt hozták létre elődeink, melyben az időnként mégoly nehézkesen működő gazdasági kiegyezés intézményének alapvető szerepe volt.

[45] Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* 3. jav. átdolgozott kiadás. Pécs, 2012, 425.

A KÖTET SZERZŐI

Ifj. BERTÉNYI Iván | Az ELTE BTK-n szerzett történelem–művészettörténet szakos végzettséget, majd 2006-ban történettudományi PhD fokozatot. Előbb a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, majd az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékén tanított, illetve egy évig az Indiana University vendégtanára is volt. 2013-tól az MTA BTK Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársa is. 2015-től a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgató-helyettese. Kutatási területe a „hosszú 19. század" második felének magyar és közép-európai politika- és eszmetörténete.

Legfontosabb művei: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* Szerk. ifj. Bertényi Iván. Budapest, 2015. *Propaganda az I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. X. 16. – 2016. IV. 9.* Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Boka László. Budapest, 2016. *Tisza István, két korszak határán.* Szerk. Ifj. Bertényi Iván. Budapest, 2016.

CIEGER András | Az ELTE BTK-n szerzett történelem–politikaelmélet szakos végzettséget, majd 2003-ban történettudományi PhD fokozatot. Az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a dualizmus kori Magyarország társadalom- és politikatörténete.

Legfontosabb művei: *A kiegyezés.* Szerk. Cieger András. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2004. *Lónyay Menyhért (1822–1884). Szerepek, programok, konfliktusok.* Budapest, 2008. *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországán.* Budapest, 2011. *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.* Budapest, 2018. (megjelenés alatt)

DOBSZAY Tamás | 1996-ban szerzett egyetemi doktori címet, 2001-ben PhD-fokozatot, 2009-ben habilitált. Az ELTE BTK Történeti Intézetének egyetemi docense és Történettudományi Doktori Iskolájának törzstagja.

Legfontosabb művei: Csorba László – Dobszay Tamás et al.: *Magyarország története a 19. században.* Budapest, 2003. Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: *Széchenyi és Kossuth.* Budapest, 2004. *Jeszenszky-krónika, 1818–1900. Egy mezővárosi kisnemes és emlékezései a XIX. századból.* Budapest, 2010. *Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség*

időszakában. = Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből. Szerk. GERGELY Jenő. Budapest, 2006. 11–72.

HERMANN Róbert | 1997-ben szerzett PhD fokozatot. 2009 óta az MTA doktora. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese, a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi tanára és Történettudományi Doktori Iskolájának vezetője, valamint a VERITAS Történetkutató Intézet kutatócsoport-vezetője. Kutatási területei az 1848–1849. évi szabadságharc története, a magyar polgári átalakulás korszaka 1830 és 1867 között, Görgei Artúr élete és kora, valamint a 19. századi magyar emlékirat- és naplóirodalom.

LEGFONTOSABB MŰVEI: *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849.* Budapest, 2001. *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái.* Budapest, 2004. *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei.* Budapest, 2007. *A honvesztéstől a honmentésig – Perczel Mór téli hadjárata, 1848.* Budapest, 2015. *I. Ferenc József és a megtorlás.* Budapest, 2009. *Reformkor, forradalom, szabadságharc.* Budapest, 2016.

Željko HOLJEVAC | A Zágrábi Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán végzett történelem szakon, ahol 2006-ban szerzett PhD fokozatot. 1998 és 2007 között a zágrábi Ivo Pilar Társadalomtudományi Intézet munkatársaként dolgozott. 2007 óta a Zágrábi Egyetem Történettudományi Intézetének docense, majd a 2016–2017-es tanév során ideiglenes dékánja. Kutatásai központjában a 19. századi horvát történelem európai kontextusa áll, különös tekintettel a horvát–magyar kapcsolatokra. Jelenleg a Horvát Történelmi Társulat vezetője.

LEGFONTOSABB MUNKÁI: *A ‚Fair Union' Between Croatia and Hungary: A Critical Overview of a Croatian Policy in the 19th Century.* In: *History and Culture: Essays on the European Past.* Szerk. C. J. NICHOLAS. Athens, 2012, 141–153. *Mítosz és valóság között. Khuen-Héderváry* Károly (1849–1918) horvát bán. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére.* Szerk. MAYER László – TILCSIK György. Budapest, 2015, 177–184. A budapesti horvát minisztérium (1868–1918). In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra.* Szerk. FODOR Pál – SOKCSEVITS Dénes. Budapest, 2015, 419–425.

Lothar HÖBELT | Kitüntetéses (sub auspiciis praesidentis) PhD fokozatát 1982-ben szerezte. Mesterei Heinrich Lutz és Adam Wandruszka voltak. 1991-ben habilitált. 1992-ben a Chicagói Egyetem vendégprofesszora. 1997

óta a Bécsi Egyetem Újkor Történeti Tanszékének megbízott professzora, 2001 óta a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia oktatója.

LEGFONTOSABB MUNKÁI: 1975 óta több tanulmányt írt a rangos *Geschichte der Habsburgermonarchie 1848–1918* című sorozatban. *Die Habsburger.* Stuttgart, 2009. *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich.* Wien, 2009. *„Stehen oder Fallen?".* Österreichische *Politik im Ersten Weltkrieg.* Wien, 2015. *Die Erste Republik* Österreich *(1918–1938). Das Provisorium.* Wien, 2018.

KEDVES Gyula | A szegedi JATE-n diplomázott történelem–földrajz szakon 1986-ban. 1995-ben hadtörténelem témakörben érdemelte ki a hadtudomány kandidátusa tudományos fokozatát. Pályáját fegyvertörténész-muzeológusként kezdte a Hadtörténeti Múzeumban, ahol 2010-ben igazgató lett. Hivatásos honvédtiszt, 2013-ban ezredesként miniszteri vezényléssel került az Országgyűlés Hivatala állományába az Országgyűlési Múzeum létrehozásának szakmai irányítására, és a sikeres feladatmegoldás nyomán jelenleg annak kurátoraként dolgozik. Kutatási területe az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története, illetve a 16–19. századi hadtörténelem. A *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottsága és a történeti muzeológiai szakfelügyelet tagja.

LEGFONTOSABB MŰVEI: *„Szabolcs a hazáért"– a 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban.* Budapest, 2002. *Aradi Ereklyemúzeum Gyűjteményi Katalógus.* I–II. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged, 2012. *Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben.* Aetas, 2016/1. 5–20. Sorozatszerkesztője *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai* konferencia tanulmánykötetеinek, amely mindegyikében olvasható írása.

LIGETI Dávid | Az ELTE BTK latin–történelem szakán végzett 2008-ban. Történettudományi PhD fokozatát szintén ezen az egyetemen szerezte 2014-ben, ugyanettől az évtől a VERITAS Történetkutató Intézet Dualizmus-kori Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. Kutatási területe az első világháború története, valamint a dualista Magyar Királyság politikatörténete.

LEGFONTOSABB MUNKÁI: *A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg élete és pályafutása.* (PhD-disszertáció, kéziratban). Budapest, 2013. *„Fény nevére, áldás emlékére!" Gróf Andrássy Gyula lovaszszobrának 1906. évi felavatása.* In: *VERITAS Évkönyv 2015.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2016, 61–78.

NAGY Mariann | Oktatói-kutatói munkáját a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Újkortörténeti Tanszékén kezdte. 2016-tól a Károli Gáspár Református Egyetem Új- és jelenkori Magyar és Egyetemes Történeti Tanszékének egyetemi tanára. Kutatási területe a dualizmus kori Magyarország gazdaság- és nemzetiségtörténete.

LEGFONTOSABB MUNKÁI: *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.* Budapest, 2003. *Regional Structure of the Hungarian Agriculture at the Beginning of the 20th Century.* Budapest, 2017. *Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában.* In: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban.* Szerk. GYÁNI Gábor – NAGY Beáta. Debrecen, 2006. 205–223. *Közös haza vagy magyar ország?* In: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938).* Szerk. SZARKA László. Tudományos konferenciák az Országházban. Budapest, 2017, 139–159.

NÉVMUTATÓ

Aarenau, Arthur Brosch v. 49
Ács Tibor 152
Ács Tivadar 96
Albrecht főherceg, Habsburg-Tescheni 120, 124
Andrássy Gyula 15, 24, 26, 33, 35, 49, 96, 119, 124, 125, 129, 133–134, 151, 157–166, 168, 169, 171, 177, 178, 180–183, 185, 189, 190, 193,
Andrássy Gyula, ifj. 48, 49
Andreides Gábor 92
Angelow, Jürgen 114, 119
Apponyi Albert 21, 48
Apponyi György 131
Arató Endre 93
Aschermann Ferenc 167
Auersperg, Karl 162

Baernreither, Joseph Maria 44, 47
Balás György 122–125
Bălcescu, Nicolae 96
Balla Tibor 165
Barabás Béla 23, 47
Bárdi Nándor 12
Bardolff, Carl v. 51
Batta András 144
Batthyány Lajos 27, 74, 91, 99, 150, 155
Batthyány Tivadar 50
Bauer, Antun 70
Beck, Friedrich 161, 162
Becke, Franz Karl 161, 178, 179, 182, 183, 188
Beke György 10
Belcredi, Richard 42, 43, 132
Bem József (Józef Zachariasz Bem) 170
Bencze László 112, 114, 116, 119–123,
Benedek Lajos 118–122,
Berger, Johann Nepomuk 22
Berkó István 164, 165
Berténi Iván, Ifj. 7–36, 187, 191
Beust, Ferdinand 33, 42, 43, 161, 182
Bibó István 10, 12, 13,
Bindreiter, Uta 35
Bismarck, Otto Eduard Leopold von 31, 35, 118, 119, 121, 123, 125
Bjelovučić, Nikola Zvonimir 66, 181
Bled, Jean-Paul 51
Bloomfield, Benjamin, Lord 131
Bojničić, Ivan 63
Bona Gábor 92, 160
Borsi-Kálmán Béla 29, 93
Boyer, John 49
Burián István 35, 51

Canini, Marco Antonio 99, 100
Cavour, Camillo Benso di 115
Cenner Lajos 18
Chassin, Charles-Louis 98
Chevalier, Michel 177
Cieger András 14, 21, 127–145, 175, 177–179, 182, 183, 188, 191
Cipek, Tihomir 65
Clam-Gallas, Eduard 116
Craig, Gordon A. 121, 125, 126

Cupic-Amrein, Martha 51
Cuza, Ioan 104
Czernin, Ottokar 50, 51
Czillich Ede 170

Csatári Dániel 92, 93
Csengery Antal 129, 131, 135, 159–161, 177, 178, 182
Csengery Imre 167
Csengery Lóránt 161
Cserhalmay Ferenc 167
Csorba László 26, 191
Csutak Kálmán 135, 167

Deák Ágnes 76, 79, 81,
Deák Ferenc 8, 10, 14, 15, 19, 24, 26, 30, 32, 33, 36, 39, 40, 43, 59, 62, 75, 76, 78, 79, 80–85, 87, 104, 106, 107, 111, 118, 122, 124, 126, 129–136, 141–144, 153, 156, 159, 160, 166, 175, 178–185, 189
Debreczeni-Droppán Béla 95
Dénes Iván Zoltán 12, 26
Deschodt, Jean-Pierre 51
Dessewffy Emil 131, 178
Diószegi István 29, 33, 35, 36, 91,
DiPauli, Josef von 44
Dobák András 112
Dobay József 170
Dobszay Tamás 71–88, 191
Drašković, Janko (Draskovics János) 56
Dunant, Henri 117

Eddie, Scott M. 20, 189
Egervári Ödön 170
Elz, Wolfgang 30
Emich Gusztáv 29
Eötvös József 80, 129, 131, 133, 178, 180, 184,
Eötvös Loránd 184
Erdődy Gábor 75, 95
Erdődy János 55
Erényi Gusztáv 46, 49
Esterházy Móric 46

F. Dózsa Katalin 144
Falk Ernő 27
Falk Miksa 27
Farkas Katalin 92, 106, 150, 157,
Fehér János 117
Fejérváry Géza 48, 50
Fenyvessy Adolf 33
Ferenc Ferdinánd 25, 26, 49–51, 64, 65
Ferenc József, I. 14, 22–27, 31, 33, 39, 41, 43, 47–50, 59–62, 67, 69, 77–80, 82, 88, 109, 111–125, 131–133, 138, 142, 162, 168, 169, 192
Ferenc, II. (a Német Nemzet Szent Római Birodalmának császára, I. Ferencként Ausztria császára) 55
Fesser, Gerd 121, 123
Fest Imre 136
Földváry Mihály 185
Frank Tibor 131
Fried István 92
Für Lajos 93

Gaj, Ljudevit 57
Galántai József 83, 84, 113, 117, 119,
Garamvölgyi Judit 39,
Garibaldi, Giuseppe 91, 99, 115
Geczó János 151
Gelich Richárd 160, 167
Gergely András 12, 13, 26, 74, 75, 92–94
Gergely Jenő 75, 192
Gerő András 12, 15, 23, 97, 142, 189
Geyr, Geza Andreas v. 46

Ghyczy Béla 168
Ghyczy Kálmán 177, 178, 180
Gołuchowski, Agenor 36
Good, David 189
Goreczky Tamás 35
Gorove István 178
Gottas, Friedrich 43,
Göncz László 10
Görgei Artúr 25, 94, 152, 168, 170, 192
Görgey István 152
Görgey Kornél 171
Graef Ede 169, 170
Gratz Gusztáv 45
Greguss Ágost 33
Grivičić, Georg 160, 168
Gross, Mirjana 51, 63
Gunst Péter 95

Gyulay Ferenc 172
Gyurgyák János 30

Hadik János 46
Hajnal István 75, 99
Halász Imre 119, 125
Hanák Péter 20, 30, 76–79, 81, 130, 131, 140
Hanning, Alma 65
Harmersbach, Alexander Spitzmüller von 50
Hartai Ernő 116
Hauszer Károly 167
Haynau, Julius Jacob von 112
Heckenast Gusztáv 177
Heinemann, Winfried 39
Helfy Ignác 101
Hentzi, Heinrich von Arthurm 23
Herbst, Eduard 43, 135
Hermann Róbert 27, 89–108, 113, 124, 152, 192
Hidas I. Péter 123
Hohenblum, Alfred Simitsch von 44
Hohenlohe, Gottfried 48, 50
Hohenlohe, Karl herceg 48
Holjevac, Željko 53–70, 192
Hollán Ernő 151, 152, 159, 166, 171
Horn Gyula 39
Horst, Julius 162
Horváth János 166, 167
Horvath, Stephan von 56
Horváth Zoltán 95, 96
Höbelt, Lothar 37–52, 185, 192
Hunyady Kálmán 169, 170
Huszár Tibor 12

Ingrao, Charles 40
Iránvi Dániel 98
István, I. Szent 23, 34, 35, 67, 94, 95
Ivánka Imre 150–152, 154, 160
Iveljić, Iskra 58

Jelačić, Josip 57, 58
Jerinić, Stagnita Mihajlo 67
Jókai Mór 171, 185
Joll, James 189
Jósika Miklós 104
József főherceg (Habsburg–Lotaringiai József Károly főherceg) 168, 169, 172
József, I. 40
Justh Gyula 26, 48, 50

Kalwoda, Johannes 43
Kann, Robert A. 50
Kárbin Ákos 187
Károly, Hohenzollern (România fejedelme) 32
Károly, I. császár 116
Károly, IV. 23, 46, 47, 69, 70
Károlyi Árpád 74

Katona Tamás 28, 94
Katus László 15–17, 19, 21, 29, 83, 104, 142, 189, 190
Kautz Gyula 178
Kecskeméthy Aurél 29, 105
Kedves Gyula 147–172, 193
Kemény G. Gábor 77, 95
Kemény Zsigmond 28, 181
Kerkápoly Károly 166
Khuen-Héderváry Károly 64, 192
Király K. Béla 96
Kiss Gábor Ferenc 92
Klapka György 99, 100, 105, 113, 125, 152, 167, 168
Klein Ödön 13
Kokas Károly 104
Kokoschka, Oskar 145
Kolanović, Josip 58
Kolossa Tibor 22
Koltay-Kastner Jenő 91
Komjáthy Miklós 51
Komlos, John 189
Kónyi Manó 33, 76, 104, 106, 124, 130, 179
Korunić, Petar 59, 65
Kosáry Domokos 83, 91, 95
Kossuth Ferenc 14, 99, 111
Kossuth Lajos 10, 13–15, 21, 22, 24, 25, 27–36, 46, 48, 62, 73, 80–83, 88, 91–107, 111, 112, 115, 122–124, 142, 143, 149, 156–159, 181, 191, 192
Kottra Györgyi 164
Kovačević, N. 65, 66
Kovács Endre 15, 83, 91, 92, 96, 104
Kozocsa Sándor 95
Kövér György 19, 20, 142, 177, 187, 189
Krizman, Bogdan 70
Kuhnenfeld, Franz Kuhn von 161
Kukuljević Sakcinski, Ivan 62
Kulmer Frigyes 170
Kuranda, Ignaz 42
Kvaternik, Eugen 59

Lappenküper, Ulrich 39
László János 145
Liechtenstein, Rudolf 48, 50
Ligeti Dávid 52, 109–126, 193
List, Friedrich 177
Lónyay Menyhért 17, 78–80, 129, 132–135, 176–183, 188, 189, 191
Lord Salisbury (Robert Gascoyne-Cecil) 189
Löwenfeld-Russ, Hans 45
Lueger, Karl 49
Lukács Lajos 24, 91, 100, 104
Lukács Zs. Tibor 12
Lukinich Imre 133, 180

Ma, Tongshu 189
Malfer, Stefan 42
Malir, Jiri 43
Mária Terézia 40
Máriássy János 170, 172
Márki Sándor 24
Markovich Adolf 167
Marterer, Ferdinand v. 49
Matijević, Zlatko 70
Matković, Stjepan 65
Mayer László 64, 192
Mažuranić, Ivan 57, 58, 64
Mazzini, Giuseppe 96
Mészáros Lázár 158
Mészey György 167
Metternich, Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von 41
Mikár Zsigmond 167
Miru György 95
Miskolczy Ambrus 93, 96

Molnár András 75, 76
Molnár Anna 92
Moltke, Helmut von 120, 125
Moravánszky Ákos 144
Morier, Robert 131
Musil, Robert 47

Nagy Mariann 173–190, 194
Napóleon, III. (Charles-Louis Napoléon Bonaparte) 30–32, 97, 112, 114–117
Nedeczky István 15
Németh László 10–13
Nowotny, Alexander 26
Nuţu, Constantin 35

Nyulásziné Straub Éva 92

Okey, Robin 51
Olechowski-Hrdlicka, Karin 43
Oltványi Ambrus 185
Ordódy Kálmán 167
Ormodi Bertalan 59
Ostrožinski, Ognjeslav Utješenović 58
Oszterhueber Tarányi József 76, 79
Ožegović, Metel 59

Pajkossy Gábor 26, 28, 82, 97, 99, 100, 101, 105
Pálffy János 40
Pantenburg, Isabel F. 35
Papp Tibor 162, 163
Pappas, Nicholas C. J. 63
Pascu, Ştefan 35
Payne, J. Horne 60
Pejaković, Stephan 59, 60
Perczel Mór 113, 156–158, 192
Péter László 141
Pilar, Ivo 68, 69
Podmaniczky Frigyes 17, 18, 29, 105, 151, 178
Pollak, Heinrich 138
Polner Ödön 138
Pongrátz Sándor 170
Popovici, Aurel 64, 65
Prašek, Karel 44
Pulszky Ferenc 100, 129, 177, 181
Pusztay, Alexander 61
Puttkamer, Joachim von 16

Radetzky, Joseph Wenzel 113, 118
Radić, Antun 64
Radić, Stjepan 64, 70
Rahten, Andrej 68
Rákóczi Ferenc, II. 40
Regele, Oskar 122
Reitz, Ludwig 162
Renner, Karl 52
Rogge, Walter 43, 44
Romsics Ignác 10, 11, 96
Rosonczy Ildikó 112
Rotschild, Albert Salomon Anselm Freiherr von 50
Roy-Bridge, Francis 36
Rudnay József 181
Rumpler, Helmut 43, 144
Ruszoly József 93
Rutkowski, Ernst von 44, 46, 47

Ságvári György 164
Sándor Vilmos 19
Sarlós Béla 78, 84, 118, 119, 122, 133
Schmerling, Anton 29, 39, 42, 61, 161
Schulze, Max-Stephan 189
Schüller, Richard 45
Schvarcz Gyula 143
Schwarczwölder Ádám 17, 187
Scott M. Eddie 20, 189

Seitz, Karl 52
Sinković, Anton 64
Sisi (Wittelsbach Erzsébet Amália Eugénia) 39, 41
Šišić, Ferdo 69
Skene, Alfred 44, 49
Smith, Adam 177
Sokcsevits Dénes 70, 192
Somogyi Éva 22, 76, 115, 122, 131, 135, 137, 138, 143, 144
Spira György 91–93, 96–98
Spitzmüller, Alexander 46, 50
Stančić, Nikša 56–58
Starčević, Ante 65
Steier Lajos 92
Stourzh, Gerald 140
Stürgkh, Karl 45
Supilo, Frano 69
Südland, L. V. 69
Svehla, Antonin 52

Szabad György 13, 15, 26, 29, 32, 78, 83, 92, 98, 99, 104, 105
Szabel, Balthasar 135
Szabó Szilárd 140
Szabó Vincze 17
Szabo, Agneza 63
Szajbély Mihály 104
Szakasits Árpád 96
Szalay László 59
Szász Zoltán 92
Szatmári Gizella 23
Széchenyi István 8, 11, 27, 56, 177, 191
Szécsen Antal 178, 179
Szekfű Gyula 10–13, 40, 41, 107
Széll Kálmán 13, 23, 187, 191
Szemere Bertalan 92, 93, 104, 177
Szende Béla 166
Szentiványi Károly 185
Szoboszlai Margit 98
Szodoray Sándor 28
Szovák Márton 62
Sztambolov, Sztefan Nyikolov 35
Szűcs Jenő 91

Taaffe, Eduard 162
Takács Péter 93
Teleki László 77, 78, 80, 87, 94–96
Terstyánszky Ágoston 171
Thallóczy Lajos 25
Thim József 92
Tilcsik György 64, 192
Tisza István 18, 22, 45, 46, 48–51, 70, 114, 115, 191
Tisza Kálmán 43, 153, 175, 178, 184
Tisza László 151
Tolnay Gábor 169
Torma Károly 151
Tóth Ágoston 171
Tóth László 98, 107
Tóth Zoltán 92, 93
Trefort Ágoston 177–179
Trumbić, Ante 69
Türr István 123

Ujváry Gábor 11, 193
Urbán Aladár 74, 75, 99, 150
Urbanitsch, Peter 43

V. Waldapfel Eszter 91
Váczy János 76
Várady Gábor 151
Varga Bálint 140
Vay László 169
Vértes László 117
Vetter Antal 152, 168
Vilmos, II. császár 36, 50

Vocelka, Karl 41
Vocelka, Michaela 41
Vranešević, Branislav 35
Vukovics Sebő 104, 105, 142

Wehler, Hans-Ulrich 36
Wekerle Sándor 27, 46, 48
Wenckheim Béla 181
Wilson, Thomas Woodrow 69
Willy, Colonel H. C. 115, 117
Windischgraetz Lajos 46
Winkelhofer-Thyri, Martina 48
Wolff, Karl 22
Wrede, Alphons 116

Zachar József 135
Zakar Péter 92

Zsófia Friderika Dorottya Vilma osztrák főhercegné 121

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 3.
X 277900

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK
AZ ORSZÁGHÁZBAN

Az 1867-ben létrejött kiegyezés a magyar nemzet történelmének egyik kiemelkedő eseménye. Megkötésében a magyar részről legfontosabb szerepet betöltő Deák Ferenc politikája sikerrel zárt le egy olyan időszakot, amely az 1850-es években felbontotta a Magyar Királyság közigazgatási struktúráját, semmibe vette történelmi hagyományait és megalázta a nemzetet.

A kiegyezés rendszerének 1918. évi bukása azonban a történelmi Magyarország végét is jelentette, s így a kortársak, s a ma embere számára is megosztó lett e kompromisszum. De a Monarchia osztrák felén is sokan úgy vélték, előnytelen megállapodást kötöttek, aminek következtében az egész dualizmus időszakát végigkísérték a kiegyezéssel kapcsolatos viták.

Ünnepelni vagy csak emlékezni lehet a kiegyezés 150. évfordulóján? Mekkora volt a felelőssége a kiegyezés megkötőinek a fél évszázaddal később bekövetkezett katasztrófában? A 2017. szeptember 26-án a Főrendiházi ülésteremben megtartott nemzetközi konferencia bemutatta a kiegyezés előzményeit, alternatíváit, társadalmi és gazdasági aspektusait. Az előadók ifj. Bertényi Iván, Lothar Höbelt, Željko Holjevac, Dobszay Tamás, Hermann Róbert, Ligeti Dávid, Cieger András, Kedves Gyula és Nagy Mariann voltak. Előadásaik szerkesztett változatát közöljük kötetünkben. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

ISBN 978 615 567 457 0

9 786155 674570

Megosztó kompromisszum

AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS 150 ÉV TÁVLATÁBÓL